

Manuscrisele medievale occidentale din România: Census. Adrian PAPAHAĞI (coord.); Adinel Ciprian DINCĂ; în colaborare cu Andreea MĂRZA. Iași, Polirom, 2018, 240 p. (Biblioteca medievală).

Dacă în Europa apuseană studiul științific al manuscriselor medievale este fundamentat prin înființarea la Paris, în anul 1937, a unui Institut de Recherche et d'Histoire des Textes, apariția în anul 1946 a revistei „Scriptorium” (primul periodic consacrat exclusiv studiului manuscriselor) și constituirea, tot la Paris, a Comitetului Internațional de Paleografie Latină (1953), în România anilor 2000, paleografia și codicologia – principalele domenii ale studiului manuscriselor – sunt considerate, încă, „științe auxiliare ale istoriei”, care nu își găsesc locul în niciun program de studii avansate (master sau formare postuniversitară).

Pentru a suplini această carență s-a înființat în cadrul Universității „Babeș-Bolyai”, în anii 2007–2008, centrul CODEX, alcătuit din filologi și istorici (director Adrian Papahagi), care și-a propus un program interdisciplinar de studiere a manuscriselor medievale în grafie latină, păstrate în bibliotecile și arhivele de pe teritoriul țării noastre.

Principalele teme de cercetare, care reprezintă și principalele obiective pe care centrul CODEX și le-a fixat, sunt următoarele: 1) realizarea unui vocabular codicologic românesc, 2) întocmirea unui *census* al tuturor manuscriselor medievale în grafie latină din România, 3) stabilirea normelor de catalogare unitară a acestora, 4) redactarea unui catalog general al manuscriselor, 5) redactarea unui catalog de manuscrise datate, 6) facsimilarea completă prin mijloace digitale a colecțiilor existente (în paralel cu crearea unui sit internet pe care să fie disponibile toate aceste instrumente).

La un deceniu de la apariția centrului CODEX asistăm la atingerea primelor două dintre obiectivele asumate, fapt remarcabil ținând seama de numărul redus al membrilor săi, angrenați și în alte activități și proiecte specifice.

Este vorba, în primul rând, de elaborarea volumului *Vocabularul cărții manuscrise*, realizat de Adrian Papahagi (și în calitate de coordonator), Cristina Papahagi, Adinel Ciprian Dincă, în colaborare cu Andreea Mărza, pe baza lucrărilor de specialitate ale lui Denis Muzerelle și Marilena Maniaci (București, Editura Academiei Române, 2013, 350 p.), un produs ce devine indispensabil, chiar obligatoriu, pentru toți cei ce doresc o abordare în domeniu, prin clarificarea, echivalarea și crearea în limba română a unei terminologii specifice codicologiei. Însoțit de figuri ilustrative pentru vocile conținute (de exemplu, pentru termenii *Inițială*, *Inițială subsidiară*, fig. 81 A și B), *Vocabularul* constituie un instrument de lucru excepțional, pus la dispoziția cercetătorilor dispuși să își asume o asemenea întreprindere, deloc comodă, și deopotrivă pentru arhiviști, bibliotecari, restauratori.

Etapa următoare în cercetarea propusă de centrul CODEX și care s-a concretizat în acest *Census* al manuscriselor medievale occidentale din România, este, potrivit afirmației lui Adrian Papahagi, una intermediară, dar absolut necesară; mai mult decât un simplu inventar, dar mai puțin decât un catalog, acest *Census* reflectă stadiul în care se află cercetarea românească în domeniul codicologiei. Numărul relativ mare de codici ce au trebuit recenzați, timpul redus avut la dispoziție și stadiul incipient al cercetării manuscriselor de grafie latină din bibliotecile românești au făcut imposibilă elaborarea unui catalog, care presupune un plus de informație.

Scopul declarat al lucrării, apărută în prestigioasa colecție „Biblioteca medievală” a Editurii Polirom, este de „a oferi cercetătorilor o vedere de ansamblu asupra locului de conservare, numărului, naturii, provenienței și conținutului manuscriselor occidentale din România” (p. 12), ceea ce și realizează pe deplin volumul de față, oferind o „platformă” pentru aprofundarea, dar și diversificarea investigației, prin informații utile codicologilor, paleografilor, istoricilor artei, sau celor interesați de circulația cărții medievale.

Meritul deosebit al lucrării constă în faptul că reprezintă primul repertoriu național al acestor manuscrise, ce aduce la lumină codici necunoscuți până acum, prin recenzarea completă și descrierea

„Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, tom LVIII, 2019, p. 325–388

unitară pentru întâia oară a pieselor (chiar și a fragmentelor) păstrate la Brașov, Cisnădie, Biblioteca Centrală Universitară din Cluj, Gheorghieni, Mediaș, Odorheiu Secuiesc, Sfântu Gheorghe, Casa Teutsch din Sibiu, Sighișoara, Târgu Mureș, Biblioteca Muzeului Brukenthal din Sibiu, precum și în Arhivele Naționale ale României din București, Brașov, Sibiu și Timișoara. Ca limită cronologică, *Census*-ul include manuscrisele anterioare anului 1525, cu unele excepții reprezentate de exemplare de origine sau proveniență transilvăneană, copiate ulterior, dar până la Reformă, datorită importanței lor pentru istoria cărții în țara noastră.

Un scurt istoric al colecțiilor descrise în volum, dintre care se detașează cea a Bibliotecii Baththaneum din Alba Iulia (379 de piese din totalul celor 515 repertorizate), precede *Census*-ul propriu-zis, acesta fiind urmat de o Anexă a manuscriselor nereperabile în colecțiile actuale (pierdute sau aflate în biblioteci din străinătate).

Gândit și conceput ca instrument de lucru, volumul se sprijină pe un set de Indici (p. 212–240), extrem de util, care deschide efectiv perspective de investigare diferite: Autori și texte, Proveniența manuscriselor (persoane, locuri), Copiști, Limbi (altele decât latina), Manuscrise decorate, Manuscrise cu notații muzicale, Data manuscriselor (cu data aproximativă) și Indice al Manuscriselor date.

Bibliografia impresionantă (p. 182–209) certifică și garantează calitatea acestei lucrări, care demonstrează, încă o dată, că atunci când profesionalismul și responsabilitatea se asociază într-un demers, acesta este unul de succes.

Lidia Gross

Paul NIEDERMAIER, *Geneza orașelor medievale în Transilvania*, București, Editura Academiei Române, 2016, 600 p.

Cartea semnată de Paul Niedermaier se înscrie în seria cercetărilor recente dedicate istoriei orașelor medievale transilvănene (ex. Petru Iambor, *Așezări fortificate din Transilvania (sec. IX–XIII)*. Ediție îngrijită de Tudor Sălăgean, Cluj-Napoca, 2005; Laurențiu Rădvan, *Orașele din Țările Române în Evul Mediu: (sfârșitul sec. al XIII-lea – începutul sec. al XVI-lea)*, Iași, 2011 etc.) și se poate încadra în aria de interes a cel puțin două domenii științifice distincte, dar complementare: istoria și arhitectura. Paul Niedermaier în momentul apariției cărții, în 2016, era membru corespondent al Academiei Române; președintele de onoare al Comisiei de Istorie a Orașelor din România și directorul Institutului de Cercetări Socio-Umane Sibiu al Academiei Române. Domeniile de cercetare ale academicianului Paul Niedermaier sunt istoria urbanismului, istoria orașelor, istoria habitatului, demografie istorică, istoria arhitecturii, el fiind autorul câtorva opere însemnate care au ca temă principală habitatul medieval transilvănean (*Städtebau im Mittelalter, Siebenbürgen, Banat und Kreischgebiet*, vol. I (–1241), Heidelberg, 1996, vol. II (1242–1347), Köln-Weimar-Wien, 2002, vol. III (1348–1542), Köln-Weimar-Wien, 2004; *Habitatul medieval în Transilvania*, București, 2012).

Autorul își propune să prezinte în cadrul acestei exegeze câteva aspecte istorico-arhitectonice cu privire la geneza orașelor medievale în Transilvania, iar perioada istorică supusă analizei este cea cuprinsă între secolele III–XVII, adică între perioada retragerii aureliene din secolul al III-lea și până la includerea regiunii în Imperiul Habsburgic.

Din punct de vedere structural, cartea, numită *Geneza orașelor medievale în Transilvania*, se compune din șase capitole principale, inegale ca dimensiune, iar la rândul lor capitolele sunt structurate pe subcapitole – fiind o lucrare impunătoare atât prin dimensiunile sale, cât și prin numărul paginilor (peste 600 în total).

Prin subiectul abordat și, mai ales, prin limbajul specific sferei arhitecturii se poate observa faptul că lucrarea nu este una cu caracter general care să se adreseze publicului larg, ci este calibrată, în special, spre istorici și arhitecți, așa cum recunoaște însuși autorul – „volumul se adresează, în primul rând, arhitecților și specialiștilor în istoria urbanismului, dar și istoricilor și specialiștilor în

istoria artei” (p. 7). Din paginile Introducerii aflăm că cercetarea este o completare a unui alt volum, mai exact *Habitatul medieval din Transilvania*, publicat în anul 2012.

În primul capitol, *Metoda de cercetare*, autorul prezintă într-o perspectivă generală câteva aspecte cu privire la tipurile morfogenetice ale așezărilor.

În capitolul al II-lea, *Habitatul de la începutul Evului Mediu (secolele III–X)*, se prezintă o serie de caracteristici cu privire la evoluția habitatului în perioada istorică cuprinsă între părăsirea Daciei romane de către autorități, în secolul al III-lea – cunoscut în istoriografie ca retragerea aureliană, până la sfârșitul secolului al X-lea. Un aspect evolutiv important în această perioadă a fost continuitatea locuirii în fostele orașe romane din regiune – ca *Tibiscum* (Dibiscos), *Dierna* (Orșova), *Ulpia Traiana* (Sarmisegetusa), *Napoca* (Cluj), *Potaissa* (Turda), *Apulum* (Alba Iulia). Continuitatea locuirii s-a realizat prin refolosirea castrelor romane, în majoritatea cazurilor; cu toate acestea, pe lângă vechile orașe romane refolosite au apărut în aceeași perioadă și cetăți noi, construite atât pe teren plan, cât și amplasate pe înălțimi. Materialele de construcție folosite în epocă au fost, cu precădere, lemnul și pământul. Sub aspect regional, localitățile amintite au avut multiple funcții: politice, militare, administrative, economice și chiar ecleziastice (p. 81).

Capitolul al III-lea, *Începuturile urbanismului în Evul Mediu timpuriu (1000–1241)* – de la începutul mileniului al II-lea până la invazia majoră a mongolilor, din anul 1241, urmărește progresul localităților de la stadiul de așezări dezvoltate pe locul unor ocoale (unități administrative al căror specific era modul răsfnrat de organizare), până la cele cu pajiști intravilane sau străzi (compoziții urbanistice complexe pentru acea epocă).

În această etapă timpurie teritoriile localităților au fost parcelate, iar elementul de bază l-a reprezentat șirul închegat de proprietăți. Autorul precizează faptul că nucleul așezărilor era format deja, iar pe măsura creșterii numărului de gospodării s-a adoptat o schemă complexă de așezare – cu mai multe șiruri de parcelare (p. 244). Este etapa premergătoare închegării localităților medievale transilvănene pe care le cunoaștem astăzi, cel puțin în cazul acelor localități unde s-a mai păstrat nucleul specific medieval.

În capitolul al IV-lea, *Urbanismul în Evul Mediu dezvoltat (1242–1347)*, se prezintă după un „fir epic”, specific domeniului arhitecturii, evoluția localităților în urma invaziei mongolilor. După anul 1241 până la 1347, anul apariției Morții negre în Europa, așa cum este cunoscută ciurma în rândul oamenilor, invazia mongolă, pe lângă distrugerile și pagubele economice produse, a dus și la conștientizarea nevoii de eficientizare a spațiului locuit, respectiv a localității. Astfel, a fost nevoie de o gamă largă de soluții cu privire la organizarea intravilanului orașelor. Încep zonificările în orașe, în funcție de situația materială a populației – oamenii mai înstăriți se vor concentra în zona piețelor și pe străzile centrale, iar cei mai puțin avuți se vor stabili în zonele periferice. De exemplu, populația din cele mai importante centre urbane transilvănene, ca Brașov, Cluj sau Sebeș, era formată din meșteșugari, comercianți, țărani (p. 409).

Aceasta este perioada istorică în care în Transilvania se trece de la etapa construcțiilor din lemn la a celor de piatră, un rezultat necesar care a apărut pe fondul invaziilor tătare. Autorul arată că schimbările cele mai importante au fost cele de la nivelul fortificațiilor localităților. Cu toate că trecerea de la etapa construcțiilor de lemn la cea a construcțiilor de piatră s-a produs pe fondul invaziilor tătare asupra regatului maghiar, implicit și asupra Transilvaniei, deci în baza unor particularități locale, totuși această evoluție în domeniul fortificațiilor se poate încrie într-o tendință majoră care s-a produs în numeroase regate europene, numită incastelare (*it. incastellamento*). Istoricul francez Pierre Toubert a folosit termenul pentru a defini tendința de multiplicare a localităților fortificate din regiunea italiană Latium în secolele IX–XII (Pierre Toubert, *Les structures du Latium médiéval : le Latium méridional et la Sabine du IXe à la fin du XIIe siècle*, École française de Rome, 1973). În acest context am putea afirma că tendința de incastelare sau de schimbare majoră în domeniul fortificațiilor a fost adoptată în Transilvania cu o oarecare întârziere față de regiunile vestice, iar invazia tătară din 1241 poate a dus la urgentarea implementării normelor.

În prima parte a capitolului al V-lea, *Diversitate urbanistică în Evul Mediu târziu (1348–1541)* – (este perioada dintre anul apariției Morții negre în Europa și înființarea Principatului Transilvaniei), se prezintă modul cum s-au restrâns ansamblurile vechi; ca exemplu este dat centrul minier Rodna a

cărei importanță, în comparație cu alte centre transilvănene, a scăzut pe fondul creșterii valorii aurului în detrimentul argintului, Rodna fiind un oraș minier axat pe extragerea argintului (p. 417).

Însă, contrar primelor impresii de regres, este oportun să observăm că în perioada analizată (1348–1541) populația a crescut simțitor, iar în acest context atât localitățile – ca unități administrative, cât și ansamblurile arhitecturale au sporit. Economia a fost un factor esențial în evoluția arhitecturală a localităților, unele localități au decăzut ca importanță regională, iar altele au prosperat sau chiar au apărut localități noi (Baia de Criș, Miercurea Ciuc, Cristuru Secuiesc). Localitățile nou apărute erau, de regulă, târguri, iar apariția lor se poate data între anii 1438–1541, mai ales în zona Scaunelor secuiești (p. 446).

Datorită migrației populației spre orașe, pe fondul imboldului economic, s-au extins aglomerările urbane care necesitau o gestionare cât mai eficientă a spațiului intravilan. S-a ajuns la amplificarea perimetrală a localităților, prin completări la orașele interioare și prin extinderea localităților slab fortificate. Datorită excesului de populație limitele locuirii au trecut peste zidurile de incintă în cazul localităților fortificate, favorizându-se dezvoltarea suburbiilor (p. 487).

Paul Niedermaier demonstrează faptul că sunt fenomene opuse parcelarea *intra muros* și cea *extra muros*; în timp ce mărimea parcelelor în interiorul zidurilor era în descreștere, în suburbii nu se poate constata o descreștere, din contră, loturile erau mari. Din nevoia de locuințe, mai ales în interiorul zidurilor, chiar și străzile au fost supuse procesului de sistematizare. Metoda principală folosită în rezolvarea problemei spațiului limitat în raport cu cererea prea mare venită din partea populației a fost îndesirea parcelelor. Prin folosirea acestui procedeu arhitectonic, unele localități s-au transformat în orașe, îndesirea folosindu-se cu precădere în cazul unor localități ca Dej, Reghin, Sibiu, Bistrița, Cluj, Mediaș, Baia Mare, Alba Iulia, Oradea, Sebeș, Sighișoara etc. (p. 530). Se precizează că îndesirea a avut un rol important în evoluția orașelor, iar în acest caz nu se poate vorbi de reducerea distanței între case, ci de valorificarea eficientă a spațiilor existente, cum a fost în cazul unor grădini care au fost dezmembrate. În această perioadă s-a modificat balanța între clădirile ecleziastice și cele laice, ponderea crescând în favoarea celor laice.

Evoluțiile arhitectonice atât în interiorul, cât și în exteriorul zidurilor de incintă nu doar că vor modifica *civitas*-ul medieval, dar îl vor transforma într-un oraș al epocii moderne. În ultimul capitol, *Stagnarea urbanistică la începutul perioadei moderne (1542–1686)*, autorul constată că stagnarea demografică care a persistat de la mijlocul secolului al XVI-lea și pe parcursul întregului secol al XVII-lea a dus, implicit și la stagnarea orașelor.

În concluzie, putem afirma că lucrarea semnată de academicianul Paul Niedermaier este o cercetare cu substanțiale aspecte arhitectonice, care prezintă diacronic evoluția orașelor medievale în Transilvania, din perioada de după retragerea aureliană (secolul al III-lea), până spre finele secolului al XVII-lea. Astfel, atât prin prisma subiectului abordat, cât și a metodologiei aplicate, lucrarea încearcă să clarifice o serie de aspecte, deschizând noi perspective de cercetare tuturor celor care vor dori să trateze subiectul orașelor medievale transilvănene, fie sub aspect istoric, fie din perspectivă arhitectonică.

Robert-Marius Mihalache

Gerhard SEEWANN, Michael PORTMANN, *Donauschwaben. Deutsche Siedler in Südosteuropa.*
Donauschwäbisches Zentralmuseum Ulm, Deutsches Kulturforum östliches Europa, Berlin,
2018, 372 p.

O nouă istorie, cuprinzătoare și bine ilustrată, redactată de Gerhard Seewann și Michael Portmann, doi specialiști de referință ai istoriei șvabilor dunăreni, vine să îmbogățească panoplia de lucrări privitoare la evoluția uneia dintre cele mai interesante comunități istorice, ale cărei începuturi sunt legate de politica habsburgică de colonizare și care prin istoria ei bogată, dar și zbuciumată a

contribuit la întărirea caracterului multicultural al spațiului dunărean. Această diversitate, prezentă și în rândurile șvabilor dunăreni care proveneau din mai multe zone și reprezentau diverse segmente sociale și profesionale, dar care au ajuns să fuzioneze într-o comunitate, este subliniată și în cuvântul înainte (semnat de Christian Glass și dr. Harald Roth).

Capitolele cărții urmăresc evoluția comunității șvabilor dunăreni (termenul este clarificat și descris în chiar primul capitol) de-a lungul evoluției istorice, de la perioada colonizărilor (1686–1790) și până la etapele emigrării, precum și noile începuturi în spațiul german sau chiar dincolo de ocean, oferind astfel atât dimensiunea temporală, istorică, cât și pe cea teritorială, chiar globală a fenomenului.

Migrațiile în spațiul carpato-dunărean sunt abordate într-unul dintre capitolele introductive, pornind de la importanța acordată de Regatul ungar diversității supușilor, politică care a dus la numeroase proiecte de colonizare, care și-au găsit o expresie târzie în colonizările din spațiul bănățean.

Așezarea „șvabilor” în Regatul ungar începând cu anul 1686 a început odată cu izgonirea otomanilor de către habsburgi. Aceștia intenționau remodelarea și implementarea unor politici noi în noile regiuni neo-aquistice, care, în ciuda unor opoziții inițiale din partea unor nobili, au dus la o schimbare totală a structurii acestora. Autorii descriu aici modul în care au fost împărțite resursele între coloniști, dar și călătoria acestora în general pe Dunăre până la destinație: întreg proiectul de colonizare a fost bine gândit și organizat până în cele mai mici detalii, reglementate inclusiv prin contracte scrise, coloniștii putând să aducă cu ei tehnici de producție, tradiții de interacțiune socială și culturală pe care le-au continuat aici. Pe scurt, sunt descrise detaliile colonizării în fiecare dintre regiunile Ungariei unde acestea au avut loc.

Formarea națiunilor, epoca reformelor și, în fine, revoluția din anii 1848–49 au surprins comunitățile șvabilor dunăreni într-un proces de consolidare și orientare, punându-i în fața unor dileme legate de poziționarea față de ideea națiunii maghiare – ca rezultat s-au dezvoltat strategii identitare speciale, precum conceptul de *Hungarus* sau identitatea germano-maghiară, însă presiunea maghiarizării era deosebit de puternică, cedând temporar doar în epoca neoabsolutistă. În fața acestor provocări, comunitățile șvabilor au pus un accent deosebit pe viața culturală a comunităților mici, dar și pe sporirea bunăstării și a nivelului educațional, în acest context fiind descrisă funcționarea diferitelor asociații, precum și a presei de limbă germană.

Perioada mobilizării politice (căreia îi este dedicat un capitol care surprinde evoluțiile anilor 1914–1944) urmărește evenimentele care au început cu Primul Război Mondial, au culminat cu spargerea Monarhiei dualiste și formarea statelor-națiune cu un impact decisiv asupra comunităților etnice, în mod separat, cu subcapitole pentru fiecare țară în care șvabii dunăreni își vor duce existența de acum încolo. În Ungaria șvabii dunăreni s-au confruntat cu politica față de minorități, dusă în condițiile mai complexe ale perioadei interbelice marcate în Ungaria de frământări majore, până la apariția regimului nazist ca protector al minorității germane și la politizarea acesteia în sensul propagandei naziste, cu toate urmările sale. În Regatul sud-slav (Iugoslavia), șvabii dunăreni s-au concentrat asupra vieții culturale, ajungând să pună bazele unui partid propriu; activitatea mișcării de înnoire (*Erneuerungsbewegung*) a prefigurat și aici politizarea în sensul propagandei naziste a comunității germane. În România, în contextul instabilității politice și al ascensiunii mișcărilor extremiste, situația șvabilor prezenți în Banat și Satu Mare s-a împletit strâns cu cea a sașilor transilvăneni, cu toate că rădăcinile istorice ale celor două comunități erau diferite. Autorii surprind aici evoluția legislației școlare, a atitudinilor politice în rândurile șvabilor, dar și începuturile și evoluția mișcării de reinnoire; începutul războiului mondial a surprins aici o comunitate supusă propagandei naziste, un efect fiind recrutările în diviziile SS.

Evoluțiile comunităților germane, în calitate de grupe minoritare în timpul comunismului, sunt surprinse în capitolul următor, care ilustrează suferințele de la sfârșitul Războiului Mondial, marcat de deportări și pierderea drepturilor cetățenești. Autorii analizează acest fenomen în subcapitole dedicate statelor individuale. În Ungaria a avut loc izgonirea șvabilor imediat după război, ceea ce a avut ca rezultat fluxuri de migrație internă și externă, dar și remigrarea ulterioară a multor germani expulzați; cu toate că erau asigurate unele drepturi lingvistice, asimilarea a progresat în mod razant, și datorită disoluției structurilor rurale și urbanizării, doar după 1968 fiind luate măsuri pentru susținerea limbii germane. În Iugoslavia au avut loc de asemenea deportări și internări după război, care sunt surprinse pe regiuni, și care au decurs în condiții precare și dure, situația îmbunătățindu-se apoi gradual pentru

cei rămași și reînțorși. În România, primii ani de după război au fost de asemenea caracterizați de deportări, emigrare, internare în colonii de muncă, inclusiv în Uniunea Sovietică, însă o izgonire violentă nu a avut loc. Situația s-a ameliorat treptat, drepturile la învățarea limbii și la activitatea culturală au fost redată, urmând apoi emigrarea sistematică înspre Germania, care chiar s-a intensificat după căderea regimului comunist.

Evoluția comunităților șvabilor dunăreni după sfârșitul regimurilor comuniste este de asemenea surprinsă separat pe țări, fiind oferite numeroase date care ilustrează revirimentul vieții culturale în pofida reducerii numerice pronunțate a acestora. Noile începuturi – fie în Germania, Austria, fie dincolo de ocean, sunt descrise în final, unde sunt subliniate strategiile noi de supraviețuire și integrare, dar și instituțiile culturale și științifice (institute, muzee) care au fost fondate.

Un tabel cronologic care surprinde principalele momente din istoria comunității, lista bibliografică și indicii numelor de persoane și localități completează informațiile furnizate în acest volum. Numărul mare de ilustrații (hărți, fotografii de epocă, documente) și explicațiile referitoare la termeni, personalități ori evenimente istorice, inserate în paginile volumului, constituie instrumente pentru înțelegerea fenomenelor și evenimentelor descrise, care transcend mai multe epoci istorice și le fac mai accesibile, subliniind caracterul acestei lucrări, de prezentare compactă și de popularizare a istoriei atât de complexe a șvabilor dunăreni.

Loránd Mádly

Sorin GRIGORUȚĂ, *Boli, epidemii și asistență medicală în Moldova (1700–1831)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017, 318 p.

Istorici de profesie care să dedice o parte importantă a activității lor științifice istoriei sociale a medicinei sunt extrem de puțini; degetele de la o mână sunt prea multe pentru a-i număra. Dacă sunt atât de puțini, atunci haideți să îi amintim: Lidia Trăușan-Matu în teza ei devenită deja de o vreme carte (*De la leac la rețetă. Medicalizarea societății românești în veacul al XIX-lea (1831–1869)*), Editura Universității din București, București, 2011) se ocupă de medicalizarea societății românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea; tot de la București Ligia Livadă Cadeschi a publicat deja două volume despre apariția a ceea ce astăzi numim asistență socială și unde acordă un loc important asistenței sanitare și trecerii deci de la bolnița mănăstirii la spitalul modern (*De la milă la filantropie. Instituții de asistare a săracilor din Țara Românească și Moldova în secolul al XVIII-lea*, Edit. Nemira, București, 2001; *Meseria cerșutului în pământul aceștii patrii. Fragmente de istorie socială românească, 1800–1900*, Edit. Universității din București, București, 2013). Și chiar subsemnatul care într-un fel preia în *România medicilor. Medici, țărani și igienă rurală în România (1860–1910)* firul poveștii de acolo de unde îl lăsase Lidia Trăușan-Matu și îl duce până către Primul Război Mondial. Și... cam atât. În aceste condiții cartea domnului Sorin Grigoruță are deja un mare merit: că există! Și că umple un gol, fiind centrată documentar pe Moldova secolului al XVIII-lea, lungul secol al XVIII-lea pe care mai toți istoricii îl duc până la 1831.

Volumul are la bază teza de doctorat și apare în cea mai prestigioasă colecție de istorie a editurilor academice din România: colecția „Historica” a Editurii Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Premisele deci sunt bune, iar volumul onorează pe deplin aceste premise.

Ceea ce m-a impresionat în primul rând este documentarea: domnul Grigoruță lucrează atât cu surse arhivistice, dar nu aici este punctul său forte, cât și cu surse livrești. Este într-o goană perpetuă după informație pe care și-o culege metodic bucată cu bucată, pagină cu pagină, rând cu rând și cuvânt cu cuvânt din marile culegeri de documente naționale, dar și locale și din paginile prăfuite ale revistelor. Pare că a citit tot ce s-a scris pe subiectul ce îl interesează. Dar ceea ce este mai important este că materialul cules cu atâta acribie este țesut într-o narațiune coerentă și imaginativă.

Cartea domnului Grigoruță s-ar înscrie în ceea ce în Franța se numește *histoire de la santé* și tratează holistic fenomenul: pe de o parte principalele boli, iar pe de alta vindecătorii și instituțiile implicate în procesul vindecării.

Capitolul I este dedicat, cum spuneam, bolilor, atât celor endemice, cât mai ales celor epidemice. Iar dintre cele epidemice, regina documentației este, evident, ciuma! Autorul nostru nu uită nimic din ceea ce documentele îi relevă – nici accidentele cu consecințele lor uneori nefaste, nici taxinomia nosologică a epocii pe care cu greu o mai decriptăm astăzi. Dar, mai ales, nu uită atitudinea bolnavilor față de medic și actul medical care la începutul secolului al XIX-lea deja apare atât de modernă. Exemplul vistiernicului Ianachi Cantacuzino este concludent. Bolnav fiind, înaltul nostru personaj nu se poate deplasa la Iași spre îngrijire și roagă pe cumnatul său Lupu Balș să îi trimită un medic, dar nu pe oricine, ci pe „Volfi sau Șmilți” (Andreas Wolf și probabil Schmeltz) „și să-i plătescu oricât mi-a ceri”. Situația era disperată de vreme ce vistiernicul conchide: „Căci acmu văd că s-au sfârșit toate” (p. 37). De se vor fi sfârșit sau nu atunci toate pentru vistiernicul Ianachi nu știm, dar știm că atitudinea lui modernă de a apela medicul nu este o constantă încă nici în mediile sociale cele mai înalte ale Moldovei. Într-o ierarhie a leacurilor secolului al XVIII-lea Sorin Grigoruță plasează în vârful ierarhiei pe cele „băbești”, urmate de cele „duhovnicești” și doar la final vin în sfârșit cele „doftoricești”. Or, această ierarhie își păstrează validitatea și în secolul următor, iar cercetări de teren în mediile țărănești contemporane o regăsesc intactă până în zilele noastre. Dintre bolile epidemice, în afara ciumei, sursele mai înregistrează și vărsatul, frigurile și sifilisul.

După studierea fenomenelor morbide, autorul nostru pornește pe urmele vindecătorilor pe care îi tratează în două capitole separate și prin aceasta îi împarte în două mari categorii: medicii și... toți ceilalți. În descrierea lor se pornește de la baza ierarhiei vindecătorilor – bărbierii – urcând apoi treaptă cu treaptă până în vârf unde tronează medicii. Oarecum în afara sistemului apar cioclii și ceea ce în secolul următor vor fi numiți „empiricii”. Aceștia din urmă par să împartă clientela cu medicii, însă stratificat, în funcție de clasele sociale. Astfel în marile case boierești membrii familiei sunt tratați de medici pe când pe „Pricopi țișanul și Neamțu Croitoru îi caută o doftoroaie” (p. 164). Situația însă nu cred că este exclusivă, deoarece chiar la sfârșitul secolului următor încă întâlnim empirici implicați în vindecarea unor personaje din păturile superioare ale societății. Iar față de numărul restrâns al medicilor care în secolul al XVIII-lea sunt personaje exclusiv urbane, numărul empiricilor, rurali sau urbani, trebuie să fi fost imens și trebuie să fi asigurat grosul „pieței” vindecărilor. În mod sigur în secolul al XVIII-lea empiricii sunt personaje mult mai importante decât lasă sursele să apară... în stadiul actual al cercetărilor.

Deasupra bărbierilor se situează chirurgii care încep încetul cu încetul să-și facă loc între vindecători, mai ales prin performanțele spectaculoase ale unora dintre ei, așa cum pare a fi cazul lui Iancu Luchi care îl operează cu succes la 14 noiembrie 1778 pe banul Constandin Caragea de „cancerul care era cuprins în țâță” (p. 110), operație pe care banul o descrie cu lux de amănunte în *Efemeridele* pe care le va scrie mai târziu. Experiența banului Constandin îmi amintește de descrierea propriilor operații chirurgicale la care este supus un alt celebru personaj de la sfârșitul veacului viitor, Titu Maiorescu, făcute, e drept, sub anestezie... Și din acest moment Sorin Grigoruță schimbă în mod fericit registrul și începe să exemplifice, cum va face constant de acum înainte, fiecare poziție în sistemul vindecătorilor prin măcar câte un studiu de caz. Dintre chirurgi este selectat primul care se va stabili în Moldova la mijlocul secolului al XVIII-lea – Johann Benedict Lochmann. Urmează farmacistii și biografia unui „spițer” botoșănean – Johann Georgias. Și în sfârșit medicii! Cea mai interesantă contribuție a lucrării de față pe acest subiect mi se pare modelul raporturilor dintre medici și pacienți. Astfel, autorul vorbește în cazul domnului și al medicului Curții de un adevărat patronat care pare să fie modelul relațiilor medic-pacient și la niveluri sociale inferioare. Se pare că marile case boierești aveau un soi de medic al familiei cu care leagă relații speciale. Iar, și mai jos, relații asemănătoare există între medicul orașului și membrii mai importanți ai urbei. Medicii devin astfel personaje importante care se integrează în elita autohtonă prin căsătorii și stil de viață. Ierarhizarea profesiei medicale, existentă și în secolul al XVIII-lea, se va accentua în secolul următor. Integrarea medicilor în structurile elitei locale este bine surprinsă de cazul doctorului Dracache Depasta care ajunge în protipendada ieșeană către sfârșitul secolului al XVIII-lea și devine un personaj extrem de

activ din punct de vedere politic. În sfârșit, doctorul Fotache, medic al curții domnești prilejuiește autorului un savant excurs biografic care caracterizează de altfel toate biografiile realizate și care îi va permite să identifice doi medici cu numele Fotache și traiectoria profesională și socială a fiecăruia.

Capitolul final se ocupă de instituțiile de asistență și începe, cum se și cade, cu bolnițele mănăstirești pe care Sorin Grigoruță, printr-o analiză a corpusului mărturiilor despre funcția lor, le scoate din categoria proto-spitalelor „celor mulți” și le încadrează în categoria instituțiilor de asistență pentru cei puțini; adică în principal pentru călugării bolnavi și doar ocazional pentru laici. Urmează o analiză a documentației apariției, înzestrării și funcționării Spitalului Sf. Spiridon din Iași care reușește, ca și în cazul bolnițelor, să aducă unele lămuriri cronologice și să corecteze câteva idei greșite din istoriografia mai veche.

În concluzie, prin subiect, prin materialul arhivistic și livresc pus la contribuție, prin scriitură și prin spiritul critic, lucrarea domnului Sorin Grigoruță este o lectură obligatorie pentru cercetătorul sistemului medical în Țările Române la începuturile modernității.

Constantin Bărbulescu

Nathalie Sage PRANCHÈRE, *L'école des sages-femmes. Naissance d'un corps professionnel. 1786–1917*, Coll. „Perspectives historiques”, Tours, Presses Universitaires François-Rabelais, 2017, 456 p.

Despre cartea Nathalie Sage Pranchère auzisem deja de dinainte să apară, și doar lucruri bune. Mai precis despre doctoratul ei, căci lucrarea are la bază teza de doctorat. Dar înainte să o citesc, credeam că este despre apariția și evoluția unui personaj medical în Franța secolului al XIX-lea: moașa. Volumul a apărut în cele din urmă la Editura Universității din Tours la începutul anului 2017. Și este, așa cum spune și titlul, despre apariția unui corp profesional, dar deslușit prin intermediul instituțiilor care îl formează: școlile de moașe. O abordare logică în măsura în care moașa modernă, spre deosebire de cea empirică, se definește în primul rând prin achiziția corpusului de cunoștințe medicale privitoare la naștere și prima copilărie, corpus pe care și-l însușește în noile instituții medicale republicane.

Cercetarea Nathalie Sage Pranchère are ambiții mult mai mari decât studierea instituțiilor formatoare de moașe de-a lungul unui extrem de lung secol al XIX-lea. Fără îndoială, pornește de la ele, dar trebuie să observăm că trece dincolo de ele.

Ceea ce impresionează la această lucrare este modul în care autoarea stăpânește un uriaș material arhivistic, îl domină și dovedește că știe să îl topească într-un text științific fără fisură. Ceea ce, experiența îmi spune, nu este la îndemâna oricui. Așa cum mărturisește undeva la final, cercetarea pornește de la prozaica studiere a unei școli de moașe departamentale: cea din Tulle în Corrèze, și apoi se extinde într-o ambiție nemăsurată la nivelul întregii Franțe. Într-un final se va ajunge la consultarea, pe lângă Arhivele Naționale Centrale, a nu mai puțin de 63 de Arhive Departamentale și a unei arhive comunale. Și dacă instituțiile de formare a moașelor din marile centre universitare sunt mai bine cunoscute, atunci autoarea noastră se centrează pe micile școli departamentale care vor contribui din plin de-a lungul secolului al XIX-lea la constituirea acestui nou corp profesional. Dar cred că ar fi util pentru potențialul cititor român să trecem la pas prin lucrare. Intervalul temporal studiat este generos și se încadrează între 1786, când are loc prima anchetă națională asupra moașelor și a instrucției lor, și anul 1917 – momentul în care are loc unificarea sistemului dublu de clase moștenit din secolul al XIX-lea și, prin aceasta, nașterea moașei contemporane. Pentru a înțelege evoluțiile, trebuie să specificăm că în Franța secolului al XIX-lea sistemul sanitar era reglementat de două legi sanitare; prima de la începutul secolului – 1803 – și o alta de la sfârșitul lui – 1892. Ceea ce este specific sistemului francez este dedublarea profesiunilor medicale atât la nivelul superior al ierarhiei prin acordarea de titlu de medic sau de ofițer de sănătate, dar și mai jos pe scară ierarhică

prin existența a două clase de farmaciști, dar și de moașe. Titlul de medic, farmacist de clasa I și moașă de clasa I instruiți în cele mai prestigioase școli medicale franceze asigură drept de practică pe întregul teritoriu național, pe când categoriile inferioare doar în unul dintre departamentele Franței. Ofițerul de sănătate va dispărea în legea de la sfârșitul secolului, dar pentru moașe sistemul bipolar se va menține la 1892, dar va fi și el unificat definitiv în 1917.

De-a lungul întregului secol al XIX-lea moașele vor fi deci repartizate în două mari categorii, unele (clasa I) rezultate în urma instrucției în cele trei mari centre universitare medicale instituite prin legea din 1803 – Paris, Strasbourg și Montpellier – și altele (clasa a II-a) care își obțin diploma în puzderia de școli de moașe departamentale care vor împânzi la propriu Franța de-a lungul secolului. Cum spuneam, Nathalie Sage Pranchère este istoriograful acestora din urmă. Grosul lucrării este consacrat unei analize amănunțite, aproape de tip etnografic, a instituțiilor care formează de-a lungul secolului al XIX-lea cele 45.000 de moașe de clasa a II-a, cele care și-au adus o contribuție atât de importantă la medicalizarea Franței rurale, atât cât s-a realizat ea. Pentru că, atât în procesul de formare, cât și în practică, moașa nu oferă doar asistență de tip medicalizat pentru naștere, ci ea va fi utilizată din plin și în campaniile de vaccinare antivariolică. Este de fapt vectorul principal al medicalizării zonei rurale.

Cum spuneam, într-o primă parte a lucrării autoarea prezintă trecerea de la moașa Vechiului Regim, formată în principal la cursurile demonstratorilor departamentali sau ale celor itenerați, către cea revoluționară, formată în instituțiile care, ca prin minune, supraviețuiesc agitației revoluționare. Nathalie Sage Pranchère, datorită imersiei complete în arhive, se dovedește un extraordinar cunoscător al textelor normative din perioada revoluționară, și nu doar al acelora care într-un fel sau altul ajung de la statutul de proiect la cel de punere în practică, ci și al acelora care rămân îngropate în primul stadiu al elaborării lor. Și nu sunt puține în această situație. Totul asezonat bineînțeles cu o analiză a reprezentărilor despre moașa empirică și cea oficială, să îi spunem.

Urmează momentul 1803 cu integrarea moașei ca unul dintre personajele subordonate, dar importante ale sistemului sanitar francez. Și, în sfârșit, se intră în materie care este analiza personajelor și a instituțiilor implicate în formarea moașelor de clasa a II-a. Iar analiza este impresionant de amănunțită. Autorul nu uită nimic: nici istoricul tipurilor de cursuri departamentale pentru moașe, nici cine și cum finanțează aceste instituții, nici cine sunt beneficiarii acestor finanțări. Extrem de interesant și, zic eu, de reușit este portretul social al elevelor moașe. Aici Nathalie Sage Pranchère se transformă în sociolog și antropolog și ne schițează, atât cât materialul de arhivă îi permite, și îi permite, profilul social al acestor tinere fete ieșite din mediul rural în bună parte. Este interesată de motivația alegerii acestei profesii și surprinde strategiile economice, dar și de prestigiu ale familiilor care își îndreaptă fiicele către profesia de moașă, și uneori nu doar una dintre fiicele fratrici, ci chiar mai multe. Nathalie Sage Pranchère este extrem de imaginativă și își pune toate întrebările posibile la care arhivele pot să îi răspundă. Lucrarea în sine rămâne remarcabilă prin modalitatea de „stoarcere” a materialului arhivistic. Și în plus, pentru orice subiect abordat nu este uitată niciodată evoluția de-a lungul întregului secol.

Se va trece apoi la organizarea școlilor, un loc important acordându-se personalului lor. Și nu doar celui didactic, ci și celui auxiliar. Și procesului de învățământ cu toate aspectele sale, de la tipurile și modelele pedagogice la manuale și alte „suporturi de curs”. Analiza intră la modul real în intimitatea acestor școli, în relațiile de putere dintre moașa șefă care de fapt conduce instituția și profesorul de obstetrică *en titre*, în rivalitățile și mizele de prestigiu ale funcțiilor; în organizarea cvasi-carcerală a internatelor unde elevele interne sunt apărate cu strășinicie de toate ispitele vieții profane, era să scriu civile... E o privire din interior, de jos, la firul ierbii și de aceea atât de remarcabilă.

Lucrarea începe cu o analiză a legislației revoluționare, mai mult proiectată decât realizată, și se termină cu o altă analiză – a legii din 1892 și a reglementărilor asociate. Este sfârșitul unui ciclu care va fi desăvârșit în perioada Primului Război Mondial.

În concluzie, între 1786 și 1917 moașa se transformă dintr-un personaj cu contururi neclare și cu un prestigiu dubios în unul dintre stâlpii sistemului sanitar francez care în cele din urmă și-a atins scopul: medicalizarea Franței rurale.

Iar la final, trebuie să spunem ca Nathalie Sage Pranchère știe să scrie. Textul ei curge frumos, argumentațiile se înșiruie logic, studiile de caz luminează aspectele particulare care nu ar putea fi prezentate *in extenso*, ceea ce face ca textul să fie limpede cristal și elegant ca formă. Și după lectură

pot să confirm că ceea ce auzisem despre textul tezei se regăsește pe de-a întregul în volum: o cercetare de excepție.

Constantin Bărbulescu

Philippe CHARRIER, Gaëlle CLAVANDIER, Vincent GOURDON, Catherine ROLLET, Nathalie Sage PRANCHÈRE (dir.), *Morts avant de naître. La mort périnatale*, Collection „Perspectives historiques”, Tours, Presses Universitaires François-Rabelais, 2018, 443 pp.

Dacă nu aș fi știut de ceva vreme că Vincent Gourdon lucrează pe subiectul morții perinatale, la apariția volumului pe care îl prezint astăzi m-ași fi putut extazia în fața originalității subiectului de cercetare. Căci, într-adevăr, iată un subiect original! Pe care s-a lucrat puțin până și în Occident. De altfel, a găsi și apoi a explora subiecte de istorie socială, de nișă aș putea să le spun chiar, pare a fi specializarea unor colective de cercetători francezi din care, întâmplător sau mai degrabă, nu face parte întotdeauna și Vincent Gourdon. În anii din urmă ei au explorat problematica căsătoriilor mixte (în 2018 a apărut la o editură italiană volumul dedicat subiectului), moartea perinatală, iar cel mai nou șantier științific îl constituie problematica ritului comuniunii pentru țările catolice. Toate aceste cercetări urmează un adevărat pattern: punctul inițial îl constituie declanșarea pasiunii unui cercetător pentru subiectul în cauză; urmează obținerea colaborării pe subiectul amintit și a altor cercetători francezi din științele socio-umane; odată echipa constituită, urmează pasul trei – întâlnirea sau întâlnirile științifice unde se prezintă rezultatele cercetării și se asociază și alți cercetători, de regulă străini, care și ei lucrează pe același subiect sau pe subiecte conexe; iar ultima etapă constă în publicarea rezultatelor conferinței/lor într-un volum colectiv. Și volumul de față a apărut exact în urma acestui algoritm: Catherine Rollet și Vincent Gourdon descoperă subiectul și publică în 2009 un prim studiu. În 2012 celor doi li se alătură și Nathalie Sage Pranchère și până în 2014 sunt cooptați și ceilalți membri ai echipei franceze. Echipa celor cinci cuprinde trei istorici dintre care unul este și demograf, iar altul și arhivist, iar lor li se adaugă doi sociologi dintre care unul este și antropolog. Avem deci trei mari discipline socio-umane puse la contribuție: rezultatul va fi pe măsură. Pasul al treilea va fi colocviul organizat la Lyon la Musée des Confluences în iunie 2015; iar apoi volumul care se vrea, ne spun coordonatorii, mai mult decât publicarea actelor colocviului, el fiind mai degrabă „o carte jalon în studiul morții perinatale, de la antichitate în zilele noastre” (p. 8). Ceea ce și este.

Înainte de toate, cred că ar trebui să definim obiectul de studiu al cercetării colective – moartea perinatală. Ea desemnează, cel puțin în cazul francez, cazurile de moarte a fătului începând cu jumătatea perioadei de graviditate (avort spontan sau provocat), moartea la naștere sau în primele șase zile de după naștere (p. 27); cu alte cuvinte, ceea ce coordonatorii au numit atât de plastic moartea înainte de naștere.

Cercetarea și deci volumul s-a structurat în trei părți.

Prima tratează problemele înregistrării acestei categorii de morți la limita dintre ființă și neființă și se deschide cu cercetarea lui Vincent Gourdon și Nathalie Sage Pranchère dedicată evoluției modului de înregistrare a născuților morți în Franța în epoca modernă. De la imposibila lor înregistrare de către administrația Vechiului Regim la decretul din iulie 1806 care impune înregistrarea de către starea civilă a unui copil mort a cărui naștere nu fusese însă declarată. Ceea ce va da naștere de-a lungul întregului secol la dezbateri și inițiative privitoare la metodele cele mai sigure de înregistrare a născuților morți și la diferențierea adevăraților născuți morți de cei falși, rezultați în urma morții nou-născutului nu la naștere, ci înaintea înregistrării nașterii. Rațiunile și mizele acestor dezbateri sunt de natură statistică, dar și de natură juridică (problema succesiunilor). Că problemele legate de înregistrarea și deci contabilizarea acestei categorii de morți sunt complexe, o dovedește multitudinea de soluții adoptate de-a lungul timpului în epoca modernă în diverse zone ale Europei, dar nu numai. Anne Løkke ne introduce în problematica definițiilor medicale și a statisticii născuților morți în Danemarca din secolul al XVII-lea până în contemporaneitate. Ólöf Garðarsdóttir ne oferă o privire comparativă (cu țările nordice) a subiectului în Islanda secolelor al

XVIII-lea și al XIX-lea. Nu lipsesc nici studiile dedicate Olandei și Germaniei. Și în sfârșit un spectaculos studiu scris de Hiroshi Kawaguchi despre modul de înregistrare a născuților morți în templele budiste din Japonia.

A doua parte este dedicată traiectoriilor corpului nou-născuților morți și locurilor specifice de înmormântare. Dacă prima parte ne plasa prin natura problematicii în epoca modernă, această a doua parte rămâne deschisă spațiilor largi ale istoriei. În consecință, ea se va întoarce către antichitate și va trata problema care ne interesează în antichitatea greacă (Céline Dubois) sau în Africa romană (Solenn de Larminat) sau va urca pe firul istoriei utilizând tot datele oferite de arheologie, către epoca medievală în Franța (Isabelle Séguy și Isabelle Rodet-Berlubi). Dar nici epoca modernă nu putea să lipsească și aici amintim studiul lui Vincent Gourdon, Catherine Rollet și Nathalie Sage Pranchère dedicat gestiunii corpului feteșilor de către primăriile arondismentelor Parisului și dezbaterilor din anii 1880 la care această gestiune dă naștere. Subiectul este fascinant: circularele din 1868 și 1869 care reglementează la Paris modul de declarare și înregistrare a nou-născuților morți nu spun nimic despre traiectoria acestor corpuri după naștere. Astfel, vor constata medicii mai târziu, o parte a acestor corpuri ajung îngropate în grădini, în pivnițe sau pur și simplu sunt aruncate în haznale. Situația scandalizează autoritățile sanitare și mașina administrativă se pune în mișcare. Astfel că în ianuarie 1882 o circulară a prefectului Senei va reglementa întreg procesul, de la declararea unui nou-născut mort la înhumarea lui. Instituirea începând cu 1882 a unui sistem de culegere a corpurilor feteșilor morți înainte de naștere va suscita protestul Societății de medicină legală, care vede în aplicarea acestei circulare o intolerabilă ingerință a statului în intimitatea familiei. În consecință, prefectura pariziană, reacționând la aceste critici, va institui în 1886 și 1888 o derogare de la principiile circularei din 1882, asigurând anonimul și făcând din primării locul de depozit provizoriu al acestor corpuri. Ceea ce va stârni un scandal și mai mare la nivelul primăriilor și o opoziție din partea acestora. Ceea ce dovedește evasi imposibila gestionare a acestei categorii de corpuri datorită statutului lor social, la granița dintre viață și moarte.

Și în sfârșit, partea a treia se apleacă asupra practicilor contemporane privitoare la moartea perinatală, mai precis la modul în care acest tip de moarte este trăită de familii și la practicile profesionale contemporane care vin să înconjoare moartea perinatală. Aici intră în scenă sociologii și antropologii și în cadrul acestei secțiuni sunt publicate o serie de studii privitoare la noile practici de înmormântare a corpurilor feteșilor (Maryse Dumoulin) sau la practicile profesionale, impresionante trebuie să recunosc, prin care moartea perinatală este îmblânzită în spațiul spitalicesc francez (Frédérique Charlot). Ceea ce ne plasează, cum dovedește chiar cartea pe care o prezentăm, la nivelul unei noi conștientizări a statutului persoanei și a corpurilor moarte înainte de naștere.

Și ca totul să fie perfect, la final coordonatorii au inserat o bogată bibliografie a subiectului. Volumul se constituie, așa cum și-au dorit autorii, într-o exemplară radiografie a unui subiect științific de nișă.

Constantin Bărbulescu

Campania militară țaristă în Țările Române la 1848–1850. Documente militare, vol. III, Komarov & Nepocoicihi: Jurnal de campanie, coord. Ela COSMA, editarea doc. rusești Tatiana ONILOV, Angela STICALIN-COLIN, Alexander STYKALIN, Ed. Argonaut Publishing & Symphologic Publishing, Cluj-Napoca & Gatineau, 2016–2017, 578 p.

De câțiva ani la Institutul de Istorie din Cluj o echipă coordonată de cerc. șt. I dr. Ela Cosma întreprinde cercetări în domeniul istoriei militare a revoluției pașoptiste, preocupându-se îndeosebi de editarea izvoarelor arhivistice. Spre deosebire de cărțile publicate deja¹, acum asistăm la o premieră absolută.

¹ Vezi detalii la http://www.history-cluj.ro/Istorie/Ro/Grant_ArmateImperiale_Romanii.htm.

Editorii au reușit un fapt unic în istoriografia română: să publice jurnalul campaniei militare țariste desfășurată în Țările Române între 1848–1850 care însumează în manuscris circa 1.300 de pagini, acum văzând lumina tiparului 650 de pagini. Redactat de locotenent-colonelul A.V. Komarov și colonelul A.A. Nepocoicițchi (secondat de colonelul Glebov și locotenent-colonelul Dragan), documentul se păstrează la Arhiva Istorico-Militară Rusă de la Moscova.

Până la apariția acestei cărți, despre operațiunile militare desfășurate pe teritoriile românești de corpul 5 al armatei rusești sub conducerea generalului Alexander Nicolaevici Lüders aveam doar mențiuni timide și parțiale (p. 10). Se umple astfel un gol istoriografic prin accesibilizarea documentelor din arhivele rusești.

Volumul a fost redactat de un colectiv format din Ela Cosma, cerc. șt. I dr. la Institutul de Istorie din Cluj, Alexander Stykalin, cerc. șt. I dr. la Institutul de Slavistică și Studii Balcanice al Academiei Ruse de Științe din Moscova, Angela Stîcalin-Colin, cerc. șt. II dr. la Institutul de Istorie din Cluj, Tatiana Onilov, drd. (în prezent dr.) la Institutul de Istorie din Cluj. Editorii fac dovada priceperii, iscusinței și competenței de a investiga, selecta, ordona și prelucra un imens material documentar, astfel încât să rezulte o imagine complexă și cvasi-completă asupra ocupării Moldovei și Munteniei, respectiv intervenției ruse în Transilvania împotriva armatei maghiare în frunte cu generalul Józef Bem.

Efortul deus a fost unul deosebit, în condiții foarte dificile din multe puncte de vedere – financiar, logistic, resurse umane. Puțini istorici moderniști s-ar fi angajat într-o acțiune de o asemenea anvergură, care presupune, înainte de toate, cunoașterea limbii izvoarelor, în principal limba rusă (cu paleografie chirilică), apoi germană (cu paleografie gotică), franceză, maghiară, engleză, română (cu alfabet chirilic, de tranziție și latin). Respectarea unor norme unitare de transcriere și traducere a izvoarelor primare inedite de limba rusă, întocmirea unui glosar de termeni istorici, explicarea terminologiei militare specifice veacului al XIX-lea, realizarea unor biografii ale personalităților militare, politice, diplomatice, bisericesti implicate în evenimente, reflectă demersul de super-profesioniști al editorilor.

Datele și informațiile sintetizate în volum acoperă perioada cuprinsă între 30 aprilie 1848 și 1 martie 1850, constituind oglinda efectivelor militare și acțiunilor detașamentelor corpului 5 al armatei ruse pe teritoriile românești. Paginile abundă în descrieri ale dislocărilor și deplasărilor de trupe sub comanda generalului Gerstenzweig (iunie–august 1848), locotenent-generalului Moller (august 1848 – martie 1850), generalului Lüders (august 1848–1850), colonelului Scariatin (februarie 1849), generalului-maior Engelhardt (februarie 1849), generalului Hasford (august–octombrie 1849).

Nu încapă îndoială că pe specialiștii români îi vor interesa: a) componența și efectivele trupelor rusești care au trecut granița Principatelor; b) amenajarea spitalelor din Bârlad, Iași, Tecuci, Ploiești; c) epidemiile de holeră, febră, diaree răspândite în vara anului 1848; d) încartiruirea și iernarea trupelor țariste în București (în număr de 5.500 de oameni); e) dislocarea detașamentelor operative ruse în Transilvania (42.000 infanteriști și cavaleriști și 132 de tunuri), asediul cetății Brașov, ocuparea orașului Sibiu; f) evenimentele festive desfășurate cu prilejul onomasticii țarului Nicolae la 6 decembrie 1848 (în garnizoana Bucureștiului, în manejul prințului Carol Ghica, în casa liceului Sf. Sava, la Hanul lui Manuc, în piața Grigore Ghica, în piața Sf. Parascheva, în piața Amzei, la Craiova, la Mănăstirea Cernica, la Brăila sau la biserica grecească din orașul de pe Dunăre).

Ediția critică include 46 documente (42 documente rusești și 4 documente germane). Doar două dintre acestea aparțin memorialisticii militare – un fragment din cartea lui Nepocoicițchi publicată la 10 ani de la revoluția pașoptistă despre „partizanii valahi” și Avram Iancu (pp. 420–431), plus portretul biografic al contelui Alexander Nicolaevici Lüders (pp. 431–445), tipărit sub forma unui necrolog în gazeta militară „Invalidul rus” – restul sunt documente de arhivă traduse din original în limba română. Fotocopiile izvoarelor primare se pot consulta on-line pe Arhiva Electronică de Documente Istorice, portal realizat în cadrul proiectului „Armatele imperiale și românii. Mărturii militare secrete din arhivele rusești și austriece (1848–1849)” (<http://aedi.history-cluj.ro/arhiva/category/index>).

Piese documentare au fost ordonate cronologic. Notele explicative ample, regețele extinse și trimiterile bibliografice exacte și actualizate dau ținută academică acestui tom. Se adaugă un indice biografic de personalități, un glosar istoric, precum și nelipsiții indici onomastici și toponimici –, absolut necesari pentru a putea consulta rapid și eficace volumul. Sunt definiți termeni de specialitate cu accent pe sintagme precum *mașrută*, *sotnie*, *rotmistru*, *polc*, *polcovnic*, *porucic*.

Volumul este meritoriu nu doar pentru recuperarea unei istorii documentare pe baze științifice, ci și pentru reconstituirea specificului forței militare ruse în vremea ocupației Principatelor Române și a invaziei Transilvaniei, o frescă vie a teatrului de război unde Europa imperială s-a confruntat cu Europa națională.

Cunoașterea pieselor documentare referitoare la istoria revoluției pașoptiste din spațiul românesc păstrate în arhivele moscovite este un imperativ la care echipa coordonată de Ela Cosma a răspuns printr-o serie de cărți, una mai interesantă decât alta. În cazul de față, iată că, la 170 de ani de la evenimente, iese la iveală jurnalul campaniei țariste în Țările Române.

Remarcăm profesionalismul cu care a fost tehnoredactat volumul în regim de coeditare la Editura Argonaut din Cluj-Napoca și la Editura Symphologic Publishing din Gatineau, Canada.

Lucrarea este un nou *corpus* în cadrul seriei „Biografii istorice transilvane” inițiată la Institutul de Istorie din Cluj de Ela Cosma. Al treisprezecelea volum din colecție este rod al unei munci colective, caracterizată prin dăruire, tenacitate, meticulozitate și competență. O impresionantă cantitate de informații este pusă la dispoziția specialiștilor, dar și a publicului larg pasionat de istoria modernă a românilor.

Volumul impresionează prin densitatea informațiilor, prin dimensiuni, prin orizonturile și noile piste de investigație pe care le deschide. Trebuie menționat că, din mulțimea fondurilor arhivistice moscovite deja prelucrate și editate (pp. 22–23), o mare parte au rămas încă nevalorificate! Cu siguranță că demersul de pionierat al echipei conduse de Ela Cosma va relua într-un viitor, sperăm cât mai apropiat, seria investigațiilor rusești referitoare la istoria românilor de la jumătatea secolului al XIX-lea!

În concluzie, volumul reprezintă un punct de referință în studierea revoluției pașoptiste românești. Documentația absolut impresionantă, aria tematică generoasă, sistematizarea și reconstituirea amănunțită a evenimentelor militare fac din el un instrument de lucru de neocolit.

Daniela Deteșan

Volker WOLLMAN, *Patrimoiu preindustrial și industrial în România*, vol. IV (403 p.); vol. V (405 p.); vol. VI (318 p.). Sibiu/Hermannstadt, Editura Honterus [Verlag], 2014, 2015, 2016.

Pasiunea pentru identificarea și conservarea reminiscentelor activității industriale și ale structurilor funcționale de utilitate publică care au luat naștere pe această cale îndeamnă tot mai mulți cercetători să pornească pe urmele trecutului pentru a salva cât mai multe vestigii ale civilizației premoderne și moderne. Un loc de frunte în rândul acestora îl ocupă neobositul cercetător Volker Wollman care a parcurs de-a lungul deceniilor întreaga Românie pentru a înregistra, descrie și ilustra în imagini un inventar fabulos al activității și infrastructurii industriale, mult mai bogat decât ne-am aștepta la prima vedere.

Dacă în primele trei volume ale acestui adevărat serial de investigații autorul s-a referit în primul rând la principalele ramuri industriale și la urmele de activitate productivă identificabile în prezent, ulterior aria de cercetare a fost extinsă și asupra infrastructurii de civilizație urbană care a însoțit procesul de industrializare. În cel de al patrulea volum sunt astfel recenzate edificiile și instalațiile de utilitate publică care au apărut odată cu geneza structurii industriale: transportul urban în comun (rețeaua de tramvaie), sistemele de iluminat public, podurile rutiere, băile comunale, instalațiile pentru stingerea incendiilor și cântarele publice.

Volumul – ca și cele precedente – este inaugurat de o *Introducere* consistentă care se referă în primul rând la starea actuală de conservare a instalațiilor industriale scoase din uzul curent, constatând cu regret că – în majoritatea cazurilor – ele se îndreaptă spre o degradare iremediabilă, datorită refolosirii pieselor componente în alte scopuri, dar și datorită nepăsării autorităților locale care nu par interesate de păstrarea lor în bună stare, deși ele ar putea fi plasate în muzeele tehnice sau ar putea deveni complexe muzeale integrate în circuitul turistic. Astfel, a dispărut mare parte a

patrimoniului tehnic preindustrial și industrial din zona Baia Mare – Baia Sprie – Cavnic. Cu toate acestea, mai există și astăzi Uzina de Preparare a Intreprinderii Miniere din Baia Mare. Din fericire, s-a păstrat tot în zonă cel mai înalt coș de fum din România – care ajunge la 353 m înălțime – aparținând de Combinatul Metalo-Chimic.

Se pare că în ținuturile miniere tradiționale, care se bucură de un vechi renume, există o preocupare mai susținută pentru prezervarea siturilor vechi. Astfel se întâmplă și la Roșia Montană (jud. Alba), unde s-a inaugurat un regim special pentru a conserva amenajări și utilaje miniere datând de pe la anul 1910. Autorul remarcă faptul că la puțul „Cetate” camera în care funcționa mașina de extracție este într-o perfectă stare de conservare, în schimb tamburul și motorul electric au fost dezmembrate cu intenția de a fi expuse la secția în aer liber a muzeului din incinta exploatarei miniere. Tot astfel, la puțul „Țarini” s-au păstrat turla, mașina și tamburii în stare intactă. Aceasta probabil și datorită faptului că accesul la acest monument tehnic – pe care autorul îl consideră „de o valoare excepțională” – este posibil doar cu echipament tehnic special.

După cum reiese, în Banatul Montan, majoritatea instalațiilor și utilajelor miniere au dispărut în ultimii ani, cu excepția celor de la Anina, cărora li s-a acordat o atenție specială în scopul prezervării.

În schimb, autorul consideră o pierdere regretabilă demolarea turnului de apă care deservea depoul de automotoare din Arad. Drept urmare, apelează în mod insistent la Compania Națională a C.F.R. să facă tot posibilul pentru a menține în bună stare turnul de apă din gara Călimănești.

Autorul a reușit, de altfel, să găsească unele exemple pentru a ilustra străduințe din domeniul conservării și restaurării obiectivelor de patrimoniu, redactând un subcapitol intitulat „Preocupări recente privind salvarea unor bunuri de patrimoniu preindustrial și industrial, în vederea punerii lor în circuitul turistic național și european”. Un proiect model pentru revalorificarea unui monument tehnic cu valoare de unicat în spațiul dunărean a fost cel de conservare a Castelului de Apă din Drobeta-Turnu Severin. El a fost finanțat de Uniunea Europeană în cadrul programului de Cooperare Transfrontalieră România – Republica Serbia. Castelul a fost construit între anii 1912–1915 și este introdus în Lista Monumentelor Isorice a județului Mehedinți. Proiectul a început la 15 decembrie 2010 și s-a încheiat la 15 iunie 2012, reprezentând un real succes.

Alte inițiative constructive se referă la restaurarea Turnului de Apă din orașul Cugir (jud. Alba). Și mai interesante sunt exemplele înșirate de autor cu privire la recuperarea și restaurarea unor vechi locomotive cu aburi cu ecartament normal sau îngust (vestitele „mocănițe”). Un bun exemplu în acest sens îl dă municipalitatea orașului Reșița pentru întreținerea într-o stare exemplară a „Muzeului de Locomotive cu Aburi”. Din păcate, alături de exemplele pozitive se înșiră cazurile mult mai numeroase de neglijare totală a bunurilor de patrimoniu al civilizației industriale.

Atenția acordată de autor conservării parțiale a vechiului parc de locomotive este deplin justificată, având în vedere rolul lor, de a asigura circulația mărfurilor, persoanelor și informației tipărite la nivel regional, național și continental, făcând legătura între principalele centre urbane. Dar circulația rapidă și eficientă trebuia organizată și la nivel intra-urban, iar aici rolul principal a fost preluat de tracțiunea animală și cea electrică. Sistemul de tramvaie asigură deci circulația între diferite cartiere ale marilor orașe. Într-o primă fază, tramvaiele cu cai au fost atât de eficiente, încât ele s-au menținut concomitent cu tramvaiele electrice. Astfel, în București, tramvaiele trase de cai au continuat să fie utilizate începând din anul 1871 până în anul 1929, deși în anul 1894 a început să circule primul tramvai electric din România. Un vagon de tramvai tras de cai din perioada anilor 1900 se poate vedea la Muzeul Tehnic „Prof. Ing. Dimitrie Leonida” din București. În anul 1923 Societatea de Tramvaie București deținea încă 12 linii de tramvaie cu cai și doar 7 linii de tramvaie electrice.

În Transilvania transportul cu tramvaie a fost adoptat cu prioritate în orașele de pe zona de vest: Timișoara, Arad, Oradea, Satu Mare. Amănunte deosebit de interesante sunt relatate de autor îndeosebi cu privire la inaugurarea circulației tramvaielor cu tracțiune cabalină la Timișoara, în anul 1869. Tramvaiul electric a fost inaugurat la Timișoara abia în anul 1899, dar s-a bucurat foarte curând de succes. Rețeaua de tramvaie electrice a fost inaugurată de o societate particulară, dar în anul 1904 a trecut în proprietatea orașului. În orașul învecinat Arad tramvaiele cu cai au fost puse în funcțiune tot în anul 1869. În orașul Arad transportul urban a înfățișat, de asemenea, unele aspecte locale foarte interesante, întrucât modernizarea sistemului s-a realizat printr-un parc de autobuze inaugurat în anul

1908. Autobuzele erau fabricate chiar la Arad, de către Uzinele „Marta”. Orașul Arad a înregistrat astfel o premieră, fiind primul oraș transilvănean care a recurs la transportul public cu autobuze. Drept urmare, tramvaiele electrice au fost puse în funcțiune destul de târziu, abia în anul 1943.

În schimb, în România veche sistemul tramvaielor electrice a avansat rapid, iar la Brăila el a fost inaugurat în anul 1900, astfel încât acest oraș a devenit – în ordine cronologică – cel de al doilea din țară din acest punct de vedere. În orașul învecinat Galați, transportul urban electric a fost inaugurat tot în anul 1900 de către o societate belgiană. Materialul rulant era suficient de numeros, bine întreținut și curat, astfel încât tramvaiul electric a avut un succes imediat în rândul publicului călător. O deosebită atenție s-a acordat dezvoltării transportului în comun la Iași, în capitala Moldovei. Însuși regele Carol I s-a implicat în încheierea contractului dintre primărie și vestita firmă germană Allgemeine Elektrizitäts Gesellschaft pentru instalarea rețelei de tramvaie electrice în anul 1898. Circulația tramvaielor a fost inaugurată la data de 1 martie 1900, iar ulterior orașul Iași a dispus de cea mai lungă rețea de tramvaie din țară.

Acest scurt istoric al transportului cu tramvaie din România este deosebit de atrăgător pentru cei pătrunși de dragoste pentru istoria locală, iar bogatul material ilustrativ îl face și mai convingător, alături de abundența de evenimente înfățișate.

Bineînțeles, pentru circulația tramvaielor trebuia mai întâi asigurată sursa de energie electrică, furnizată – de regulă – de către centralele electrice orășenești. Acestea asigurau, de altfel, și iluminatul public și particular, o cucerire majoră a civilizației moderne, care a făcut viața citadină cu mult mai comodă și plăcută. Cel de al doilea capitol al volumului înfățișează „Relicve de patrimoniu industrial provenind de la iluminatul public”. După cum reiese, la București, regele Carol I a avut inițiativa construirii unei centrale electrice pentru iluminarea palatului Cotroceni în anul 1882, adresându-se, în acest scop, unei companii electrice anglo-austriece, care ulterior a amenajat și Gara de Nord. În anul 1885, și Teatrul Național a dobândit o termocentrală proprie, fiind cel de al treilea teatru din Europa iluminat prin mijloace electrice. Compania electrică anglo-austriacă are merite deosebite în promovarea iluminatului electric pe teritoriul României, întrucât a extins ulterior folosirea curentului electric și la Sinaia, iar în 1884 la Timișoara și pentru iluminatul stradal, astfel că există până în prezent convingerea că acest oraș bănățean a fost primul din Europa cu iluminatul public electricizat.

Utilizarea energiei electrice s-a extins cu repeziciune în Transilvania, la Sibiu (1896), Brașov (1896), Caransebeș (1889). Pe lângă acestea, sunt expuse cu mare precizie evenimente referitoare la electrificarea Craiovei (1887–1902), a Iașilor (1894–1899), la Alba Iulia, Sighișoara, Deva, Sebeș-Alba, Făgăraș, Aiud, Blaj, Mediaș.

Desigur, energia electrică ieftină și ușor transmisibilă era deosebit de propice pentru activitatea industrială, iar autorul înșiră numeroase întreprinderi din industria textilă, hârtiei, minieră, petrolieră, metalurgică și alimentară care au folosit această sursă de energie.

Volumul se extinde asupra elementelor fundamentale ale infrastructurii funcționale, iar podurile rutiere reprezintă în acest sens bunuri de patrimoniu preindustrial și industrial demne de luat în seamă, după cum se demonstrează în cel de al treilea capitol. Desigur, poduri s-au construit din cele mai vechi timpuri, devenind elemente de bază ale circulației persoanelor, mărfurilor și unităților armate. Ele trebuiau să fie deci cât mai rezistente, fiind realizate din cele mai consistente materiale avute la îndemână la un moment dat. Tocmai de aceea, materialul de bază pentru construcția podurilor a evoluat odată cu procesul tehnologic, iar la început lemnul a fost cel mai accesibil din acest punct de vedere, fiind utilizat până în zilele noastre. Capitolul de peste 100 de pagini face o vastă clasificare a podurilor rutiere din România, în funcție de tipologia constructivă, funcțională, cronologică și teritorială, defalcate pe provincii istorice: Moldova, Țara Românească, Transilvania și Banat. Autorul consideră în acest sens că podurile de piatră din secolele XVIII–XIX reprezintă monumente unice de patrimoniu preindustrial. Sunt înșirate drept exemplu podul de peste râul Cerna de la Băile Herculane, dar și numeroase alte poduri construite din cărămidă, în special din Banat.

Deși construite dintr-un material cu mult mai degradabil, podurile de lemn acoperite reprezintă pentru specialiști o categorie de monumente cu valoare de unicat. Sunt amintite în acest sens podul de lemn din Turda din secolul al XVIII-lea, cele trei poduri de lemn acoperite din Sighișoara, precum și podurile de lemn din ținutul Năsăudului. Nu erau suficient de rezistente aceste poduri, astfel că, odată

cu dezvoltarea metalurgiei moderne în secolul XIX, s-a trecut la construirea unor poduri din fontă, unele dintre ele devenind celebre, ca podurile lui Karl Maderspach de la Lugoj, Băile Herculane și Caransebeș. Dar și „Podul Minciunilor” din Sibiu este renumit și reprezintă un punct de atracție turistică. Fierul devine și mai rezistent dacă este pudlat sau tranformat în oțel, astfel că devine posibilă amenajarea unor întreprinderi specializate în construcția de poduri. De un renume durabil s-a bucurat fabrica de poduri metalice de la Reșița care a construit în 1889 podul de peste râul Bârzava. Fabrica de poduri metalice a cunoscut o dezvoltare ascendentă în secolul XX, jucând un rol important în economia națională a României interbelice, în special până în anul 1937, aici construindu-se elementele pentru 13 poduri din toate zonele țării (Orșova, Petroșani, Strehaia, Comănești, Reșița etc). De altfel, tehnologia oțelului a făcut posibilă și construcția unor poduri din beton armat, după cum se relevă într-un subcapitol special.

Podurile joacă un rol funcțional important, pe lângă aceasta cele din marile orașe sunt foarte aspectuoase și au dimensiuni impresionante, făcând parte din peisajul tradițional al marilor orașe (București, Timișoara, Arad, Sibiu).

Civilizația modernă a câștigat teren în localitățile urbane în cele mai diverse domenii, vizând, bineînțeles, și igiena publică și personală. Drept urmare, au fost ridicate numeroase băi comunale, care – pe lângă rolul funcțional binefăcător – aveau și o arhitectură armonioasă și atrăgătoare, înfrumusețând peisajul orașenesc. După cum reiese din capitolul 4 al volumului, băile publice au apărut în unele localități încă la sfârșitul evului mediu, de exemplu în anul 1575 la Brașov. În majoritatea localităților urbane ele s-au construit în a doua parte a secolului XIX. Astfel s-a întâmplat la Arad (casa Simay, 1884), Craiova (1880), Iași („Baia Turcească”), Lugoj, Satu Mare („Grădina Romei”, 1898), Oradea (Băile Rimanóczy, 1892–1900). Capitala București a avut parte de numeroase băi publice (Băile Grivița, Băile Eforie, Baia dr. Erdreich 1880–1888, Baia Comunală, Baia Obor, Baia Populară etc). Aceste băi publice au fost înființate la începutul secolului XX (Sibiu 1903–1904, Baia populară Volksbad), Timișoara (1912–1914 Băile Neptun), Sebeș Alba (1910–1912 Salzbad Baia de Sare). Alte centre urbane au înființat băi publice în perioada interbelică (Brăila, 1922; Galați 1925–1935; Buzău 1935). Autorul distinge instalații sanitare cu funcționalitate specială la Petroșani sau Ghelari care asigurau pentru muncitorii minieri un confort igienic agreabil.

Pe lângă aceasta, apa din rețeaua publică mai juca un rol foarte important pentru siguranța publică, fiind folosită de echipajele de pompieri la stingerea incendiilor. În capitolul 5, autorul prezintă pe baza ilustrațiilor de epocă și a instalațiilor păstrate o foarte interesantă evoluție a atelajelor tehnice de pompieri. Acestea au fost la început tractate de animale sau chiar de persoane la nevoie, ajungându-se apoi la mașinile de pompieri de mare performanță. Sediul lor se afla în foisoare de foc, în turnuri de pompieri sau chiar în cazărmi speciale, având o structură militară din punct de vedere organizatoric și funcțional. În capitol se acordă o atenție specială formațiunilor de pompieri din municipiul București, pe lângă aceasta este prezentat un scurt istoric al lor în încă 17 județe din cele mai diferite părți ale țării.

Dezvoltarea comerțului a reprezentat un factor esențial pentru evoluția civilizației moderne. Comerțul pe scară largă avea nevoie de instrumente precise pentru măsurarea greutateii mărfurilor și animalelor, iar astfel au apărut cântare publice de dimensiuni sporite. Paralel cu aceasta, au fost înființate fabrici de cântare, precum cea amenajată de Victor Hess la Sibiu în 1905, care s-a dezvoltat rapid până în anul 1928, producând cântare pentru greutateți între 3 t – 20 t, inclusiv vagoane de marfă. Alte fabrici de cântare au fost ridicate la Cluj („Archimedes”) și Oradea („Lorenz”). În perioada socialistă funcționa fabrica „Balanța” de la Sibiu care producea aparate pentru înregistrarea unor greutateți de 250 kg – 16 t. Puține vestigii ale cântarelor publice s-au păstrat până în zilele noastre, dar autorul are date pentru județele Arad, Brașov, Covasna și Sibiu. O categorie specială de mobilier urban o reprezintă cântarele publice pentru persoane, iar în acest capitol sunt amintite cântarele din București, instalate în parcul Cișmigiu.

După cum reiese, în acest volum au fost inserate în special acele obiective de patrimoniu modern care înlesnesc viața în mediul urban, foarte multe dintre ele legate de utilizarea surselor de apă și curent electric. Elementele de civilizație urbană care întrebunțau disponibilitățile acvatice erau atât de numeroase și utile din punct de vedere funcțional și estetic, încât prezentarea lor continuă și în volumul V referitor la patrimoniul preindustrial și industrial din România.

Introducerea la acest volum reamintește insuficiența măsurilor de protecție și conservare a patrimoniului industrial, precizând faptul că ele debutează în România abia acum circa 20 de ani, când un grup de entuziaști a format Asociația pentru Arheologie Industrială și a încercat să se afirme și pe plan internațional prin prezența în cadrul Comitetului Internațional pentru Conservarea Patrimoniului Industrial (TICCIH).

Pe de altă parte, revenind la utilizarea apei în cadrul civilizației urbane, primul capitol se referă la „Fântâni publice – o categorie specială de monumente arhitectonice și tehnice”. Primele fântâni publice au fost amenajate încă în mediul rural și se face o distincție tehnică între fântânile cu cumpănă și fântânile cu vârtej. Deși par foarte simple la prima vedere, ele exprimă atâta ingeniozitate, încât unele fântâni au fost expuse la Muzeul Național al Satului „Dimitrie Gusti”, la Muzeul „Astra” din Sibiu sau la Muzeul Etnografic din Cluj-Napoca. Aprovizionarea cu apă și înfrumusețarea peisagistică erau și mai necesare în centrele urbane, unde au fost instalate fântâni arteziene, ca de exemplu la Alba Iulia sau Deva. La București fântânile publice au fost amenajate de domnitorii fanarioți, dar în secolele XIX–XX rețeaua lor s-a extins în mare măsură (Fântâna Miorița, Fântâna Zodiacului, Izvorul Sissi – Cișmigiu). Sunt prezentate numeroase alte fântâni publice din București, laolaltă cu foarte izbutite ilustrații sugestive, după care se trece la fântânile din alte localități: Baia Sprie, Brașov, Brăila, Constanța, Craiova, Galați, Iași („Fântâna cu Delfini”), Sibiu („Mama și copilul”), Sinaia, Timișoara, Târgu Mureș etc. Într-o altă secțiune se precizează că fântânile publice și izvoarele amenajate reprezentau o necesitate deosebit de evidentă în stațiunile de odihnă (Băile Herculane, Vatra Dornei).

Scurgerea apei este asociată în acest volum cu scurgerea vremii, căci în viața urbană timpul devine prețios și servește drept reper de bază pentru coordonarea acțiunilor individuale și obștești. Tocmai de aceea, capitolul 2 prezintă ceasurile publice din București și din alte orașe ale României. Măsurarea timpului a devenit o preocupare permanentă în capitală, drept urmare ceasurile erau poziționate pe clădirile publice din București, cum ar fi palatul Băncii Naționale a României, palatul C.E.C., palatul Poștelor sau Biblioteca Centrală Universitară. Diferitele ministere aveau o preocupare permanentă pentru a fi înzestrate cu ceasuri, precum Ministerul Agriculturii, Ministerul Justiției, Ministerul Industriei, Ministerul Economiei și Finanțelor. Pe lângă aceasta, instituțiile școlare de importanță națională sau marile hoteluri au ținut neapărat să prezinte ora exactă. Bineînțeles, în toate orașele mai mari de pe teritoriul României existau ceasuri publice, iar în capitol sunt înșirate cele de la Arad, Bacău, Brașov, Brăila, Cluj-Napoca, Galați, Iași, Oradea, Satu Mare, Sibiu, Sighișoara, Târgu Jiu etc.

Dar mai demult bisericile reprezentau repere fundamentale în desfășurarea vieții urbane, astfel că pe ele erau amplasate orologiile în turnuri, iar autorul consideră că ele reprezintă bunuri de valoare excepțională de patrimoniu preindustrial și industrial (capitolul 3). Având în vedere acest fapt, în capitolul 4 este prezentat un catalog selectiv al celor mai importante și interesante orologii amplasate în turnuri de biserică. Orologiile reprezentau mecanisme complexe care măsurau destul de precis trecerea timpului și astfel erau destul de scumpe, dar instituțiile și personalitățile publice care nu dispuneau de resurse materiale suficiente preferau instalații cu mult mai simple, precum cadranele solare, care sunt înfățișate în capitolul 5. Ele erau amenajate în construcții publice, în școli, în case particulare și conace, în mănăstiri, biserici și case parohiale.

Măsurarea timpului se află la intersecția preocupărilor cu caracter practic curent și cele științifice care au în vedere, de asemenea, precizia, cum ar fi astronomia. Drept urmare, în capitolul 6 sunt expuse observatoarele astronomice și planetariile de pe teritoriul României. Primele observatoare au fost înființate în Transilvania la Oradea și la Cluj. Cel mai cunoscut este însă observatorul astronomic (Specula) de la Alba Iulia, înființat în anul 1797 de către episcopul romano-catolic Ignác Batthyányi, care îi poartă numele (Batthyaneum). Ulterior au fost înființate observatoare astronomice la Iași, București (Observatorul Academiei), Timișoara, Bacău, Bărlad, Baia Mare, Constanța, Galați, Pitești, Suceava și Craiova, care reprezentau toate instituții publice. Reiese însă că au fost amenajate și observatoare particulare la Cluj, Zădăreni (jud. Arad), Craiova, Lăzarea (jud. Harghita), Vâlcele (jud. Covasna), Păulești (jud. Prahova), Tismana (jud. Gorj), înființate de persoane pasionate de astronomie.

Se știe că observarea cerului avea o mare însemnătate nu numai pentru oamenii de știință, ci și pentru navigatori, în special când se aflau în largul mării, dar atunci când se îndreptau spre porturi ei se orientau după farurile special amenajate. Acestea au o anumită importanță și ca instrumente

tehnice, iar în capitolul 7 sunt descrise farurile de pe litoralul românesc (Farul Mîdia, farurile de la Constanța, Mangalia, Sf. Gheorghe sau Sulina).

Și în acest volum monumentele din fondul patrimonial al civilizației moderne sunt prezentate însoțite de imaginile lor înregistrate în diferite faze de evoluție, conservare sau degradare, prin urmare avem în față o istorie concretă și veridică a vestigiilor supuse vicisitudinilor unor împrejurări în veșnică schimbare.

Cel de al VI-lea volum al seriei de „Patrimoniu preindustrial și industrial din România” este destinat în special moștenirii culturale și spirituale pe care a lăsat-o în urmă activitatea minieră și industrială din țară. *Introducerea* la acest volum remarcă încă o dată degradarea treptată a patrimoniului uzinal românesc, fapt la care a contribuit în mare măsură ascendența pieței imobiliare de după anul 2000, căci spațiile industriale dezafectate aveau o mare căutare. Cu toate acestea, autorul semnaleză și unele aspecte promițătoare, printre care inițiativa Muzeului Științei și Tehnicii „Ștefan Procopiu” din Iași care a înființat primul muzeu de arheologie industrială din țară chiar în incinta fabricii de țigarete care actualmente deține statutul de monument istoric. Acest demers are un caracter public oficial, există însă și inițiative particulare laudabile privind conservarea moștenirii patrimoniale. De exemplu, asociația „CitiZenit” din Arad s-a implicat cu succes în reamenajarea spațiilor industriale textile, căci se știe că în acest oraș s-a dezvoltat o industrie textilă înfloritoare în secolul al XX-lea. Fabrica TEBA S.A. a fost înființată în anul 1926, iar în perioada interbelică și-a extins activitatea în mod promițător. În anii economiei socialiste întreprinderea a continuat să se dezvolte cu repeziciune, dar în anul 2008 noii patroni au închis fabrica din Arad și au relocat activitatea la Iași. Tinerii entuziaști din asociația „CitiZenit” s-au mobilizat cu succes pentru conservarea spațiului industrial, iar muzeul TEBA și-a deschis porțile în anul 2015, care a fost proclamat „Anul European al Patrimoniului Industrial și Tehnic”. Este demn de remarcat că hala industrială principală a devenit astfel galerie de artă.

Partea cea mai consistentă din volum cuprinde reverberațiile spirituale referitoare la evocarea unor momente și manifestări legate de trecutul recent al civilizației moderne din România. După cum reiese, ele reprezintă capitolul 1 al cărții subdivizat cu precizie în mai multe subcapitole. Primul subcapitol ia în evidență „Plăci memoriale și obeliscuri memoriale în care sunt consemnate momente importante din istoria tehnicii de pe teritoriul actual al României”. Coboară mult în memoria trecutului chiar prima mențiune, căci se referă la Tabula Traiana amplasată încă în antichitate cu ocazia instalării cunoscutului pod imperial sub conducerea lui Apolodor din Damasc. Regularizarea Porților de Fier ale Dunării a devenit un proiect și mai important în cursul secolului al XIX-lea la care și-au adus contribuția personalități precum contele Széchenyi István, între anii 1834–1837. Lucrările decisive de regularizare au fost întreprinse însă de către guvernul maghiar în anul 1890 sub domnia lui Francisc Iosif prin ministrul Comerțului, Belussi Baross Gábor. Toate aceste lucrări au fost evocate în plăci memoriale speciale.

Numeroase plăci comemorative evocă etape ale instalării unor obiective ale civilizației moderne în centrele urbane din Transilvania. La Cluj-Napoca astfel de plăci evocă instalarea centralei electrice la Someșul Rece (1906) sau amenajarea Uzinei de apă potabilă în anul 1894.

Dezvoltarea industriei carbonifere în Valea Jiului a prilejuit inaugurarea a numeroase noi exploatări în marile centre miniere cum ar fi orașul Lupeni. O placă de fontă a fost dezvelită în anul 1931 cu pilejul inaugurării puțului de extracție „Ileana II”, iar în anul 1932 o altă placă consemnează deschiderea galeriei „Victoria”. La Lupeni au avut loc însă și evenimente tragice în timpul grevei din data de 5–6 august 1929, când trupele de jandarmi au deschis focul, omorând 22 de mineri. Memoria lor a fost eternizată, bineînțeles, în timpul regimului comunist, care a evocat evenimentele sângeroase pe o placă de marmură albă instalată în anul 1957.

Dezvoltarea civilizației industriale de pe teritoriul României s-a datorat în bună măsură inițiativelor și contribuțiilor unor personalități care și-au dedicat viața acestui scop. Drept urmare, memoria lor merită păstrată drept exemplu pentru generațiile următoare, iar capitolul 2 înșiră „Case memoriale, statui, busturi, medalioane ale unor personalități cu merite deosebite în dezvoltarea gândirii, creației tehnice și industriei din istoria tehnicii din România”. Asemenea personalități de seamă au fost de exemplu primarii Timișoarei cu inițiative constructive, cum ar fi Károly Kuttel și

Stan Vidrighin sau profesorul universitar Cornel Miklosi de la Politehnica din Timișoara. Desigur, personalități însemnate din istoria aeronauticii, cum ar fi Aurel Vlaicu, Traian Vuia sau Herman Oberth, au fost immortalizate prin statui în locurile unde au trăit.

Amintirea unor personalități de seamă este evocată și prin monumente funerare, consemnate în cel de al treilea capitol al cărții. Un loc remarcabil din acest punct de vedere este Cimitirul Bellu din București, unde se află de fapt monumentele funerare ale lui Traian Vuia, Aurel Vlaicu, laolaltă cu cel al lui Henri Coandă. În același cimitir sunt amplasate și monumente funerare ale unor industriași de seamă, cum ar fi Erhardt Luther sau George Assan.

Cimitirele marilor orașe găzduiesc monumente funerare ale unor personalități remarcabile. În Cimitirul Central din Cluj este înmormântat și Martin Lajos, un alt pionier al aviației, care s-a ridicat de la sol în anul 1896. Pe de altă parte, în cimitirele evanghelice din Transilvania sunt amplasate mormintele unor industriași sași remarcabili, cum ar fi Samuel Karres sau Heinrich Rosenauer la Mediaș, Gustav Dahinten la Sebeș-Alba, precum și Andreas Rieger și dr. Carl Wolff de la Sibiu. De asemenea, în cimitirul evanghelic de la Sighișoara sunt înhumați industriași din familiile Löw și Letz.

Dat fiind interesul deosebit manifestat de cercetătorul Volker Wollmann pentru istoria mineritului și metalurgiei este firesc ca în volum să fie integrată o secțiune specială destinată monumentelor funerare închinată specialiștilor și funcționarilor din aceste domenii de activitate. În cimitirul romano-catolic de la Iacobeni (jud. Suceava) este înmormântat inginerul minier Albert Heidenreich, în timp ce în cimitirul romano-catolic și ortodox din Zlatna întâlnim numeroase monumente funerare dedicate lui Karol Winkler sau Antal Urban, alături de monumentele familiei lui Friedrich Ritter von Oelberg, administratorul uzinelor locale, și directorului Géza Széles. Cel mai important monument funerar din partea ortodoxă a cimitirului este cripta familiei Albini, care a jucat un rol important în dezvoltarea mineritului. Personalități interesante sunt înmormântate și la cimitirele din Roșia Montană (jud. Alba), precum Mózes Ebergényi sau Moldován Lajos. În jurul celebrelor exploatare miniere de la Săcărâmb au apărut mai multe cimitire: trei de confesiune romano-catolică, unul greco-catolic, iar altul ortodox, toate păstrate în bună stare. Pe lângă aceasta, în subcapitol se fac referiri în cimitirele romano-catolice de la Baia de Arieș (jud. Alba), Oravița (jud. Caraș-Severin), cimitirul „Sigismund” de la Anina-Steierdorf, cimitirele de la Caransebeș și Lugoj. În vestitul „cimitir vesel” de la Săpânța (jud. Maramureș) au fost înmormântați mai mulți membri ai comunității locale care au lucrat și în domeniul mineritului.

Bineînțeles, minierii credeau că de binecuvântare cerească au nevoie nu numai cei decedați, ci și lucrătorii activi din domeniul industriei extractive. Drept urmare, în subcapitolul 6 autorul încearcă să elaboreze o scurtă evidență despre „Monumente publice (troițe, cruci) ridicate de mineri pentru binecuvântarea ocupației lor de bază: băișagul”. Cele mai multe exemple sunt amintite în Munții Apuseni, în județele Alba și Hunedoara, mai precis la Brad, Bucium Poieni, Tebea, Baia de Criș, dar și în Banatul Montan (Reșița, Bocea Vasiova sau Sasca Montană) sau Maramureș. Munca minerilor și metalurgiștilor este îngemănată cu efortul, abnegația și sacrificiul, totodată îmbină și atâtea elemente pitorești, încât numeroși artiști plastici s-au inspirat din ea pentru a crea opere de artă armonioase, expresive și atractive. Cel mai cunoscut dintre aceștia este cunoscutul sculptor baimărean Vida Géza care a elaborat opere precum *Minerii*, *Miner ghemuit cu lămpăș* sau vestitul *Monument al minerului* din Baia Mare. Pe de altă parte, Ladislau Schmidt este cunoscut drept sculptorul Văii Jiului înfățișând scene de exploatare minieră în basoreliefuli ca *Surparea* și *Monografie de armare* sau *Nicio lacrimă*. Și mai cunoscut este monumentul din fața Primăriei Petrila intitulat în mod sugestiv *Din adâncuri spre lumină*. Din viața minerilor bănățeni s-a inspirat mai ales Ovidiu Maitec care a expus la Anina statuia *Minerul*. Munca metalurgiștilor hunedoreni l-a îndemnat pe sculptorul Ernest Kovács să creeze Monumentul dedicat siderurgiștilor înălțat la Timișoara. Din activitatea lucrătorilor subterani s-au inspirat și sculptorii Ion Irimescu, Doina Lia și Dumitru Liritis.

După cum reiese, în acest volum predomină răsfrângerile memoriale, spirituale și culturale ale activității industriale și miniere. În acest fel, Volker Wollmann realizează un echilibru documentar între latura tehnico-materială a activității productive și dimensiunea ei creativă, stabilind o cumpănă științifică adecvată. Pe lângă aceasta, el tinde spre spre o activitate documentară deplină, astfel că partea a doua a volumului cuprinde informații suplimentare cu privire la bunurile de patrimoniu

aferele sectoarelor industriale tratate în volumele I–V. Și în acest caz, adaosurile au un caracter informațional științific, iar nu unul de inventar sec, de înregistrare plicticoasă, astfel că cercetătorul Volker Wollmann oferă o lectură atractivă și pasionantă cititorilor interesați.

Ludovic Báthory

Răducu RUȘET, *Comitete de redacție și politici editoriale în presa românească din Transilvania și Ungaria. Intelectualitatea jurnalistică românească între anii 1838–1918*, col., Minerva – I. Homines et mores", vol. 6, Academia Română / Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015, 390 p.

Despre presa românească din Transilvania secolului al XIX-lea și prima parte a secolului trecut s-a mai scris deja, autori precum Mihaela Bedecan¹, Mircea Popa², Ilie Rad³, Vlad Popovici⁴, dar și alții⁵ valorificând deja aspecte importante privitoare la apariția și conținutul anumitor perioade sau la legăturile existente între ele. Cu toate acestea, lucrarea cercetătorului clujean Răducu Rușet, cunoscut deja mediului științific contemporan pentru publicarea memoriilor lui Septimiu Albini și a altor lucrări similare⁶, reușește să aducă elemente noi și importante privitoare la acest subiect, valorificând în același timp aspecte deja reliefate de autorii pomeniți anterior, dar și de alți cercetători.

Cercetarea lui, structurată pe cinci capitole, ce sunt precedate de mai multe anexe, analizează atât comitetele de redacție ale principalelor reviste românești din perioada investigată, cât și aspecte privitoare la categoriile presei (dintre care cele mai importante sunt cea de informare și cea de angajare în mișcarea intelectuală, p. 26–36), publicațiile cele mai reprezentative (precum „Albina”, „Albina Carpaților”, „Federațiunea”, „Concordia”, „Expatriatul”, „Telegraful Român”, „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, „Gazeta de Transilvania”, „Tribuna”, p. 95–171), repartitia geografică a ziarelor românești din Ungaria și Austria (pp. 171–174), sau modul de repartitie profesională a protagoniștilor principalelor organe de presă transilvănene (p. 271–299).

¹ Mihaela Bedecan, *Presa și bisericile românești din Transilvania (1865–1873)*, Edit. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2010.

² Cf. Mircea Popa, Valentin Tașcu, *Istoria presei românești din Transilvania de la începuturi până în 1918*, col. „Media-comunicare”, Edit. Tritonic, București, 2003; Mircea Popa, *Istoria presei literare românești din Transilvania de la începuturi până în 1918*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1980; Idem, *Panoramic jurnalistic – presa de ieri și azi*, col. „Universitas”, Edit. Eikon, Cluj-Napoca, 2011.

³ Ilie Rad, *Incursiuni în istoria presei românești*, Edit. Accent, Cluj-Napoca, 2008; Idem, *Secvențe din istoria presei românești*, Edit. Tribuna, Cluj-Napoca, 2007.

⁴ Vlad Popovici, *Tribunismul (1884–1905)*, Edit. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2008; Idem, *Studies on the Romanian political elite from Transylvania and Hungary (1861–1918)*, Edit. Mega, Cluj-Napoca, 2012.

⁵ Cf. Alexandru Onojescu, Vlad Popovici, *Corespondențe politice de peste Carpați – Visarion Roman – colaborator la ziarul „Românul” (1868–1870)*, Edit. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2010; Lucian Boia, *Eugen Brode (1850–1912)*, ediția a II-a, Edit. Humanits, București, 2013; Aurel Cosma jr., *Istoria presei române din Banat*, ediția a III-a, Edit. ziarului „Unirea română”, Timișoara, 1932; Gelu Neamțu, *Procese politice de presă antiromânești din epoca dualismului austro-ungar (1868–1890)*, Edit. Societăți Culturale pro Maramureș „Dragoș Vodă”, Cluj-Napoca, 2014; Idem, *George Barițiu și procesele sale de politică*, Edit. Argonaut, Cluj-Napoca, 2014.

⁶ A se vedea, de exemplu: Septimiu Albini, *Societatea „Transilvania”. Amintiri de la „Tribuna” veche. Scrieri politice*, ed. Răducu Rușet, Edit. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2014; Vlad Popovici, Răducu Rușet, *File de memorialistică: Septimiu Albini, Amintiri de la Tribuna Veche*, „Chronos. Revistă de istorie”, anul VII, nr. 2(15), Iași, p. 38–44.

Conștient de legătura puternică existentă între formarea intelectualității românești⁷ și presă și de ponderea puternică a celei dintâi ce activa în structurile publicistice, el investighează personalitățile aparținente tagmei pomenite prin prisma acestui aspect și a altor aspecte convergente. În debutul demersului său, Răducu Rușet realizează o trecere în revistă a istoriografiei temei, prezentând principalele lucrări dedicate subiectului (p. 15–17), își descrie sursele și metodologia cercetării (p. 17–22), plasându-se astfel în conformitate cu normele metodologice în vigoare, după care vorbește despre conceptul cheie al investigației sale, acela de „elită” (p. 51–54), despre intelectualitatea juridică (p. 54–63), criteriile de desemnare și mecanismele de selecție în cadrul comitetelor de redacție (p. 63–71), după care prezintă atât istoricul principalelor reviste, cât și componența comitetelor lor de redacție (p. 175–260), precum și scurte biografii ale principalilor conducători ai lor.

Un capitol interesant este cel dedicat proceselor de presă (p. 305–328). În cadrul lui, autorul realizează o scurtă prezentare generală a fenomenului, după care prezintă trei studii de caz, două legate de evenimente concrete, respectiv procesele de presă din anii 1888 (p. 305–307) și 1890 (p. 315–317), și cele intentate lui George Barițiu (p. 318–328). Aici, sunt prezentate atât cauzele, cât și desfășurarea evenimentelor, arătându-se atât modul în care au influențat acestea evoluția presei românești ardelenice, cât și felul în care se raportau autoritățile austriece și cele maghiare la ea.

La finalul lucrării, autorul atașează o listă ce conține numele tuturor membrilor comitetelor de redacție ale revistelor menționate (p. 335–378), ce poate fi în mod cert utilă unor cercetări viitoare. Aceasta este urmată de o amplă listă bibliografică ce conține cele mai importante titluri privitoare la subiectul investigat, care, alături de celelalte elemente și de tratarea propriu-zisă, conferă valoare lucrării.

Volumul lui Răducu Rușet, dedicat comitetelor redacționale și politicilor editoriale din presa românească transilvăneană a celui de-al XIX-lea veac și a începutului secolului trecut este așadar o abordare amplă și interesantă, ce restituie circuitului istoriografic contemporan aspecte importante ale vieții publicisticii românești, deschizând totodată terenul pentru noi investigații convergente tematicii abordate.

Iuliu-Marius Morariu

Imperi e nazioni nell'Europa centro-orientale alla vigilia della Prima Guerra Mondiale. (Atti del Convegno internazionale, Cluj-Napoca, 21 febbraio 2014), editat de Ion Cârja, Introducere de Andrea Ciampani, Roma – Cluj-Napoca, Argonaut, 2016, 244 p.

La împlinirea a o sută de ani de la începerea Primului Război Mondial au fost organizate o serie de evenimente științifice care să ofere cercetătorilor ocazia de a-și prezenta rezultatele activităților ca axă principală de studiu al Marelui Război – așa cum a fost numit în epocă acest conflict transnațional și transcontinental care a avut loc între anii 1914–1918.

În acest sens, la Cluj-Napoca, s-a desfășurat în luna februarie a anului 2014 o conferință internațională unde atât cercetătorii tineri, cât și cei consacrați din România și Italia și-au prezentat cercetările cu privire la o serie de evenimente importante care au precedat Primul Război Mondial. În urma acestei manifestări științifice internaționale a rezultat actualul volum, intitulat *Imperi e nazioni*

⁷ „Istoria formării intelectualității românești este însăși istoria națiunii române, în ea reflectându-se în mare istoria socială și politică, fiind totodată istoria reprezentărilor și simbolurilor, loc de memorie unde se reflectă națiunea, fenomen general românesc, mai evident în cazul societății românești din Transilvania, care își datorează în mare parte renașterea națională generațiilor de intelectuali formați în secolul al XVIII-lea și al XIX-lea în universitățile din Europa Centrală și de Vest.” Răducu Rușet, *Comitete de redacție și politici editoriale în presa românească din Transilvania și Ungaria. Intelectualitatea jurnalistică românească între anii 1838–1918*, col. „Minerva I. Homines et mores”, vol. 6, Academia Română / Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015, p. 122.

nell'Europa centro-orientale alla vigilia della Prima Guerra Mondiale, editat de Ion Cârja, profesor în cadrul Departamentului de Istorie Modernă, Arhivistică și Etnologie de la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca.

Cartea se înscrie în seria publicațiilor apărute sub egida institutului italian, *Istituto per la storia del Risorgimento italiano*, categoria Perspective, vol. V, publicată în anul 2016. Cronologia volumelor publicate în aceeași categorie – Perspective – nu respectă neaparat un interval regulat de ani (1/2005, 2/2007, 3/2013, 4/2015, 5/2016). Din cele cinci volume apărute, ultimele trei conțin lucrările rezultate în urma desfășurării unor conferințe științifice dedicate diferitelor evenimente care au reliefat istoria Italiei în epoca modernă (*L'Unità d'Italia in Europa*, editat de Andrea Ciampani, Roma, 2013, pp. 395, *Cadice e oltre: Costituzione, Nazione e Libertà. La carta gaditana nel bicentenario della sua promulgazione*, editat de Fernando García Sanz, Roma, 2015, pp. 748 și *Imperi e nazioni nell'Europa centro-orientale alla vigilia della Prima Guerra Mondiale*, editat de Ion Cârja, Roma – Cluj-Napoca, 2016, pp. 244).

Din punct de vedere compozițional, cartea este alcătuită din paisprezece articole structurate pe trei categorii. În partea de *Introdurre* (pp. V–VII), Andrea Ciampani, care este coordonatorul grupului de cercetători străni din cadrul institutului italian *Istituto per la storia del Risorgimento italiano*, recunoaște valoarea incontestabilă a cercetătorilor străini, implicit a cercetătorilor români, afirmând că aceștia au o pregătire exemplară. Referitor la acest volum, A. Ciampani scrie că prin titlul său – *Imperi e nazioni nell'Europa centro-orientale alla vigilia della Prima Guerra Mondiale* – prezintă pe de o parte realitatea europeană transnațională, evidențiind câteva caracteristici naționale, pe de altă parte demonstrează faptul că cercetătorii grupului pot forma o rețea transnațională de studii, alimentând astfel spiritul european.

Din partea de *Prezentare* (pp. IX–XVII) se pot afla date istorice importante cu privire la evenimentele premergătoare izbucnirii Marelui Război, al cărui moment incipient a fost anul 1914. Asasinarea arhiducelui Franz Ferdinand la Sarajevo în anul 1914 a fost motivul pentru care Imperiul dualist Austro-Ungar a declarat război Serbiei în același an, însă momente tensionate au existat și anterior; amintim aici războiul franco-prusac dintre anii 1870–1871 ori războaiele balcanice din perioada 1912–1913.

Marele Război european a căpătat amploare mondială odată cu implicarea imperiilor europene ale căror granițe transcendeau limitele continentului european, în acest context istoriografia reținând evenimentul drept Primul Război Mondial. Termenul este folosit pentru a diferenția acest război de cel care urma să izbucnească după doar două decenii de la momentul 1918, când, prin tratatele de pace, s-a pus capăt luptelor între imperii.

Revenind la aspectul structural al volumului, putem observa faptul că prima parte, numită *Imperi e identità nazionali nell'area Danubiano-Balcanica tra XIX e XX secolo*, se compune din cinci lucrări de diferite dimensiuni, care evidențiază aspectul identității naționale în arealul geografic danubiano-balcanic.

Antonio D'Alessandri propune spre analiză – sub titlul *Una «preda» da spartire: Impero ottomano, Grandi potenze e Stati balcanici*, situația Imperiului Otoman înainte de începerea Marelui Război (pp. 3–13). El arată faptul că eticheta „bolnavul Europei”, atribuită Turciei imperiale, în sens peiorativ sau nu, își are temeiul în instabilitatea atât internă, cât și externă cu care se confrunta conducerea de la Istanbul.

Semnălele privind slăbirea puterii Imperiului Otoman s-au înmulțit, mai ales după pierderile teritoriale din a doua parte a secolului al XIX-lea – a Ciprului, în 1878, și a Egiptului, în 1882, ambele în favoarea Imperiului Britanic, la care se mai adaugă și câștigarea independenței țărilor balcanice în aceeași perioadă, toate acestea au determinat Constantinopolul să-și caute diverși aliați printre europeni.

Imperiul sultanilor, pe lângă problemele internaționale cu care se confrunta, a cunoscut și o criză internă, culminând cu momentul 1908 – Revoluția Junilor Turci. Astfel, erau destule semne clare că Imperiul Otoman nu era pregătit să intre în Marele Război. Însă, pe fondul alianței cu Germania și a dorinței de recucerire a teritoriilor pierdute, Turcia a pășit ireversibil pe calea dezmembrării imperiului său.

Francesco Guida, în materialul intitulat *La Grecia nei primi anni del Novecento tra politiche irredentistiche e significative innovazioni*, prezintă situația Greciei la începutul secolului al XX-lea, atât sfera politică internă, cât și cea externă. Adică relația regatului grec cu Imperiul Otoman, relație care a fost și mai tensionată după câștigarea independenței Greciei față de Istanbul, în 1830, din cauza faptului că grecii încercau să destabilizeze puterea otomană din Balcani (pp. 15–26).

Stefka Rakova (*Le «cose di Bulgaria» secondo alcune carte d'archivio vaticane del 1902*) ilustrează situația casei regale bulgare de la sfârșitul secolului al XIX-lea. În această perioadă regalitatea bulgară „pendula” între politicile Sfântului Scaun și cele ale Imperiului țarist. Mai exact, trebuia să decidă în care religie să îl boteze pe urmașul tronului, Boris, în așa fel încât să intre în grațiile entităților politice amintite (pp. 27–37).

Bogdan Szlachta (*Alcune osservazioni sull'autonomia politica della Galizia nell'Impero asburgico*) aduce câteva observații cu privire la autonomia politică a Galiției în cadrul Imperiului Habsburgic. Trebuie observat statutul politic al regiunii Galiției și Lodomeriei după cucerirea habsburgică, în 1772, mai ales de-a lungul secolului al XIX-lea, când acestea au avut un statut autonom față de coroana imperială vieneză. Autonomia regiunii s-a exprimat printr-un for legislativ care a încercat să reprezinte interesele locale cât mai bine posibil, însă acest lucru nu însemna că regiunea era ferită de politica absolutistă și germanizatoare a Curții de la Viena. Cu toate acestea, Galiția și Lodomeria au încercat, cât mai bine posibil, în limitele diplomației imperiale, să-și consolideze autonomia politică în cadrul Imperiului Habsburgic (pp. 39–54).

Tamás Véghseő, în materialul *Una minoranza religiosa nella tempesta della Grande Guerra. La fondazione dell'eparchia di Hajdúdorog per i grecocattolici ungheresi (1912) e i suoi primi anni*, evidențiază că înființarea diecezei greco-catolice de Hajdúdorog, în anul 1912, pentru comunitatea maghiară de rit bizantin, a fost un act administrativ însemnat înainte de izbucnirea Primului Război Mondial.

A doua parte a volumului – *Italiani e Romeni tra impero e nazione: la belle époque e la Grande Guerra* – se compune din patru lucrări deosebite, cu accent pe situația italienilor și a românilor în perioada antebelică.

Astfel, Stefan Wedrac, sub titlul *Italiani nell'impero. Trieste alla vigilia della Grande Guerra*, face o scurtă radiografie a orașului Trieste, scoțând în evidență polivalența acestui oraș imperial bogat. Trieste, atât prin multiculturalitatea sa, cât mai ales prin economia sa dezvoltată, era reflectarea în miniatură a Imperiului Austriac, fiind înainte de izbucnirea Marelui Război principalul port al Imperiului dualist (pp. 71–81).

Alina Dorojan vorbește despre evoluția coloniei italiene din București, de la mijlocul secolului al XIX-lea, înainte de unirea Principatelor Române, până la începutul secolului al XX-lea, mai exact până la izbucnirea Primului Război Mondial (*La colonia italiana di Bucarest dalla seconda metà dell'Ottocento alla vigilia della Prima Guerra Mondiale*). Aflăm că până la unirea Principatelor Române, din anul 1859, italienii din cele două țări dunărene aveau misiuni diplomatice – consulate la Galați, în Moldova, respectiv Brăila, în Țara Românească, iar colonia italiană din București nu avusese până atunci un rol esențial din cauza numărului redus de membri. Însă, odată cu Unirea din 1859, sub domnitorul Alexandru Ioan Cuza, puterea politică și economică a celor două Principate dunărene se va concentra la București, numărul italienilor de aici sporind. Pe lângă consulatul diplomatic, italienii bucureșteni vor avea atât școli, cât și biserică, participând activ la viața cotidiană a Bucureștiului antebelic (pp. 83–106).

Articolul scris de Raluca Tomi (*Un publicista italiano e il problema delle nazionalità della Monarchia austro-ungarica all'inizio del Novecento: Benedetto De Luca*) se axează pe aspectul activității lui Benedetto de Luca, un publicist italian care abordează problema naționalității în Imperiul dualist Austro-Ungar la sfârșitul secolului al XIX-lea. Benedetto de Luca era un publicist respectat la începutul secolului al XIX-lea, fiind activ atât în viața culturală a Italiei, cât și în cea a României. Materialele sale abordau chestiunea naționalităților, o problemă internă în toate imperiile europene, de la Imperiul Rus, Imperiul Otoman la cel Austro-Ungar. El evidențiază faptul că imperiile

amintite adoptaseră o politică agresivă de naționalizare, care ducea la reacții de dezacord din partea minorităților.

În scrierile sale despre politica naționalităților în cazul Imperiului Austro-Ungar, Benedetto de Luca ajunge să contureze și, oarecum, să compare statutul politic al Slavoniei în cadrul Ungariei cu situația Transilvaniei, acolo unde, arată el, majoritatea populației era formată din români. Era preocupat de situația românilor din Transilvania, deoarece se pretindea un activist al pan-latinismului, încercând astfel să descrie în publicațiile sale situația majorității locuitorilor din această regiune, adică a românilor, în comparație cu politica de asimilare a acestora dusă de guvernul de la Budapesta. Aria de interes a lui Benedetto de Luca s-a extins și asupra altor popoare din Balcani aflate în interiorul granițelor Imperiului Austro-Ungar (pp. 107–124).

În continuare, Ion Cârja, în studiul *Tra impero e nazione. Romeni e Italiani sotto il vessillo absburgico negli anni della Grande Guerra*, face o radiografie a situației românilor în paralel cu cea a italienilor din interiorul granițelor Imperiului dunărean. Aflăm aspecte importante cu privire la punctele comune ale celor două popoare latine „habsburgice”, iar un prim aspect ar face referire la lupta ambelor minorități pentru unirea lor cu țările „mame” – Italia, respectiv România. Deși țelul lor era unul comun, totuși raportarea celor două popoare față de puterea imperială de la Viena era diferită; dacă italienii duceau o luptă anti-habsburgică, românii, în opoziție cu italienii, erau loiali Vienei. Rezultatul se datorează împărțirii Monarhiei Habsburgice în două entități politico-administrative distincte, nu și independente, sub forma Imperiului Austro-Ungar, în 1867. Astfel, italienii făceau parte din Cisleithania, pe când românii din Transleithania –, un detaliu administrativ care diferențiază deja cele două popoare amintite. Italienii erau mai mulți decât românii în cadrul Imperiului dunărean. Conform statisticilor din anul 1910, în Transilvania era o populație de 5,2 milioane de locuitori, iar din acest total românii formau majoritatea cu 53,7%, pe când în regiunea habsburgică Trentino, în același an erau aproape 400 de mii de locuitori din care 93,3% erau italieni. Dacă românii formau blocuri compacte de comunități în regiunile habsburgice în care locuiau (Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș și Bucovina), italienii ocupau zone geografice care erau la distanță una de cealaltă (Trentino, litoralul austriac, Dalmația). Un alt punct comun era că ambele popoare aveau reprezentanți politici în guvernele de la Viena, respectiv Budapesta. Cu toate că elementul comun între români și italieni a fost dorința de unire cu țările „mame”, obiectiv care s-a realizat după încheierea Primului Război Mondial, în anul 1918, totuși au existat și diferențe semnificative între regiunile habsburgice locuite de români și cele locuite de italieni, de la diferențele de ordin economic până la cele demografice (pp. 125–148).

Partea a treia a volumului – *I Romeni tra pace e guerra. Nazione, cultura politica e diplomazia* – cuprinde cinci lucrări, care descriu aspecte identitare, religioase și diplomatice ale românilor înainte de izbucnirea Primului Război Mondial.

Nicolae Bocșan scrie despre conștientizarea ideii de națiune a românilor din Imperiul Austro-Ungar (*L'idée de nation chez les Roumains de l'Autriche-Hongrie à la veille de la Grande Guerre*), iar printre promotorii acestui curent se numărau Alexandru Mocioni și A.C. Popovici. Ambii au încercat, prin activitățile lor publicistice sau politice, să consolideze această concepție identitară. În anul 1906 A.C. Popovici a venit chiar cu o propunere de organizare federalistă a Imperiului dualist Austro-Ungar, în care vedea singura șansă viabilă de emancipare a românilor. Propunerea lui A.C. Popovici era ca Imperiul să fie compus din 15 state unitare din punct de vedere etnic, lingvistic, cu o autonomie constituțională distinctă. Propunerea a fost sprijinită mai ales de liderii politici români din Transilvania. Cu toate că ideea nu s-a materializat până la izbucnirea Primului Război Mondial, totuși cei amintiți au meritul de a fi încercat diferite soluții privind antrenarea concepției identitare printre românii transilvăneni (pp. 151–162).

Rudolf Dinu, în materialul *La questione nazionale e i rapporti tra la Romania e la Triplice Alleanza (1883–1914)*. *Alcune considerazioni*, tratează, sub aspect istoric, raportul dintre România și Tripla Alianță – creată în anul 1882 ca un instrument de siguranță la care a aderat tânărul regat al României un an mai târziu, în 1883. Se face o scurtă trecere în revistă a principalelor momente

diplomatice ale României de la aderarea ei la Tripla Alianță, în 1883, până la începutul Primului Război Mondial (pp. 163–188).

Ana Victoria Sima prezintă în articolul *La religione della Casa Reale di Romania e le sue implicazioni politiche a ridosso della Prima Guerra Mondiale* un moment destul de complicat din viața religioasă a familiei regale române. Primul moment însemnat a fost venirea pe tronul Principatelor Unite ale Moldovei și Țării Românești a domnitorului Carol de Hohenzollern-Sigmaringen, în 1866. Acest an este piatra de temelie a regalității românești, care avea să se nască cu câțiva ani mai târziu, însă, legat de subiectul dezbătut, importantă era religia noului domnitor –catolic într-o țară majoritar ortodoxă. Ceea ce nu era inedit, deoarece în epocă, atât Grecia, cât și Bugaria, ambele țări ortodoxe, aveau pe tron principii de confesiune catolică.

Noul regat (România devenea regat în anul 1881), în fruntea căruia era regele Carol I, a atras atenția Sfântului Scaun atât sub aspect religios, cât și politic, deoarece monarhul catolic al României ar fi putut reprezenta un element important în mișcarea de consolidare a catolicismului în zonă. Însă planurile Sfântului Scaun veneau în contradicție cu cele locale.

Un alt moment important în viața regalității române a fost căsătoria principelui român cu o principesă protestantă, în 1869. Pentru acest eveniment era nevoie de o dispensă pontificală. În lipsa dispensei, principele Carol s-a căsătorit fără acordul Sfântului Scaun.

Complicațiile religioase vor continua în familia regală românească, Maria, fiica cuplului regal, născută în anul 1871, va fi botezată ortodox, iar urmașul la tronul regal, Ferdinand, se va căsători, în 1893, cu o principesă engleză de confesiune anglicană. Însă, oricât de încâlcite au fost legăturile matrimoniale ale regalității române, mai ales sub aspect religios, ele și-au găsit rezolvarea, deoarece trebuiau să se alinieze cerințelor locale, de rit bizantin sau ortodox, aspecte statuate chiar în legea fundamentală a țării, din 1866 (pp. 189–201).

Mirela Popa-Andrei (*L'intellettualità ecclesiastica greco-cattolica di Oradea Mare (Gran Varadino) all'inizio della Prima Guerra Mondiale*) scrie despre situația intelectualității ecleziastice greco-catolice de la Oradea la începutul Primului Război Mondial, cea care, deși susținea mișcarea de emancipare culturală a românilor, trebuia totuși să respecte directivele religioase venite de la Roma, prin Viena și Budapesta. Episcopia greco-catolică a românilor din Oradea a fost creată în anul 1777 și a fost al doilea episcopat greco-catolic, după episcopia de Blaj (pp. 203–213).

Ultimul material al volumului este semnat de Stefano Santoro (*L'evoluzione del nazionalismo romeno di Transilvania prima e dopo la Grande Guerra*), care dezbate pe scurt evoluția naționalismului român din Transilvanian înainte și după Marele Război. Curentul naționalist s-a amplificat la români, mai ales, după anul 1868, atunci când guvernul de la Budapesta a început să ducă o politică agresivă de maghiarizare în Transilvania. Tendința de maghiarizare s-a accentuat după împărțirea Imperiului Austriac în două (Cisleithania și Transleithania), în anul 1867, atunci Transilvania a revenit Transleithaniei, adică Ungariei.

Acțiunile guvernelor de la Budapesta au stârnit o reacție nu doar din partea românilor, ci și din partea altor popoare ce trăiau în Ungaria, iar materialul semnat de S. Santoro urmărește să prezinte cum anume au reacționat liderii politici ai românilor din Transilvania cu privire la normele și acțiunile impuse de executivul de la Budapesta (pp. 215–229).

În concluzie, putem afirma faptul că cele paisprezece studii din cadrul volumului editat de Ion Cârja arată, pe de o parte, realitatea europeană transnațională antebelică, pe de altă parte demonstrează că cercetători din diferite țări pot forma o rețea transnațională de studii, alimentând astfel spiritul european – așa cum afirma Andrea Ciampani în prima parte a volumului – spirit european de care nu au ținut cont, din păcate, imperiile europene la mijlocul deceniului al doilea al secolului al XX-lea.

Alin CIUPALĂ, *România în timpul Primului Război Mondial. Aliați, adversari și propagandă. O istorie în imagini*, Editura Monitorul Oficial, București, 2018, text și ilustrații alb-negru și color, 128 p.

Până de curând, sursele vizuale erau aproape o raritate în zona de interes a istoriografiei românești, cu excepția studiilor și cercetărilor de istoria artei. Împlinirea unui veac de la izbucnirea Primului Război Mondial și apropierea centenarului Marii Uniri au revigorat și în istoriografia românească preocupările legate de prima conflagrație mondială, sub forma a numeroase proiecte individuale și instituționale dedicate acestui subiect. În acest context, sursele vizuale, în speță fotografii și cărți poștale care evocă „Marele Război”, s-au regăsit în cadrul unor studii științifice propriu-zise (articole, cărți, albume), dar și sub forma a numeroase expoziții organizate de biblioteci, muzee și instituții arhivistice care dețin în colecțiile lor documente de această factură.

Volumul pe care îl semnalăm ilustrează în mod convingător utilitatea și relevanța istoriografică a documentelor cu caracter vizual din perioada primei conflagrații mondiale. Autorul, universitarul bucureștean Alin Ciupală, este un istoric bine cunoscut, autor a numeroase lucrări de istorie modernă, focalizate în special pe spațiul Vechiului Regat al României. Pe aceeași temă a Primului Război Mondial, Alin Ciupală a publicat recent (2017), la Editura Polirom, cartea *Bătălia lor. Femeile din România în Primul Război Mondial*.

Având o ținută grafică deosebit de elegantă, albumul de față conține un material vizual interesant și sugestiv, în reproducere alb-negru și color, despre participarea românească la primul conflict mondial; este vorba în cea mai mare parte de cărți poștale standard și fotografii format carte poștală, o bună parte a acestora circulând în perioada războiului pe teritoriul României și în exterior. Aceste documente vizuale provin, cele mai multe, din colecția personală a autorului, profesorul Alin Ciupală, care a dezvoltat de-a lungul timpului și astfel de preocupări. Imaginile pe care le publică volumul sunt însoțite de descrieri rezumative ale acestora, text bilingv, în limbile română și engleză. Așa cum am afirmat deja, materialele din album sunt în majoritate cărți poștale și fotografii, la acestea adăugându-se scrisori, circulare, documente tabelare date de autoritățile militare, alături de benzi desenate și cadre dintr-un film despre Ecaterina Teodoroiu și respectiv despre regina Maria. Structura volumului este una simplă: după cuvântul introductiv de la început este reprodus materialul vizual propus spre publicare de autor, alături de textele explicative aferente.

„România Mare la genul feminin!” Aceasta este tema ilustrației cu care se deschide volumul, în fapt o carte poștală care reprezintă unirea Basarabiei cu România, provinciile istorice românești fiind înfățișate alegoric sub forma unor personaje feminine. Este semnificativă plasarea acestei ilustrații în deschiderea albumului, în condițiile în care autorul a inclus în lucrare numeroase materiale vizuale cu reprezentări ale feminității în vremuri de război, sunt cărți poștale de propagandă ce înfățișează surori de caritate, alături de o serie de fotografii și ilustrații cu femei angrenate în vâltoarea conflagrației, în primul rând pe post de personal medical în spitalele de campanie. Pe lângă ipostaza de context legată de rolul avut de doamnele românce de acum un veac în acei ani de război, cărțile poștale și fotografiile din această categorie tematică prezintă portrete feminine din care nu lipsesc eleganța și feminitatea, precum și unele elemente legate de vestimentația epocii. Un loc special a dorit autorul să-l acorde reprezentărilor imagistice și cinematografice legate de Ecaterina Teodoroiu, „eroina de la Jiu”, o figură de mare rezistență în memoria colectivă românească a Primului Război Mondial; autorul a inclus în volum o selecție de benzi desenate și imagini dintr-un film dedicat acestei figuri feminine de excepție.

Numeroase piese vizuale cu tematică feminină au fost imprimate ca material de propagandă, știut fiind faptul că Marele Război nu s-a purtat doar în tranșee, ci și prin mesaje de tip propagandistic adresate atât forțelor armate angrenate în conflict, cât și populației civile. Volumul conține ilustrate cu caracter propagandistic de proveniență franceză, germană și italiană, deosebit de sugestive, alături de cele românești. Printre acestea, se numără documente imagistice referitoare la situația României, publicate atât în zona Puterilor Centrale, cât și a Triplei Înțelegeri, reproduse în album la paginile 24,

27, 28, 29 etc. Cele mai multe dintre acestea sunt rarități, piese care se mai găsesc doar în colecțiile marilor muzee europene de profil; astfel este cu atât mai laudabilă introducerea lor în circuitul științific de către autor, care le face accesibile în acest fel unui public mai larg.

Volumul conține, de asemenea, fotografii valoroase, importante sub aspect documentar, care surprind crâmpie și secvențe din prezența românească pe front. Așa de pildă, în fotografia de la pagina 40 vedem un post de comandament din linia întâi, în care îi recunoaștem pe regele Ferdinand, prințul Carol (viitorul rege Carol al II-lea), generalul Traian Moșoiu, împreună cu alți ofițeri superiori. În fotografia de la pagina 61 avem un grup numeros de ofițeri români, prizonieri în lagărul german de la Krefeld, alte fotografii privind situația românilor ca prizonieri în lagăre germane (p. 54 și 55), o fotografie cu generalul Traian Moșoiu asistând la defilarea trupelor române în orașul Debreceen, scriitorul Alexandru Vlahuță în vizită în zona frontului (p. 104), fotografii cu ofițeri la Păunești, pe linia românească a frontului (p. 105–106), ofițeri, soldați și personal sanitar în diferite ipostaze (p. 110–117), o fotografie ce prezintă semnarea păcii separate dintre România și Puterile Centrale (p. 119) ș.a.m.d. Sugestivă și valoroasă este și fotografia de la pagina 124 în care apare generalul Henri Mathias Berthelot, prietenul românilor, precum și pozele de la paginile 122–123, care reprezintă secvențe de la încoronarea regilor Ferdinand și Maria la Alba Iulia în anul 1922. Nu în ultimul rând, merită remarcată ilustrata-program imprimată de Comitetul de inițiativă al Crucii roșii române de la Paris, reproducă la pagina 82, precum și pe prima copertă a volumului.

Documentele vizuale pe care ni le oferă albumul de față au în primul rând sensul unei contribuții documentare, după cum am subliniat și mai sus, ele ne prezintă aspecte privind Marele Război, cunoscute din sursele tradiționale, precum și fragmente din realitatea conflictului complementare acestora. Materialele cu caracter vizual oferă însă ceea ce nu regăsim într-o bună parte a izvoarelor tradiționale despre război, intrate de multă vreme în circuitul științific, este ceea ce am putea numi cu o expresie consacrată „dimensiunea umană a istoriei”, este războiul mondial ca experiență limită pe care a traversat-o umanitatea la dimensiuni nemaîntâlnite până atunci. Sub aspectul felului în care ne vorbesc despre experiența întâlnirii directe și nemijlocite a omului cu realitățile războiului, fotografiile și cărțile poștale se înscriu în același registru de reflectare a realității pe care îl oferă și izvoarele narative: corespondența și textele memorialistice. Nu în ultimul rând, trebuie spus că, într-o mult mai mare măsură decât alte categorii de izvoare, documentele cu caracter vizual generează și transmit emoții și trăiri, ne oferă nouă celor de astăzi posibilitatea unică de a-i vedea pe cei ce nu mai sunt, antecesorii noștri de acum un veac.

Pentru toate aceste motive, pentru faptul de a fi reușit prin intermediul acestui volum să ne ofere șansa unui „remember” imagistic al Marelui Război, autorul, profesorul Alin Ciupală, merită toate aprecierile și considerația publicului iubitor de istorie.

Ion Cârja

Mihai-Octavian GROZA, *Marele război în memorialistica românilor din Sebeș*, Cluj-Napoca, Argonaut/Mega, 2018, 234 p.

Autorul oferă o prezentare panoramică a memorialisticii orașului Sebeș și a modului în care se regăsește imaginea Primului Război Mondial în textele incluse în lucrare. Deși bibliografia consacrată acestor evenimente cuprinde un număr impresionant de titluri care relevă cititorului elemente de natură militară, politico-diplomatică sau economico-socială, memorialistica rămâne, în continuare, o sursă esențială care restituie destinele și mentalitățile epocii.

Cartea *Marele Război în memorialistica românilor din Sebeș* se constituie într-o valoroasă contribuție istoriografică, nu doar pentru orașul Sebeș, ci și pentru cercetarea românească dedicată subiectului Marelui Război. Din paginile acestui volum, cititorul poate găsi informații din memorialistica războiului, elaborată de românii din Sebeș. Printre aceștia se numără filosoful Lucian

Blaga, căpitanul Ilie Stricatu, preotul cărturar Sebastian Stanca, inginerul Dorin Pavel și locotenentul-colonel Ioan Guția.

Conținutul acestei cărți debutează cu un *Argument*, în care sunt prezentate pe scurt cele șase părți, care reprezintă rezultatul unui proiect sistematic dedicat Primului Război Mondial¹. Conține o listă bibliografică amplă, anexe fotografice, indici de nume întocmiți pentru a facilita lectura.

Mihai Groza dorește să implementeze prin intermediul acestui volum ideea de realizare a unei istorii culturale a războiului. În prima parte a lucrării, autorul vorbește despre scrierile lui Lucian Blaga, afirmând că volumul memorialistic al acestui *Hronicul și cântecul vârstelor*, constituie o adevărată sursă documentară referitoare la propria experiență a autorului, precum și a familiei acestuia în timpul primei conflagrații mondiale. Cele mai interesante informații oferite de Blaga sunt cele legate de situația socială și economică a Monarhiei austro-ungare, de permanența criză alimentară din capitala imperiului, de manifestările anarhice din luna noiembrie 1918, de constituirea Consiliului Național Român din Sebeș și preluarea conducerii orașului de către fratele său, avocatul Lionel Blaga. Alături de acesta, a participat la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia.

În a doua parte a lucrării, însemnările căpitanului Ilie Stricatu ne prezintă un capitol de istorie trăită, bogat în informații privind atât elementele de natură militară, cât mai ales elementele de viață cotidiană pe front, de spiritualitate, de trăirile și emoțiile acestuia.

Parcurgând însemnările căpitanului Ilie Stricatu, în volumul *Pe cărările destinului. Romanul unei vieți trăite (1914–1918)*, observăm un mod ingenios de îmbinare a propriei experiențe cu descrierea evenimentelor care au condus spre aceasta sau a situației interne a Monarhiei austro-ungare. Autorul detaliază în scrierile sale drumul spre lagărul de prizonieri, tranzitarea lagărelor de la Timișoara și Sopronyék, condițiile de internare și tratamentul aplicat, precum și relația cu ceilalți camarazi prizonieri. Pe lângă aceste detalii, însemnările căpitanului Ilie Stricatu pun în lumină misiunea colonelului dezertor Alexandru Sturdza printre prizonierii români din Germania, în a cărui intenție era formarea unui detașament militar românesc care să lupte alături de armata germană.

Preotul cărturar Sebastian Stanca, în calitate de consilier al Episcopiei Vadului, Feleacului și Clujului, a realizat o anchetă privind efectele instituirii graniței culturale și ale încarcerării și deportării preoților români transilvăneni. Pe baza informațiilor colectate din teritoriu, de la preoți închiși, internați sau refugiați, Sebastian Stanca a realizat o statistică. Astfel 16 preotese, 252 de preoți ortodocși și greco-catolici au fost întemnițați în vestul Ungariei, 13 preotese și 111 preoți au fost încarcerati în închisorile din Cluj, Făgăraș, Târgu-Mureș, Odorhei, Timișoara, Seghedin și Vác, 106 preoți au ales calea refugiului în Regatul României. Rezultatele anchetei au fost publicate în anul 1925, în lucrarea *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului (1916–1919)*.

Primele pagini ale însemnărilor dedicate Primului Război Mondial, referitoare la perioada 1914–1916, ale elevului Dorin Pavel sunt rezervate dificultăților întâmpinate de către acesta în ceea ce privește adaptarea la condițiile impuse de noua școală și însușirea limbii maghiare, relației cu profesorii și colegii. Pe lângă aceste experiențe, autorul detaliază activitatea Asociației Elevilor și Studenților Români din Sebeș, redenumită în 1916 „Societatea Studențească Vulturul”, în care a fost membru activ. Asociația a organizat în pădurile din jurul orașului o serie de șezători, cercuri de lectură, mici spectacole de teatru, manifestări naționale. Pentru a evita încorporarea în armata austro-ungară, Dorin Pavel s-a înscris la cursurile Institutului Teologic din Sibiu. În toamna anului 1918,

¹ Mihai-Octavian Groza, *Lucian Blaga: memorialist al Primului Război Mondial și al evenimentelor premergătoare Marii Uniri*, „Tabor”, an IX, nr. 10, 2015, pp. 72–80; Idem, *Un memorialist mai puțin cunoscut al Primului Război Mondial: căpitanul Ilie Stricatu*, „Astra Sabesiensis”, nr. 3, 2017, p. 139–159; Idem, *Experiența „graniței culturale” (1916–1918) reflectată în memorialistica preotului cărturar Sebastian Stanca*, în vol. *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, XIII, (coord.) Doru Sinaci, Emil Arbonie, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2018, p. 314–327; Idem, *Crâmpoie din primele lupte din Sud-Tirol. Însemnările locotenent-colonelului Ioan Guția despre bătălia de la Rovereto (14 mai 1917)*, în vol. *Istoria ca mod de viață. În onoare profesor Ana Filip*, (coord.) Maxim (Iuliu-Marius) Morariu, Mihai-Octavian Groza, Romana Fetti, Cluj-Napoca/Sibiu, Edit. Napoca Star/Edit. Asociațiunii ASTRA, 2018, p. 215–226.

acesta s-a înscris în Garda Națională Română din Sibiu, de aici fiind trimis la Sebeș, în calitate de șef militar al gării.

Ultimele informații referitoare la Marele Război prezentate de Dorin Pavel sunt cele legate de participarea sa, alături de tatăl său, la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia, de entuziasmul acelor zile, precum și de trecerea generalului francez Henri Berthelot prin orașul Sebeș.

În categoria „memorialisticii mărunte”, concept impus în istoriografia românească de istoricii Valeriu Leu și Carmen Albert², pot fi incluse însemnările locotenent-colonelului Ioan Guția, referitoare la bătălia de la Rovereto, din 14 mai 1917, numite *Crâmpiele din primele lupte din Sud-Tirol. Rovereto*. Consemnările lui Ioan Guția, formate de trei file manuscrise, de dimensiuni mari, prezintă un episod de istorie trăită, înregistrând contextul desfășurării bătăliei de la Rovereto, părțile implicate, sistemele de fortificații și armamentul, ocuparea punctelor fortificate italiene de către trupele austro-ungare, precum și prada de război. Tabloul confruntării de la Rovereto este întregit de corespondența locotenent-colonelului cu familia, accesibilă pe platforma online europeană.eu³.

Asemeni căpitanului Ilie Stricatu, Ioan Guția a fost un personaj implicat direct în conflict, combatant al armatei austro-ungare, preocupat de consemnarea propriei experiențe.

Lucrarea oferă perspective multiple asupra primei conflagrații mondiale; în timp ce locotenent-colonelul Guția a luptat sub flamura Imperiului Austro-Ungar, căpitanul Ilie Stricatu a avut experiența ambelor fronturi, Lucian Blaga și Dorin Pavel au observat evoluția lucrurilor din afara câmpului de bătălie, cel dintâi fiind student, iar cel de-al doilea elev de liceu, iar preotul Sebastian Stanca a relatat evenimentele trăite în lagăre.

Lucrarea de față reprezintă un real câștig pentru istoriografia națională și internațională, punând în valoare documente inedite, precum jurnale de campanie, memorii, corespondență.

Raluca Botoș

Sebastian-Dragoș BUNGHEZ, *Parlamentul și politica externă a României (1899–1914)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2018, 458 p.

Volumul semnat de Sebastian-Dragoș Bunghez, intitulat *Parlamentul și politica externă a României (1899–1914)*, reprezintă o nouă contribuție la istoria vieții parlamentare a României la răspântie de veacuri, tratând problemele politicii externe sub aspectul dezbaterilor purtate în corpurile legislative române în perioada anilor 1899–1914, perioadă în care s-au efectuat de fapt pregătirile pentru Marea Unire care va urma pe 1 decembrie 1918.

După cum afirmă autorul în partea introductivă a lucrării, care reprezintă teza sa de doctorat susținută la Universitatea din Iași, intenția de a fi prezentată o perioadă mai lungă, care ar începe cu anul obținerii independenței de stat (1878), a fost modificată în momentul în care a fost constatată bogăția surselor documentare, care ar fi necesitat un proiect de cercetare mult mai amplu. Autorul a hotărât în sfârșit să prezinte o perioadă de timp mai scurtă, începând cu anul 1899 și până la izbucnirea primei conflagrații mondiale, analizând activitățile parlamentare referitoare la politica externă a României într-o epocă în care de fapt se desfășurau evenimente de primă importanță pentru soarta omenirii.

După ce în partea introductivă face referiri la izvoarele documentare pe care le-a cercetat și le-a folosit la elaborarea acestei valoroase lucrări, la lucrările științifice folosite, autorul trece la primul capitol intitulat *Coordonate de politică externă a României (1878–1914)*, în care oferă o prezentare

² Valeriu Leu, Carmen Albert, *Banatul în memorialistica „măruntă” sau istoria ignorată (1914–1919)*, Reșița, Muzeul de Istorie al Județului Caraș-Severin, 1995.

³ <https://www.europeana.eu/portal/en/collections/world-war-I>.

generală a politicii externe a României în perioada de la obținerea independenței de stat până la începutul Marelui Război, necesară pentru o cunoaștere și o înțelegere mai bună a împrejurărilor în care s-a desfășurat viața parlamentară a României. Al doilea capitol prezintă perioada anilor 1899–1908, în care se acordă atenție românilor din afara granițelor Vechiului Regat, în special celor din Ardeal, dar și comunităților românofone din Balcani, în perioada crizei Imperiului Otoman. Anul 1908 este recunoscut ca un an de răscruce în politica externă a României, marcat prin câteva evenimente cu un puternic impact în relațiile internaționale, precum „Revoluția junilor turci”, proclamarea independenței Bulgariei, dar în special „criza bosniacă”, cunoscută în istoriografia sârbă sub denumirea de „criza anexionistă” (*aneksiona kriza*). Creșterea influenței austro-ungare în Balcani a reprezentat un motiv pentru România de a acorda o atenție mai mare situației din Austro-Ungaria în ceea ce privește poziția românilor din acest stat, temă frecventă și în dezbaterile parlamentare prezentate de Sebastian Dragoș Bunghez ca un motiv de regândire a politicii externe a României, în special în ceea ce privește relațiile ei cu Monarhia dualistă. În următorul capitol, intitulat *Crizele din sud-estul Europei în dezbaterile parlamentare (1908–1912)*, este prezentată perioada care începe cu acest eveniment și până la izbucnirea Războaielor balcanice, cu o evidentă încercare a parlamentarilor de a propune unele căi noi de politică externă, în care Regatul român avea interesul de a purta o politică mai independentă față de puternicul stat vecin. În sfârșit, capitolul al patrulea se ocupă cu dezbaterile parlamentare din perioada izbucnirii conflictelor militare în Balcani – Primul și al Doilea Război Balcanic, în care România va încerca să-și modeleze politica externă în așa fel încât să nu rateze ocazia de a rămâne un factor diplomatic și militar important în sud-estul european.

Abordarea de către autor a problemelor de politică externă a României din dezbaterile parlamentare în deceniile care au precedat Marele război, aduce conținuturi noi și inedite în cunoașterea istoriei României, în special în ceea ce privește rolul parlamentului, al partidelor politice în cadrul acestuia și al unor parlamentari care s-au evidențiat prin discursurile și influența lor în configurarea politicii externe a României. De aceea, apreciem volumul lui Sebastian-Dragoș Bunghez ca pe o apariție editorială importantă, pe care o recomandăm spre lectură tuturor celor interesați de această temă.

Mircea Măran

Andrei ANDO, Mihaela OZARCHEVICI, Arad. Antecamera României Mari, Editura Universității de Vest din Timișoara, 2018, 391 p.

Lucrarea *Arad. Antecamera României Mari* semnată de doi intelectuali arădeni, Andrei Ando și Mihaela Ozarchevici, publicată în anul centenar 2018, umple un gol al istoriografiei românești, atât locale, cât și naționale. Lucrarea a fost lansată în 13 noiembrie 2018, cu ocazia împlinirii unui secol de la tratativele româno-maghiare de la Arad, moment care a marcat puternic nu numai viața românilor din fosta Monarhie Dualistă, ci întreaga Europă Centrală.

Pentru realizarea acestei lucrări, cei doi autori au apelat în primul rând la presa arădeană, atât de limbă română, cât și maghiară, dar și la alte ziare apărute în vechea Monarhie Dualistă. În total sunt folosite ca izvoare edite un număr de 16 ziare și reviste, dintre care patru în limba română, restul fiind publicații în limba maghiară. Pe lângă aceste publicații au mai fost folosite 51 de lucrări de specialitate apărute în ultimul secol în România sau Ungaria.

După cum se poate observa încă din titlu, autorii insistă asupra rolului important pe care l-a avut Aradul în evenimentele din 1918, orașul de pe Mureș fiind definit ca „antecamera României Mari”, locul unde s-a gândit și pregătit unirea, dar și unul dintre cele mai importante centre ale politicii europene în toamna anului 1918. Un alt obiectiv atins de autori este scoaterea în evidență a acțiunilor arădenilor în evenimentele din toamna anului 1918. În acest sens, autorii au recurs la presa vremii și la unele lucrări memorialistice, dintre care amintim memoriile lui Alexandru Vaida-Voevod,

care afirma că liderul arădean Ștefan Cicio Pop este „inițiator al soluției care a forțat deznodământul istoric”.

Lucrarea *Arad. Antecamera României Mari* este structurată în 11 capitole, având 390 de pagini, și prezintă în detaliu două zile din istoria Aradului, zilele de 13 și 14 noiembrie, atunci când acolo au avut loc tratativele româno-maghiare. Înainte de a se referi la tratative, cei doi autori prezintă un cadru general, insistând pe evenimentele anului 1918. Se realizează o incursiune în atmosfera arădeană, subliniindu-se rolul important al presei, atât în limba maghiară, cât și în română, presa vremii fiind de mare folos pentru a ne forma o imagine de ansamblu asupra evenimentelor. Analizând presa maghiară, cei doi autori constată că aceasta a fost un partener al administrației centrale, susținând deciziile politice luate la Viena și Budapesta, dar și un „observator critic al acțiunilor celor angajați în tabăra politică-administrativă adversă”. Se mai arată că Aradul a avut o presă maghiară importantă, care în 1918, ca urmare a afirmării principiilor wilsoniene, a devenit o „platformă a ideilor naționaliste exprimate atât de lideri maghiari, cât și români”. Capitolul cel mai amplu și mai interesant, intitulat *Zilele istorice de la Arad, în gazetele vremii*, are 200 de pagini și descrie tratativele româno-maghiare în detaliu. Autorii au tradus toate articolele referitoare la tratative din publicațiile maghiare arădene, la care se mai adaugă și cele din ziarul „Românul”, analizând modul în care acestea au fost prezentate în presa epocii. Aflăm că în paginile ziarului „Românul” din 14 noiembrie 1918 apar informații interesante despre deplasarea delegației maghiare la Arad, ziarul fiind „singura publicație arădeană care îl petrece pe ministru de la Budapesta până în orașul de pe Mureș”. Este interesant și faptul că în timpul tratativelor apar și puncte de vedere preluate din presa maghiară, arătându-se că tratativele sunt „cea din urmă ocazie pentru prietenie sau pace”. În paginile ziarului maghiar „Aradi Hírlap”, tot din 14 noiembrie, aflăm despre pretențiile teritoriale ale românilor și că scopul negocierilor este menținerea ordinii și liniștii până la sfârșitul negocierilor de pace. Se mai arată că este pentru prima dată când maghiarii și românii negociază pe baze democratice. Pe prima pagină a ziarului „Arad és Vidéke” se afirmă că solicitările românilor produc „mutații ireversibile periculoase sinucigașe în statul maghiar atrofiat”. Date interesante apar în „Aradi Közlöny”, unde sunt relatate detaliile din sala tratativelor. Stauber Jozsef, ziaristul delegat a fi prezent la tratative, impresionat de momentul pe care îl trăia, scria: „nu știm ce aduce sfertul de oră proximală, înțelegere sau ruptură totală.” Mai afirma că „Ungaria așteaptă deznodământul cu inima strânsă”. Interesant este că ziarul arădean redă detaliat discursul lui Jászi Oszkár adresat liderilor români. Cei doi autori mai scot în evidență și modul în care au fost percepute tratativele în presa maghiară, atât din Arad, cât și din Ungaria, unde se vorbește de o „regăsire”, arătându-se că problemele teritoriale vor fi rezolvate la conferința de pace. În același timp, în ziarul „Românul” apare articolul intitulat sugestiv *Să ne organizăm*, dar și o serie de articole care au ca scop compromiterea clasei politice maghiare, articole care prezintă abuzurile făcute de maghiarii din Transilvania la sfârșitul războiului

În capitolul următor, intitulat sugestiv *În mâna lor a fost soarta Transilvaniei*, sunt aduse în centrul atenției personalitățile implicate în tratativele româno-maghiare și sunt realizate scurte portrete ale lor. Interesant este că putem afla date inedite despre liderii maghiari implicați în evenimentele vremii, unii dintre ei fiind uitați, atât de istoricii români, cât și de cei maghiari.

După prezentarea personalităților implicate în tratativele româno-maghiare, cei doi autori prezintă în capitolul *Martorii muți ai evenimentelor* clădirile în care în toamna anului 1918 s-a pregătit unirea, scoțând astfel în evidență importanța Aradului în evenimentele din toamna anului 1918.

Pentru a întări cele afirmate autorii apelează la memorialistica epocii, iar în capitolul *Relatăriile unui gazetar din miezul problemei* reproduc însemnările jurnalistului Ion Clopoțel, delegatul ziarului „Românul” la tratativele româno-maghiare.

Ultimele două capitole ne aduc în prezent și sunt un manifest de protest al autorilor pentru nerecunoașterea de către statul român a rolului pe care l-a avut Aradul în înfăptuirea Marii Uniri. Se arată că în ultima sută de ani niciun șef al statului român nu a sărbătorit Marea Unire la Arad. Este prezentată și epopeea monumentului Marii Uniri de la Arad și analizate cauzele pentru care, din păcate, nu a putut fi amplasat în acest oraș nici până azi.

Lucrarea celor doi jurnaliști arădeni, Andrei Ando și Mihaela Ozarcevic, prezintă într-un mod inedit rolul Aradului în toamna anului 1918. Se insistă pe tratativele româno-maghiare, arătându-se că orașul de pe Mureș a fost timp de două zile „centrul politic al statului dualist, locul unde s-a decis viitorul Transilvaniei și al monarhiei”. Este prima lucrare despre acest subiect care valorifică integral și presa arădeană de limbă maghiară. Valoarea sa este cu atât mai mare, cu cât ea include și traducerea în limba română a principalelor articole din aceste ziare, punând acest izvor istoric la dispoziția cercetătorilor și a publicului larg, interesat de această problemă.

Maria Alexandra Pantea

Srdan RUDIĆ, Dalibor DENDA, Đorđe ĐURIĆ (coord.), *Dobrovoljci u Velikom ratu 1914–1918/The Volunteers in the Great War 1914–1918*, volumul 36 din seria de publicații a Institutului de Istorie din Belgrad, Belgrad, Istorijski institut, Institut za strategijska istraživanja, Matica srpska, 2018, 465 p.

Volumul coordonat de istoricii sârbi Srdan Rudić, Dalibor Denda și Đorđe Đurić privind crearea și implicarea unităților de voluntari din diferite țări în prima conflagrație mondială se înscrie în seria de contribuții istoriografice europene care au marcat împlinirea a 100 de ani de la încheierea Primului Război Mondial. Volumul este structurat în cinci părți. Acestea reflectă atât aspectele diferite pe care coordonatorii volumului le-au considerat elemente cheie ale fenomenului cercetat, cât și opțiunile lor metodologice. Volumul abordează aspecte variate ale formării și funcționării unităților de voluntari, începând cu fenomenul recrutării până la studii privind rememorarea victimelor Marelui Război și acoperă prin studiile de caz diferite părți ale continentului european. Europa de Est ocupă însă locul cel mai important în economia volumului.

Cele cinci părți menționate vizează următoarele aspecte: 1. problema voluntarilor și cheștiunea mișcărilor naționale; 2. voluntari din diferite țări în Primul Război Mondial; 3. personalități și grupuri sociale implicate în formarea, recrutarea și funcționarea unităților de voluntari; 4. cheștiunea dificultăților întâmpinate de voluntari după încheierea războiului; 5. analiza contribuțiilor istoriografice privind unitățile de voluntari și politici ale memoriei privind victimele războiului.

Încă din introducere, coordonatorii au subliniat dorința de a cerceta fenomenul în context european. Această anvergură europeană este reflectată în diversitatea de studii: 27 de capitole semnate de istorici din Bulgaria, Serbia, Slovenia, România, Rusia, Polonia, Ungaria, Germania și Italia. Din punct de vedere metodologic, coordonatorii au reușit să adune perspective foarte variate, precum analiza legăturii dintre identitatea națională și înrolarea în unitățile de voluntari, legăturile dintre identitățile religioase și fenomenul cercetat, implicarea a diferite grupuri sociale în recrutarea unităților de voluntari, funcționarea politicilor memoriei instituționalizate de diferite state naționale în privința victimelor din rândul voluntarilor.

Pentru a ilustra mai bine structura volumului, voi exemplifica pe scurt cu câteva contribuții din fiecare parte a volumului. Prima parte, având ca temă cheștiunea voluntarilor și afirmarea identităților naționale, include studii precum cele semnate de istoricul italian Ciro Paoletti (care oferă o imagine privind trei categorii de voluntari: voluntari în armatele italiană, sârbă și franceză în timpul Marelui Război), de istoricii bulgari Anatolii Prokopiev și Zlatko Ivanov (care au analizat formarea unei divizii de voluntari din trupele de infanterie de la sud de Dunăre), de istoricul militar român Manuel Stănescu (care a sintetizat în studiul său problematica voluntarilor transilvăneni și bucovineni din armata română) sau istoricul polonez Krzysztof Kubiak, care a prezentat felul în care unitățile de voluntari polonezi au reprezentat fundația pentru viitoarea armată națională, care a înfruntat Armata Roșie în războiul ruso-polon din perioada februarie 1919 – martie 1921.

Partea a doua, care abordează prin studii de caz diferite unități de voluntari cu precădere din Serbia, cuprinde cercetări, precum cele semnate de Dalibor Denda privind voluntarii ruși din armata

sârbă, de Aleksandar Životić privind activitatea asociației naționaliste „Măna Neagră” în cadrul unităților de voluntari sârbi, precum și studiul semnat de Miljan Milkić privind participarea unor voluntari sârbi la revolta împotriva ocupației bulgare din Toplica din anul 1917. Partea a treia privind implicarea unor personalități sau grupuri sociale în unitățile de voluntari include studii, precum cel al istoricului maghiar Ferenc Pollmann privind voluntari din rândul intelectualității maghiare în armata austro-ungară sau cel semnat de Đorđe Đurić privind activitatea generalului rus Andrei Medardovich Zayonchkovsky pe frontul din Dobrogea și activitatea voluntarilor sârbi. Partea a patra tratează problema situației voluntarilor după 1918 și cuprinde cercetări precum cele sembrate de istoricul italian Alberto Becherelli privind operațiunile legiunii cehoslovace de voluntari după încheierea războiului mondial sau cea semnată de Biljana Stojić privind lupta pentru obținerea unor drepturi ale voluntarilor sârbi în Iugoslavia anilor '30. Ultima parte, dedicată istoriografiei temei și a politicilor memoriei, cuprinde studii precum cel semnat de istoricul german Dennis Werberg privind comemorarea voluntarilor germani căzuți în Primul Război Mondial în perioada Republicii de la Weimar și a celui de-al Treilea Reich sau cel al Snejanei Radoeva privind reflectarea realității voluntarilor bulgari în paginile revistei „Otechestvo”.

În concluzie, abordând o problematică mai puțin vizitată, dar esențială în privința înțelegerii resorturilor funcționării armatelor implicate, volumul de față reușește să ofere perspective multiple asupra recrutării voluntarilor, a formării și funcționării unităților de voluntari, a legăturilor acestor unități cu mișcările naționale, precum și a culturii memoriei acestora. Prin paleta variată de studii care acoperă diferite părți ale continentului, volumul *Dobrovoljci u Velikom ratu 1914–1918/The Volunteers in the Great War 1914–1918*, coordonat de Srđan Rudić, Dalibor Denda și Đorđe Đurić, reprezintă o contribuție binevenită privind un aspect important al istoriei Primului Război Mondial.

Corneliu Pintilescu

Un ardelean în Marele Război / Ein Siebenbürger im Großen Krieg / A Transylvanian in the Great War: Albert Porkoláb (1880–1920), volum editat de Ion CĂRJA, Dan-Lucian VAIDA, Loránd L. MÁDLY, Dan PRAHASE, Editura Argonaut & Mega, Cluj-Napoca, 2016, 247 p.

Istoriografia națională recentă a abordat sub diferite forme (conferințe științifice naționale și internaționale, publicații etc.) subiectul războiului transnațional și transcontinental cunoscut în epocă sub numele de Marele Război, derulat între anii 1914–1918 (de exemplu: *Primul război mondial. Perspectivă istorică și istoriografică/World War I. A Historical and Historiographical Perspective*, editat de Ioan Bolovan, Gheorghe Cojocaru, Oana Mihaela Tămaș, Academia Română – Centrul de Studii Transilvane, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2015; *World War I: the other face of the war*, editat de Ioan Bolovan, Rudolf Gräf, Harald Heppner, Oana Mihaela Tămaș, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2016; *Imperi e nazioni nell'Europa centro-orientale alla vigilia della Prima Guerra Mondiale. (Atti del Convegno internazionale, Cluj-Napoca, 21 febbraio 2014)*, editat de Ion Cărja, Introducere de Andrea Ciampani, Roma – Cluj-Napoca, Argonaut, 2016 etc.).

Editorii volumului *Un ardelean în Marele Război / Ein Siebenbürger im Großen Krieg / A Transylvanian in the Great War: Albert Porkoláb (1880–1920)* au încercat să abordeze tema Primului Război Mondial din altă perspectivă decât cea cunoscută în mod tradițional, bazată pe caracterul excepțional al evenimentelor și personalităților de referință, și recomandă spre cercetare un personaj istoric care nu a făcut parte din prima linie a evenimentelor, altfel spus nu se înscrie neapărat în canonul eroului de război. Prin urmare, atât direcția de abordare, cât și conținutul volumului reprezintă o noutate remarcabilă în istoriografia română.

Din punct de vedere structural, cartea se compune din șapte capitole inegale nu doar ca întindere, ci ca și compoziție științifică. Din primele două capitole – *Albert Porkoláb – destinul unui*

ofițer uitat. *Considerații introductive*, respectiv *Notă asupra ediției* – putem observa cum motivează editorii alegerea lui Albert Porkoláb ca obiect principal de studiu. Autorii menționează faptul că ofițerul transilvănean are meritul de a fi lăsat posterității peste 300 de fotografii și câteva zeci de piese epistolare de pe parcursul anilor 1903–1919, de aici și îndemnul de a scoate de sub condiția de inedite aceste surse primare și de a le introduce în circuitul științific.

Un alt motiv pentru care a fost ales A. Porkoláb să fie supus unei asemenea investigații științifice se leagă de faptul că erau puține cazuri de participanți la Primul Război Mondial de la care să se fi păstrat un număr atât de mare de fotografii din timpul războiului (p. 7). De asemenea, au fost puține cazuri în care militari transilvăneni (alții decât români) după ce au luptat sub drapelul Imperiului Austro-Ungar în timpul Primului Război Mondial, la încheierea ostilităților să se transfere în armata română.

Așadar, conform autorilor, caracterul multinațional al situației ofițerului transilvănean și grija de a păstra, sub forma unei colecții personale, sutele de fotografii din timpul Marelui Război sunt câteva aspecte importante care-l diferențiază pe Albert Porkoláb de restul ofițerilor transilvăneni, motiv pentru care el trebuie scos din anonim, prin introducerea colecției sale în circuitul științific național și internațional, dar înainte de toate, el este bine să fie apreciat ca un adevărat personaj istoric.

Albert Porkoláb s-a născut în anul 1880, la Năsăud, în partea de nord-est a Transilvaniei, și a urmat cursurile Școlii de cadeți de infanterie de la Budapesta, între anii 1895–1899. După absolvirea cursurilor școlii militare a fost încadrat activ în Regimentul de infanterie k. u. k (*kaiserlich und königlich*) nr. 63 din Bistrița. A participat la diferite misiuni ale armatei austro-ungare în regiunile Bosniei și ale Muntnegrului înainte de izbucnirea Marelui Război, în 1914. Cu siguranță perioada în care a participat ca ofițer în cadrul armatei imperiale vieneze la luptele din Primul Război Mondial a reprezentat etapa cea mai grea din cariera lui. După încheierea războiului și a reconfigurării hărții politice a Europei – destrămarea marilor imperii europene – Transilvania va face parte după anul 1918 din Regatul României, cunoscut ca România Mare. În aceste condiții ofițerul Albert Porkoláb a ales să rămână fidel carierei militare și a cerut transferul în armata română. De altfel, se numără printre puținii ofițeri transilvăneni care au recurs la acest gest, putând fi acuzat că nu a rămas loial vechii armate în care a activat, însă cum acea structură s-a desființat – armata austro-ungară – credem că Albert Porkoláb a cerut transferul din loialitate față de cariera militară și nu față de regimul politic.

Anii grei petrecuți pe front și-au pus amprenta pe sănătatea ofițerului transilvănean, din 1919 devenit ofițer român, care după doi ani de la încheierea Marelui Război în 1920 a murit. Nu a avut un rol extraordinar în desfășurarea luptelor de pe front, fiind unul dintre miile de ofițeri participanți în cadrul Primului Război Mondial. Cu toate acestea, aportul științific al lui A. Porkoláb, reprezentat de păstrarea celor 308 fotografii și 49 de cărți poștale, majoritatea provenind din perioada desfășurării războiului, este mult mai însemnat decât contribuția efectivă la război.

Capitolul „*Pentru împărat și patrie*”. *Albert Porkoláb pe front 1914–1918* al volumului conține peste 300 de fotografii, majoritatea lor îl au ca personaj principal pe Albert Porkoláb. Autorii scriu că fotografiile din acest capitol au rolul de a reda atmosfera de pe front în dublă ipostază, una oficială și cealaltă mai relaxată, prezentându-l pe A. Porkoláb în diferite momente.

De remarcat este faptul că pe lângă atitudinea rigidă, tipică funcției, amplificată de atmosfera apăsătoare a războiului, ofițerul năsăudean schițează în poze și zâmbete, ceea ce trădează ceva din caracterul său, dincolo de orice aspect profesional. Mesajul posibil transmis prin zâmbet s-ar putea traduce simplu, că există viață și în război sau optimismul că însași viața va reveni la starea anterioară războiului. Sunt poze în arhivă care intră în categoria celor neoficiale sau de relaxare, acestea îi surprind pe soldați în diferite ipostaze cotidiene – fie își repară încălțămintea sau carul de transportat marfă, consolidează poduri și chiar pun haine la uscat etc. – adică acțiuni de mentenanță care demonstrează că soldații nu au dus o luptă continuă în tranșee, ci au avut și momente de acalmie. Tot în categoria pozelor neoficiale intră și acelea în care apare A. Porkoláb alături de colegii săi ofițeri socializând, cântând, acest mod atipic de redare a realității războiului este remarcabilă. Însă, să nu înțelegem greșit că ofițerul transilvănean ar fi surprins doar momente de destindere, din contră, cele mai multe fotografii realizate pe front au conținutul bazat pe activitățile specifice războiului (p. 35–198) – înfățișează armament și tehnică militară, poziții și amplasamente ofensive ori defensive ale soldaților, garduri de sârmă ghimpată, tranșee, poduri, adăposturi amenajate pe front, anexe de

construcții, scene de depunere a jurământului de către soldați. Toate fotografiile care surprind aspectele mai sus amintite intră în categoria celor oficiale, la care se adaugă fotografiile care surprind momente solemne, cum erau vizitele înalților demnitari ai Imperiului Austro-Ungar la unitatea militară în cadrul căreia activa și A. Porkoláb – cum a fost vizita moștenitorului tronului și viitorului împărat Carol I (IV) alături de principele Leopold de Bavaria.

Tot aici sunt câteva fotografii care prezintă momente surprinzătoare, cum sunt cele care arată avionul doborât al unui soldat rus, capturat apoi de militarii regimentului năsăudean. Până aici nu este nimic deosebit, deoarece multe avioane au fost doborâte, însă zâmbetul prizonierului rus immortalizat de aparatul fotografic provoacă, la prima vedere, uimire. Dorim să subliniem aspectul uman și în acest caz, dincolo de momentul critic al prizonierului rus, reprezentat de capturarea sa. Uimirea creată de zâmbetul prizonierului rus se risipește, mai ales, atunci când citim mesajul de pe verso, scris de A. Porkoláb: „*Rusul capturat este bine dispus, se consolează: un astfel de război e o groază, slavă Domnului e deja gata.*” Deducem, deci, indispoziția din rândul soldaților, indiferent de care parte a frontului se plasaseră și vedem prin zâmbet o oarecare eliberare de sub apăsarea psihică și fizică provocată de luptele lungi.

Putem observa, ca un detaliu tehnic, faptul că o parte din fotografii conțin însemnări pe verso, în majoritatea cazurilor sunt elemente de identificare: localitate, dată, destinatar sau numele expeditorului și un scurt mesaj. Limba în care sunt scrise datele mai sus menționate este limba germană, fiind limba de comandă în regimetele din armata austro-ungară (p. 23). Autorii volumului au tradus în limba română însemnările făcute în limba germană de pe verso cu scopul de a facilita accesul publicului la informații.

Cu siguranță că fiecare ofițer, pe lângă cariera militară, avea și o viață socială activă, cum era și în cazul lui Albert Porkoláb. Capitolul intitulat *Dragoste în vremuri de război. Itinerariu sentimental* tocmai acest aspect îl reliefează când îl prezintă pe ofițerul năsăudean în diferite ipostaze sociale – îngenucheat în fața iubitei, căreia își declara dragostea, fiind alături de rude și de prieteni (p. 201–215).

Albert Porkoláb se pare că nu a ținut un jurnal de război, însă a avut ceva la care mulți nici nu ar fi putut visa – o cronică fotografică. Numeroasele poze și cărți poștale păstrate demonstrează că frontul nu i-a izolat complet pe soldați de rudele rămase acasă. Cărțile poștale au reprezentat, astfel, o modalitate activă de comunicare cu familiarii de acasă, însă soldații trebuiau să fie atenți la conținutul mesajelor, deoarece nicio scrisoare nu era exemptă de cenzura militară. Astfel, capitolul *Către cei de acasă. Corespondență 1903–1919* adună sub formă edită corespondența primită și trimisă de pe front de ofițerul transilvănean (p. 219–241).

Capitolele *Ein Siebenbürger im Großen Krieg: Albert Porkoláb (1880–1920)*, respectiv *A Transylvanian in the Great War: Albert Porkoláb (1880–1920)* sunt în fapt traduceri în limbile germană și engleză ale abstractului cu scopul de a internaționaliza atât cartea, cât mai ales personajul istoric (p. 243–246).

Putem afirma că volumul de față și-a propus să abordeze tema Primului Război Mondial dintr-un alt unghi, opus caracterului excepțional al evenimentelor și personalităților de referință, și a încercat să reconstituie realitatea istorică diferit de formatul clasic – formatul narativ al evenimentelor, bazat pe documente oficiale ori neoficiale (jurnale de război etc.) – iar formatul fotografic, pe care-l propun autorii, reprezintă o inovație nu doar pentru istoriografia română, dar și pentru cea internațională. Fotografiile immortalizează mult mai eficient și obiectiv realitatea de pe front, în opoziție cu cuvintele, cele care ar putea oarecum s-o distorsioneze, prin intervenția subiectivă a celui care scrie. Așadar, cronică fotografică al ofițerului transilvănean care surprinde momentele de pe front a reprezentat o noutate nu doar pentru acele vremuri, fiindcă noutatea persistă și în prezent, iar meritul autorilor volumului este validarea științifică a colecției lui Albert Porkoláb, prin introducerea în circuitul academic. De altfel, colecția fotografică reprezintă o sursă primară incontestabilă pentru cercetători, nu doar din domeniul istoriei, dar și din alte domenii, ca antropologia, literatura, sociologia, psihologia sau chiar mass-media.

Robert-Marius Mihalache

Arhivele Naționale ale României, *Albumul Marii Uniri. The Album of the Great Union. 1918. Samoilă Mârza*, text introductiv de Radu MÂRZA, Editura Monitorul Oficial, București, 2018, text și ilustrații alb-negru și color, 72 p.

Prezenta lucrare repropune într-o excelentă formulă grafică și de execuție editorială și tipografică cele mai semnificative surse vizuale ale istoriei contemporane românești – fotografiile făcute de Samoilă Mârza la Alba Iulia în ziua istorică a Marii Uniri, 1 decembrie 1918. Unele dintre aceste imagini s-au bucurat de o largă circulație în răstimpul de un veac de când au fost făcute, fiind reproduse cu titlu de ilustrații în manuale școlare, cărți de istorie, diferite alte publicații, ajungând să facă parte din memoria colectivă românească a Marii Uniri. Ediția de față, realizată de Arhivele Naționale ale României, reproduse fotografiile care au fost incluse în albumul realizat de însuși autorul acestor piese vizuale, Samoilă Mârza, și înmănat cu dedicație lui Iuliu Maniu. Acest album se păstrează la Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale din București. Din informațiile de care dispunem, rezultă că Samoilă Mârza a întocmit mai multe albume cu fotografiile făcute la 1 decembrie 1918, pe care le-a dăruit unor personalități marcante ale epocii, precum regele Ferdinand, episcopul Iuliu Hossu etc. Exemplarul după care s-au realizat reproducerile din ediția de față este unul dintre ele.

Prima secțiune a volumului este reprezentată de informațiile de pe pagina de gardă, cu precizări de natură tehnică; este vorba de o „Notă a Arhivelor Naționale ale României” urmată de „Nota Redacției”, ambele în limba română și în engleză. Pe lângă datele privind proveniența fotografiilor, pe care le-am rezumat deja mai sus, mai reținem din această secțiune tehnică faptul că, alături de instantaneele fotografice făcute de Samoilă Mârza în ziua Marii Uniri și ulterior, ediția de față reproduce imagini cu aparatul de fotografiat al acestuia, care se păstrează la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia.

Structura lucrării se continuă cu un studiu introductiv consistent, semnat de istoricul Radu Mârza, conferențiar la Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. Studiul oferă o reconstituire biografică extinsă a celui care a rămas în istorie drept „fotografii Marii Uniri”, bazându-se pe o bibliografie relevantă, nu în ultimul rând lucrări ale unor istorici din Alba Iulia care l-au cunoscut pe Samoilă Mârza cât încă mai era în viață, așa cum a fost Gheorghe Anghel. Prezentă de asemenea în format bilingv, ca text în limba română urmat de traducerea în engleză, această secțiune a cărții propune o reconstituire necesară în special pentru publicul larg, în rândul căruia se cunosc puține lucruri despre Samoilă Mârza de la Galțiu. Intitulat semnificativ *Samoilă Mârza sau „să poată vedea și de cei care nu au luat parte la sărbătoare”*, acest text introductiv prezintă în succesiune etapele vieții și activității acestuia, începând cu primii pași ai vieții, formarea profesională, participarea la război pe frontul din Italia, prezența acestuia la Alba-Iulia în ziua Marii Uniri, activitatea fotografică ulterioară din perioada interbelică și din perioada de după Al Doilea Război Mondial. La începutul acestui material introductiv, Radu Mârza a subliniat numărul extrem de redus al istoricilor care s-au aplecat asupra „fotografului Marii Uniri”: „De-a lungul timpului, Samoilă Mârza nu a fost o celebritate, ci mai degrabă s-ar putea spune că a rămas în umbra fotografiilor sale”, precizând apoi că demersul inițiat de Editura Monitorul Oficial în colaborare cu Arhivele Naționale Române are, pe lângă semnificația aniversară, și pe aceea a unui „gest de reparație necesară pentru figura unui fotograf care a immortalizat momente de mare importanță din istoria modernă a românilor”.

Studiul introductiv este presărat cu fotografiile făcute de istoricul clujean Samoilă Mârza la Alba Iulia în ziua de 1 decembrie 1918, iar secțiunea următoare conține exclusiv material vizual – fotografiile de la Marea Unire, împreună cu altele realizate ulterior, multe dintre ele tot la Alba Iulia, precum și în alte localități. Fotografiile reproduse aici sunt reproduceri alb-negru, în conformitate cu originalele, de o calitate impecabilă a imprimării. Explicațiile care însoțesc aceste ilustrații sunt preluate în mod fidel din albumul original, existent la arhive, textul românesc fiind dublat și de această dată de traducerea în limba engleză. Pe lângă fotografiile din ziua de 1 decembrie 1918, Samoilă Mârza, care a semnat adesea ca „Emanuil S. Mârza”, a mai surprins la Alba Iulia numeroase crâmpene din realitate pe pelicula aparatului de fotografiat, în imediata proximitate cronologică a Marii Uniri, precum și mai târziu. Astfel, între aceste imagini se numără un grupaj numeros de poze

realizate cu ocazia vizitei generalului francez Henri Mathias Bethelot la Alba Iulia, alături de altele care înfățișează instantanee de la intrarea Regimentului 5 Vânători în Alba Iulia, sfințirea steagului Jandarmeriei române în Alba Iulia la 28 decembrie 1918, membrii Consiliului Dirigent surprinși în poză de grup, nu în ultimul rând o fotografie cu Samoilă Mârza însuși, la tinerete. Secțiunea ilustrativă a volumului mai reproduce fotografii făcute de Samoilă Mârza la Viena cu prilejul sfințirii steagului Consiliului Național Român, în 14 noiembrie 1918, monumentul „Custoza” din Alba Iulia, secvențe din oraș, în special poarta a treia a cetății etc.

Prin ținuta grafică de excepție, albumul de față poate fi considerat o veritabilă ediție de lux a moștenirii vizuale pe care ne-a lăsat-o fotograficul „Unirii celei mari”, Samoilă Mârza. Meritul celor care au inițiat și concretizat acest proiect editorial deosebit constă în faptul că, astfel, au pus în circulație unul din albumele realizate de însuși Samoilă Mârza în anii interbelici și dăruit lui Iuliu Maniu, care a străbătut veacul ce s-a scurs de la Marea Unire, fiind păstrat în depozitele Arhivelor Naționale Istorice Centrale. Prin publicare, acestei surse arhivistice i-a fost sporit considerabil gradul de accesibilitate în zona publicului larg. De asemenea, lucrarea îl prezintă deopotrivă pe Samoilă Mârza, omul și fotograficul, prin intermediul studiului introductiv amplu și bine documentat, o adevărată contribuție monografică la mai buna cunoaștere a personajului. Prin ieșirea de sub tipar a acestei lucrări, în anul centenar 2018, a fost onorată într-un mod cu totul special, la înalte standarde calitative, dimensiunea vizuală a memoriei românești a Unirii tuturor românilor.

Ion Cârja

Silviu SANA, *Eparhia greco-catolică de Oradea și Marea Unire (1918–1919)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2018, 417 p.

Între producțiile editoriale cu care istoriografia românească a onorat centenarul Marii Uniri, ne face plăcere să semnalăm lucrarea de față, apărută sub semnătura cercetătorului orădean Silviu Sana. Departele de a fi o lucrare festivă, determinată de conjunctura aniversară a anului 2018, această carte aduce o contribuție reală la studierea felului în care s-a poziționat această „brazdă” vestică a blocului românesc din fosta Monarhie Austro-Ungară, românii greco-catolici bihoreni și structura ecleziastică ce-i păstora, dieceza de Oradea, în contextul de excepție al sfârșitului Primului Război Mondial și al Marii Uniri. Silviu Sana este un istoric cu formație și renume deja consolidate: după un doctorat obținut la Institutul „George Barițiu” din Cluj-Napoca, a publicat o serie de lucrări de referință în domeniul istoriei ecleziastice, între care amintim volumul „...pentru sufletele credincioșilor săi”. *Structuri bisericești și școlare în Eparhia greco-catolică de Oradea Mare (1850–1900)*, apărut la Oradea în anul 2011.

Cele 417 pagini ale cărții sunt structurate în capitole și secțiuni după cum urmează: un cuvânt către cititori scris de profesorul orădean Blaga Mihoc, un argument formulat de autor, patru capitole împărțite fiecare în numeroase subcapitole, urmate de o anexă documentară, un rezumat în limba engleză, bibliografie, iar la sfârșit un indice de nume proprii și altul de localități, țări și instituții. Argumentul de la început, pe lângă o prezentare succintă a intențiilor de cercetare și a modului în care este structurată materia lucrării, ne lămurește asupra unui gând al autorului referitor la o anumită percepție publică, eronată, în legătură cu implicarea Bisericii greco-catolice în evenimentele anilor 1918–1919: „Apariția acestei lucrări, cu documente și informații inedite, aduce cu sine o clarificare asupra a ceea ce a însemnat rolul major al membrilor Episcopiei greco-catolice de Oradea [...] la actul Marii Uniri de la 1919, mai ales că în ultimul timp, se încearcă evitarea intenționată a adevărului istoric în privința apartenenței la greco-catolicism a delegaților de la Alba Iulia sau a martirilor uciși în represivitățile armatelor maghiare-bolșevice. Totodată lucrarea vine să clarifice punctual amănunte importante despre implicarea Bisericii greco-catolice în evenimentele anilor 1918–1919, corectând în acest fel informațiile apărute în mass-media și pe rețelele de socializare, multe din aceste fiind trunchieri ale adevărului istoric și dezinformări” (p. 14).

Primul capitol, *Aspecte din istoria Episcopiei greco-catolice de Oradea Mare (ianuarie 1918 – mai 1919)*, este un studiu consistent cu privire la mersul curent al administrației bisericești din cei doi ani, precum și la evenimentele mai deosebite cu care s-a confruntat dieceza orădeană în acest context istoric aparte. De cel mai mare interes este, astfel, subcapitolul privind *Raporturile Bisericii cu autoritatea politică*, care oferă informații privind relațiile eparhiei de Oradea cu autoritățile maghiare și cu cele românești, implicarea eparhiei și a reprezentanților acesteia în evenimentele care au pregătit și realizat Marea Unire, raporturile cu autoritățile românești: Consiliul Național Român Central, Consiliul Dirigent de la Sibiu, regele Ferdinand. În secțiunea următoare, intitulată *Biserica sub loviturile „revoluției”*. *Pierderi materiale și umane după 1 decembrie 1918*, este prezentată fața atroce a războiului la modul și în maniera în care s-a regăsit aceasta în zona Episcopiei greco-catolice de Oradea. Aflăm date și informații privind prejudiciile și distrugerile suferite de domeniile Episcopiei, de palatul episcopal din Oradea, de seminarul și preparandia diecezei, precum și de enoriași aflați pe diferite nivele în aria acesteia de jurisdicție. Ultima secțiune a primului capitol, intitulată semnificativ *Eliberarea. În România Mare*, insistă asupra unui segment de referință din cronologia acestei perioade, a cărei culminație a fost reprezentată de intrarea armatei române în Oradea, pe data de 20 aprilie 1919. Intrarea acestui oraș și a regiunii păstorite de Eparhia unită de Oradea „sub stăpânire românească” a fost un moment crucial al istoriei contemporane a acestui ținut, eliberat de trupele române mai târziu față de fostul Mare Principat ardelean, un moment așteptat cu nerăbdare de comunitățile de aici. Meritul autorului constă în aceea că oferă o sinteză pertinentă a factologiei, cu accent pe reconstituirea impactului evenimentelor asupra zonei ecleziastice și comunitare greco-catolice.

Capitolul al doilea al cărții se concentrează asupra situației Preparandiei diecezane din Oradea în perioada avută în vedere: anii 1918–1919. Este vorba aici de situația complicată în care se găsea această instituție de învățământ care, nefiind înainte de 20 aprilie 1919 sub protecția armatei române, a fost nevoită să continue relația de subordonare ierarhică cu ministerul de resort din Budapesta, având în același timp raporturi oficiale și cu Consiliul Dirigent de la Sibiu. Preparandia orădeană a fost nevoită, până la sosirea în zonă a trupelor române, să balanseze „între cerințele Budapestei și ale Sibiului”, după cum se exprimă autorul.

Capitolul al treilea intră într-un alt orizont cronologic și de problematică, ocupându-se de „comemorările Unirii în paginile revistei «Vestitorul» (1928–1940)”. Aici autorul prezintă și comentează articolele publicate în perioada menționată în paginile oficiosului Eparhiei orădene, revista „Vestitorul”, cu referire la contextul și condițiile în care s-a înfăptuit marea Unire în ținutul aflat sub jurisdicția acestei dieceze, marea majoritate semnate de preoți, după cum urmează: Silviu Tămaș, Iacob Radu, Aloisie Ludovic Tăutu, Nicolae Flueraș, Grigorie Pop, Gheorghe Maior, Petru Tămâian, Augustin Maghiar, Petru Cupcea. Semnatarii acestor texte sunt, în marea lor majoritate, participanți la evenimentele despre care fac vorbire, astfel pe lângă dimensiunea omagială, acestea au și o evidentă conotație memorialistică și, nu în ultimul rând, de menținere și transmitere a memoriei anilor 1918–1919 către generațiile mai tinere.

Din aceeași perspectivă a memoriei Marii Uniri în aceste ținuturi de vest ale românității, aflate pe partea confesională greco-catolică sub jurisdicția Episcopiei de Oradea, se înscrie și capitolul patru al lucrării intitulat *Portrete de uniونيști*. Sunt personalități din zonă, figuri ale vieții bisericești și școlare din cadrul acestei dieceze, care s-au implicat într-o manieră mai deosebită în evenimentele de dinainte și de după înfăptuirea Marii Uniri. Este vorba de nume ca: Iacob Radu, Gheorghe Miculaș, Vasile Chirvaiu, Constantin Pavel, Valeriu Hetco, Grigorie Pop, Petru Tămâian, Augustin Maghiar, Gheorghe Maior, prezentate în carte sub forma unor biografii sintetice cu accent pe două aspecte: parcursul de carieră și rolul avut de fiecare în desfășurarea evenimentelor din 1918–1919 în zona Bihorului și respectiv în aria de jurisdicție a Eparhiei de Oradea.

Contribuția documentară a volumului pe care-l prezentăm se realizează și prin consistenta secțiune dinspre final, *Documente*, în care sunt reproduse integral 71 de piese documentare, majoritatea documente de arhivă, la care se adaugă unele articole de presă și circulare date de autoritatea bisericească. O garanție în plus a seriozității demersului științific asumat de Silviu Sana o reprezintă cei doi indici de la sfârșit, un *Indice de nume proprii*, urmat de *Indicele de localități, țări, instituții*, care fac utilizabil volumul și ca instrument de lucru.

La capătul acestei prezentări succinte, considerăm că lucrarea semnată de Silviu Sana este o contribuție monografică de cea mai mare importanță la cunoașterea unei perioade frământate, așa cum a fost sfârșitul Marelui Război și înfăptuirea Marii Uniri, în zona de vest a blocului etnic românesc, pentru care privațiunile și starea de incertitudine s-au prelungit suplimentar, în acel context istoric, în raport cu Transilvania. Silviu Sana îmbogățește istoriografia centenarului Marii Uniri cu o lucrare profesionistă, care oferă deopotrivă o solidă contribuție documentară, o sinteză și o analiză pertinentă a desfășurărilor evenimentiale din perioada avută în vedere. Nu în ultimul rând, lucrarea colegului orădean este un recurs la adevăr și o pledoarie pentru adevăr în același timp, în sensul poziționării confesiunii greco-catolice pe harta Marii Uniri a tuturor românilor în locul care pe drept i se cuvine.

Ion Cârja

Ioan LUPAȘ, *Prăbușirea monarhiei austro-ungare și importanța istorică a zilei de 1 Decembrie 1918*, ediție, studiu introductiv, note și indice de Mircea-Gheorghe ABRUDAN, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2018, 127 p. + 17 fotografii

Ediția critică de față, alcătuită de Mircea-Gheorghe Abrudan la ceas aniversar, cuprinde un colaj de publicații aparținând preotului academician Ioan Lupaș (1880–1967), greu accesibile astăzi și toate închinare Marii Uniri. Istoricul-actor, cum îl definește editorul, nu doar că a participat el însuși la organizarea și înfăptuirea acestui moment unic în istoria românilor (în calitate de: președinte al Consiliului Național din Săliște; șef al delegației săliștenilor la Marea Adunare de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918, Ioan Lupaș vorbind aici în fața mulțimii – așa cum ni-l înfățișează tabloul realizat de pictorul Dumitru Cabadaef în 1926 și păstrat la Muzeul din Săliște; ca membru în Marele Sfat Național și secretar general al Resortului Culte și Instrucțiune Publică al Consiliului Dirigent). Dar pentru veritatea convingerilor sale naționale pledează întreaga sa activitate, atât înainte de 1918, cât și după aceea, fie de la amvon (ca protopop de Săliște, 1909–1919) ori de la catedra universitară (ca profesor de istorie bisericească și istoria românilor la Institutul Teologic-Pedagogic Andreian din Sibiu, 1905–1909, și ca profesor de istorie modernă a României și istoria Transilvaniei la Universitatea clujeană, ca și la Academia Teologică din Cluj, 1919–1945), fie grație publicațiilor sale istorice și bisericești (care i-au adus notorietatea și, la vârsta extrem de fragedă de 34, respectiv 36 de ani, calitatea de membru corespondent, în 1914, apoi de membru titular al Academiei Române, în 1916), precum și datorită cercetărilor desfășurate la Institutul de Istorie Națională din Cluj (al cărui fondator alături de Alexandru Lapedatu, la 1 februarie 1920, și al cărui prim director a fost, între 1920–1946). Pentru aceleași convingeri naționale românești, Ioan Lupaș a suferit, de-a lungul vieții, 7 ani de detenție, cea mai mică și mai ușoară parte a acesteia fiindu-i impusă de autoritățile maghiare (1908), cea mai umilitoare și mai grea pușcărie însă fiind „cadoul” și „semnul de recunoștință” venit din partea staliștilor români (1950–1955).

În studiul introductiv intitulat *Părintele academician Ioan Lupaș – făuritor și istoric al Marii Uniri din 1918* (p. 11–44), Mircea-Gheorghe Abrudan detaliază viața, activitatea și opera autorului analizat, în special prin prisma participării sale directe la înfăptuirea Marii Uniri și prin cea a lucrărilor sale istorice dedicate acestui eveniment major. Editorul însuși remarcă, nu o dată, ceea ce reiese pregnant din studiile lupașiene despre anul 1918. În pofida tezaurului personal de experiență și a memoriei legate de actul Unirii, Ioan Lupaș evită în scrierile sale tușele subiective, ba chiar respinge orice tentativă individuală de monopolizare a evenimentului. Aceasta, pentru a sublinia cu atât mai convingător ideea călăuzitoare ce străbate întreaga sa publicistică asupra Marii Uniri, anume că 1 Decembrie 1918 nu constituie apanajul „egocentrismului” unor „factori personali” din rândul contemporanilor, ci e împlinirea unui ideal istoric și răsplata jertfei seculare a conaționalilor de rând, a românilor simpli.

Articolele lui Ioan Lupaș, reunite între copertile volumului, sunt militante, au conștiința însemnătății evenimentului de la 1918 și au misiunea popularizării sale. Sunt următoarele conferințe, susținute și publicate între 1928–1944 (unele chiar în perioada Transilvaniei ciuntite în timpul Dictatului de la Viena): „1918: Note istorice” (p. 45–54); „Prăbușirea monarhiei austro-ungare și Republica Cehoslovacă” (p. 55–62); „Prăbușirea monarhiei austro-ungare și Adunarea de la Alba Iulia” (p. 63–80); „Dezintegrarea monarhiei austro-ungare și eliberarea Transilvaniei” (p. 81–96); „Toți împreună: 1 Decembrie 1918” (p. 97–100); „Scriitorii și Adunarea de la Alba Iulia” (p. 101–106); „Proclamațiunea de la Alba Iulia” (p. 107–110); „Importanța istorică a zilei de 1 Decembrie 1918” (p. 111–122).

Volumul se încheie prin indicele de nume (p. 123–128) și anexele ilustrative, reprezentate de sugestivele fotografii din arhiva familiei Lupaș, puse la dispoziția editorului cu generozitate de doamna Ana Lupaș, nepoata părintelui Ioan Lupaș.

Cartea este editată, într-o înfățișare suplă și elegantă, de Centrul de Studii Transilvane al Academiei Române din Cluj-Napoca, cu susținerea financiară a Protopopiatului Ortodox Român Cluj II, avându-l în frunte pe părintele protopop Alexandru-Constantin Ciui.

Ela Cosma

Alexiu TATU, Alexandru BUCUR, Marian BOZDOC, Ioan BUCUR, Clădirile Unirii din Sibiu, Direcția Județeană pentru Cultură Sibiu, Sibiu, 2018, 122 p.

Volumul dedicat clădirilor semnificative din orașul Sibiu, ce poartă amprenta Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918, reflectă o concepție inedită și o interesantă alcătuire tematică, aflată la interferența istoriei cu urbanismul, arhitectura și artele vizuale. Îmbinarea textului cu imaginea personifică și însuflețește memoria locurilor, evocate tridimensional: prin clădirile, instituțiile și personalitățile Sibiului Marii Uniri. Cartea apare cu susținerea financiară a Direcției Județene pentru Cultură Sibiu și a Departamentului Identitate Națională din București.

După salutul introductiv (p. 5) semnat de directorul executiv Valentin Delcă de la Direcția Județeană pentru Cultură Sibiu, volumul debutează propriu-zis prin prezentarea oferită de Alexandru Bucur Consiliului Dirigent (p. 7–11), guvernul provizoriu al Transilvaniei și al ținuturilor unite cu Regatul României. Prezentarea pornește de la 2 fotografii (una mai cunoscută, dar nu îndeajuns evidențiată, cealaltă, un retuș al primeia) ale câtorva membri ai Consiliului Dirigent și fruntași naționali ardeleni. Fotografiiile au fost realizate de Samoilă Mârza (1886–1967), fotograf al Unirii, eroul necunoscut devenit ilustru abia astăzi, o sută de ani mai târziu, prin valențele unice ale gestului său: de a surprinde fotografic momentul istoric și oamenii săi. Ca o alungare simbolică a uitării de până acum, la Alba Iulia, lângă Sala Unirii, s-a amplasat, cu ocazia Centenarului, bustul de bronz al tânărului fotograf.

Consiliul Dirigent (avându-l președinte pe Iuliu Maniu, vicepreședinți pe Alexandru Vaida Voevod, Vasile Goldiș, Ștefan Cicio-Pop, Aurel Vlad, și membri pe Ioan Suci, Aurel Lazăr, Victor Bontescu, Vasile Lucaciu, Valeriu Braniște, Octavian Goga, Emil Hațieganu, Romul Boilă, Iosif Jumanca, Ion Flueraș) și-a început activitatea la Alba Iulia la 2 decembrie 1918, dar și-a desfășurat lucrările la Sibiu din 9 decembrie 1918. S-a stabilit împărțirea atribuțiilor de guvernare în 12 compartimente, numite resorturi, conduse de șefi de resort, astfel: 1. Resortul de Interne (Iuliu Maniu); 2. Resortul Cultelor și Instrucțiunii Publice, la care s-au adăugat mai apoi și chestiunile privind rezolvarea raporturilor cu minoritățile și confesiunile locale (Vasile Goldiș); 3. Resortul Armatei și Siguranței Publice (Ștefan Cicio-Pop); 4. Resortul de Externe și Presă (Alexandru Vaida Voevod); 5. Resortul Organizării și Pregătirii Constituantei (Ioan Suci); 6. Resortul de Justiție (Aurel Lazăr); 7. Resortul de Codificare (Emil Hațieganu); 8. Resortul de Finanțe (Aurel Vlad); 9. Resortul de Agricultură și Comerț (Victor Bontescu); 10. Resortul de Comunicații, Lucrări Publice, Poștă, Telegraf și

Alimentație (Romul Boilă); 11. Resortul Social și Igienă (Ion Flueraș); 12. Resortul de Industrie (Iosif Jumanca, Octavian Goga, Vasile Lucaciu și Valeriu Braniște, ca membri fără resort ai Consiliului Dirigent, urmau să primească sarcini la ocuparea funcțiilor).

În albumul de față ne sunt înfățișate, apoi, pe rând, și sunt bogat ilustrate clădirile Unirii (p. 11–88): 1. cea de pe actuala stradă Nicolae Bălcescu nr. 6, în apropierea Sălii Redute; 2. Rectoratul Universității „Lucian Blaga” din Sibiu; 3. Palatul de Justiție; 4. Școala de Aplicație pentru Unități Sprijin de Luptă „General Eremia Grigorescu”; 5. Pavilionul Ofițeresc; 6. Spitalul General C.F.R.; 7. Colegiul „Gheorghe Lazăr”; 8. clădirea din strada Alexandru Papiu Ilarian nr. 2; 9. cea din strada Dealului nr. 13; 10. cea din strada Tribunei nr. 7; 11. Hotel Continental Forum, din Piața Unirii nr. 10; 12. Prefectura din strada Andrei Șaguna nr. 10.

Fiecare medalion de clădire este structurat conform următoarelor rubrici: evoluția străzii și numărului locației (reconstituite de Alexandru Bucur, Marian Bozdoc); scurt istoric al clădirii (evocat tot de Alexandru Bucur, Marian Bozdoc) cu mențiune specială vizând perioada de început a activității Consiliului Dirigent; evoluția și activitatea resorturilor (reconstituite de Alexandru Bucur), dar și ale „Gazetei Oficiale” (Sibiu, 14 decembrie 1918 – 18 octombrie 1919); arhitectura fiecărei clădiri (descrișă de arhitectul Ioan Bucur), împreună cu redarea fațadelor clădirilor și a planurilor lor de amplasament pe harta Sibiului (realizate de Emil Crișan).

În mod special, impresionează ilustrația bogată, constituită din cărți poștale de la începutul secolului XX înfățișând clădirile descrise, fotografiile vechi ale clădirilor preluate din colecția Ioan Dejugan, de la Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale, din Fondul personal Petru Borteș, precum și fotografiile ale clădirilor actuale surprinse de Louis Guermond și Alexandru Bucur.

Se adaugă un sumar dicționar cuprinzând 39 de biografii ale „Făuritorilor Marii Uniri” (p. 89–116), alcătuit de Alexiu Tatu, secondat de Alexandru Bucur (3 voci). Este vorba despre: Ioan Boeriu, Romul Boilă, Victor Bontescu, Lucian Borcia, Valeriu Braniște, Caius Brediceanu, Tiberiu Brediceanu, Zosim Chirtop, Ionel Comșa, Victor Deleu, Silviu Dragomir, Ioan Flueraș, Onisifor Ghibu, Octavian Goga, Vasile Goldiș, Emil Hațieganu, Iosif Jumanca, Korodi Lutz, Ioan I. Lapedatu, Aurel Lazăr, Ioan Lupaș, Iuliu Maniu, Alexandru Marta, Constantin Missits, Iuliu Moldovan, Valer Moldovan, Ion Montani, Gheorghe Moroian, Eugen Muntean, Victor Onișor, Vasile C. Osvadă, Dănilă (Daniel) Papp, Ștefan Cicio-Pop, Teodor V. Păcățian, Mihai Popovici, Alexandru Russu, Ioan Suci, Alexandru Vaida Voevod, Aurel Vlad. Micromedaliioanele biografice sunt însoțite de fotografiile bust ale personalităților recenzate.

În final se atașează „Bibliografia” (p. 117–121), conținând lucrările generale, articolele și periodicele de epocă („Dacia Traiană”, „Foiaia poporului”, „Gazeta Oficială”, „Gazeta poporului”, „Monitorul Oficial”, „Românul”, „Telegraful Român”), ce detaliază prescurtările referințelor critice folosite în notele de subsol.

Albumul dedicat *Clădirilor Unirii din Sibiu* este o invitație atrăgătoare prin cuvânt și imagine, de a redescoperi istoria din spatele zidurilor, patrimoniul spiritual și simbolismul național al unui spațiu urban consacrat, dar puțin cunoscut.

Ela Cosma

Cosmin COSMUȚA, Andreea DĂNCILĂ-INEOAN, Emanuil INEOAN, Bogdan IVANOV,
Prezențe clericale transilvănene la Marea Unire de la Alba Iulia –1 Decembrie 1918–,
Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2018, 736 p.

Clujul universitar are deja o tradiție frumoasă în ceea ce privește colaborarea științifică între instituții și persoane afiliate diferitelor universități, Academiei Române și bisericilor istorice din capitala Transilvaniei. Nu întâmplător, sub cupola Universității „Babeș-Bolyai” funcționează Institutul de Istorie Ecleziastică „Nicolae Bocșan”, singurul de acest profil din România, care reunește

cercetători, teologi și istorici, clerici și laici deopotrivă, ale căror teme de cercetare vizează parcursul istoric al diferitelor comunități eclesiale de pe cuprinsul binecuvântatului pământ al Transilvaniei. Subiectele abordate converg uneori, astfel că unele, precum a fost și cel vizând centenarul Marii Uniri din 1918, au suscitat atenția mai multor cercetători, munca în echipă fiind singura cale de abordare și rezolvare a unor teme ample, așa cum este realizarea unor lucrări de tip enciclopedic ce-i vizează pe fondatorii sau făuritorii României Mari dintr-o anumită regiune istorică sau din sânul unui grup socio-profesional.

În cazul unirii Transilvaniei cu România este cunoscut faptul că un rol determinant a fost jucat de preoțime, de acel grup social-vocațional și elită care a coagulat comunitatea locală și națiunea română în ansamblul lor, asumându-și mai ales înainte de 1918, pe lângă misiunea pastoral-spirituală, un apostolat educațional-cultural și un rol național-politic de prim rang. Împreună cu avocații, medicii și dascălii, preoții ortodocși și greco-catolici reprezintă cele patru mari categorii socio-profesionale ale elitei românești care au contribuit decisiv la evenimentul astral de la 1 Decembrie 1918.

În ciuda aportului lor major la Marea Unire, până acum numai avocații și medicii s-au bucurat de atenția specială a cercetătorilor care au livrat pe piața cărții din România volumele intitulate sugestiv *Avocații și Marea Unire*, respectiv *Medicii și Marea Unire*. Astfel, volumul supus acum atenției completează un gol și întregeste istoriografia Marii Uniri, reușind să ofere un prim dicționar biobibliografic al preoților ortodocși care au luat parte la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. Lucrarea amplă este rezultatul unei colaborări serioase dintre doi preoți istorici (lect. dr. Cosmin Cosmuța și dr. Bogdan Ivanov) și doi cercetători mireni (dr. Andreea Dăncilă-Ineoan și dr. Emanuil Ineoan) care își desfășoară activitatea în Universitatea „Babeș-Bolyai”, unde s-au și format din punct de vedere profesional, făcând totodată parte din Biserica Ortodoxă prin botez, mărturisirea de credință și vocația sacerdotală. Totodată, trebuie subliniat că volumul apare sub patronajul Arhiepiscopiei Ortodoxe Române a Vadului, Feleacului și Clujului și al Centrului de cercetări „Ioan Lupăș” din cadrul Facultății de Teologie Ortodoxă a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, purtând în acest fel girul eclesial și academic al celor două instituții clujene. Cei patru autori au fost sprijiniți în întreprinderea lor de dr. Adrian Deheleanu, muzeograf la Muzeul Național al Banatului, de dr. Maria Pantea, cercetătoare la Universitatea „Vasile Goldiș” din Arad, de pr. dr. Florin Dobrei, profesor la Universitatea „Eftimie Murgu” din Reșița, de dr. Răzvan Mihai Neagu, dascăl la Colegiul Tehnic din Turda, de dr. Gabriel Rustoiu, dr. Ana Dumitran și Smaranda Cutean de la Muzeul Național al Unirii, de pr. dr. Mircea Ghitea, slujitor la parohia Hususău de Criș din Bihor, de Dorin Sas, preot la parohia Valdemoro din Spania, de Vasile Rojneac și Paul Ersilian Roșca, doctori în teologie ai Universității „Babeș-Bolyai” și de pr. Ciprian Filip, arhivistul Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului și Clujului.

Volumul are o structură bipartită și se deschide cu un cuvânt înainte semnat de arhiepiscopul și mitropolitul Andrei Andreicuț intitulat simplu, dar sugestiv *Biserica și Marea Unire*, urmat de mulțumirile autorilor către instituțiile și persoanele care i-au sprijinit în acest „demers nu lipsit de dificultate” și de argumentul solid și convingător al Andreei Dăncilă-Ineoan, care motivează istoriografic și argumentează științific demersul editorial, precizând cu sinceritate că lucrarea nu are pretenția de a epuiza subiectul „dicționarului clericilor ortodocși transilvăneni participanți la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918”.

Prima parte a volumului reunește cinci studii (p. 21–122) care oferă o viziune de ansamblu asupra implicării preoțimii ortodoxe în viața politică, culturală și națională a românilor transilvăneni în primele decenii ale secolului XX, apoi a participării clerului ortodox la Primul Război Mondial și a contribuției acestei categorii socio-profesionale la Marea Unire. Mai întâi, este adus în discuție Nicolae Ivan, ctitorul Eparhiei Vadului, Feleacului și Clujului, în postura sa de consilier mitropolitan, vicepreședinte al Partidului Național Român și factor mediator între conducerea partidului și tinerii oțeliți (Octavian Goga, Ioan Lupăș) prin studiul semnat de Andreea Dăncilă-Ineoan. Urmează o amplă incursiune prosopografică dedicată protopopilor ortodocși români prezenți la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, abordarea redactată de Andreea Dăncilă-Ineoan și Ovidiu Iudean – ambii asistenți cercetare la Centrul de Studiere a Populației din cadrul Universității „Babeș-Bolyai” –, care surprinde caracteristicile categoriei socio-profesionale ale acestei elite bisericești, și nu destinele singulare ale respectivilor protopopi. Al treilea material este semnat de Ionela Zaharia, doctor în istorie a Universității „Babeș-Bolyai”, specialist cunoscut mediului istoriografic românesc pe

subiectul clerului militar din Austro-Ungaria în vremea Marelui Război, care propune un studiu de caz asupra situației preoților militari ortodocși din orașul Cluj la sfârșitul anului 1918. Semnat de Monica Florea, cel de-al patrulea studiu prezintă memoriile inedite ale preotului Lazăr Victor, extrase din cronica parohiei Mureșenii Bărgăului, din perioada celor patru ani ai Primului Război Mondial, restituind în acest fel o altă filă necunoscută a memorialisticii și istoriei culturale a Marelui Război. Ultimul studiu îi aparține pr. conf. dr. Gabriel-Viorel Gărdan de la Facultatea de Teologie Ortodoxă a Universității „Babeș-Bolyai” care prezintă sub titlul captivant *Fie răsplata noastră dreptatea și libertatea, ca uniți cu frații noștri din regat să formăm o Românie Mare*, extras dintr-un memoriu al vremii, un subiect deosebit de interesant cu referire la: acțiunile românilor ortodocși din Statele Unite ale Americii în anii primei conflagrații mondiale, memoriile cu caracter bisericesc (*Hrisovul de închinare și supunere a Românilor Ortodocși din Statele Unite ale Americii de Nord către Sfânta Metropolie a Ungro-Vlahiei*) și politic (*Petiția Episcopiei Ortodoxe Române din Statele Unite ale Americii de Nord către președintele Woodrow Wilson*), trimise autorităților ecleziastice din Vechiul Regat și celor civile din America, pe scurt la lobbyul acestora pentru cauza națională românească sau „marele nostru ideal”: unirea românilor într-o Românie Mare, „nu pentru a ne întări spre război, ci pentru a pune capăt suferințelor noastre și a crea în răsăritul Europei o țară democrată în care frățietatea, egalitatea și libertatea politică, economică și religioasă să domnească peste toți cetățenii ei, fără deosebire de naționalitate” (fragment din petiția adresată președintelui Wilson).

Partea a doua a volumului (p. 125–660) conține în ordine alfabetică dicționarul biografic a 168 de preoți ortodocși care au participat în calitate de delegați sau deputați cu credențional la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, aceștia reprezentând 13,6% din numărul total al celor 1228 de delegați care au votat rezoluția de unire a Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului cu România în sala Casinei din cetatea Bălgradului. Pe baza bibliografiei mai vechi și mai noi, precum și a unor surse primare culese din arhiva prețioasă și greu accesibilă a Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia, autorii au întocmit cele 168 de medalioane biografice, mai extinse sau mai restrânse în funcție de anvergura personalității fiecărui preot, precizând, după caz, data și locul nașterii, studiile parcurse, parohiile deservite, localitățile care i-au desemnat delegați la istorica adunare albauliană, punctând totodată informații referitoare la activitatea lor politică, națională, culturală, gospodărească și scriitoricească. La finalul fiecărui medalion biografic, sunt înșirate sursele bibliografice, edite și inedite, utilizate.

Volumul este întregit cu șase anexe (p. 663–684) reprezentând: amintirile inedite ale teologului Valer Olariu despre 1 decembrie 1918; rugăciunea inedită compusă și rostită de protopopul Alexandru Baba de Alba Iulia la 1 decembrie 1939, la împlinirea a 21 de ani de la Unire; lista preoților, a învățătorilor confesionali și a teologilor ortodocși care au participat cu credențional la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia; numele a 31 de preoți prezenți la Marea Adunare de la Alba Iulia, care nu apar în lista oficială a delegaților; numele preoților bănățeni împiedicați de armata sârbă de ocupație să ajungă la Marea Adunare de la Alba Iulia; lista pe protopopiate a românilor ortodocși din Episcopia Aradului internați din ordinul guvernului maghiar în anul 1916. Aceștia le urmează 18 fotografii care surprind diferite momente din anul de grație 1918, precum și o hartă administrativă color a Regatului României din anul 1930. Volumul se încheie cu un indice de nume și un indice de locuri, ambele deosebit de utile pentru cei interesați doar de anumite persoane și aspecte tratate în această amplă lucrare.

Realizat cu acribie științifică, dar și cu o nedisimulată admirație față de preoții ortodocși făuritori ai României Mari, volumul *Prezențe clericale transilvănene la Marea Unire de la Alba Iulia*, publicat la sfârșitul anului centenar 2018 la editura Renașterea a Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului și Clujului în condiții grafice foarte bune, întregeste literatura de specialitate și de largă circulație dedicată unirii Transilvaniei cu România, strângând pentru prima oară între copertile unei cărți biografiile a 168 de clerici ortodocși care au semnat rezoluția de unire a Transilvaniei cu România, intrând în acest fel pentru totdeauna în cartea de istorie a neamului românesc.

Mircea-Gheorghe Abrudan

Alexiu TATU, Silviu BORȘ, Bogdan ANDRIESCU, *Participanți din localități sibiene la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918*, Editura Armanis & Editura Mega, Sibiu & Cluj-Napoca, 2018, 408 p.

Sub egida Centrului de Cercetări „Andrei Oțetea” al Bibliotecii Județene ASTRA Sibiu au apărut la sfârșitul anului 2018 cinci lucrări deosebite dedicate centenarului Marii Uniri. Publicate în condiții grafice impecabile în „colecția centenar”, cu sprijinul financiar al Ministerului Culturii și Identității Naționale, Departamentul Identitate Națională, cu ocazia Centenarului Marii Uniri de la 1918 și a Primului Război Mondial, publicațiile își propun să restituie marelui public: iconografia Primului Război Mondial în colecțiile fotografice ale Bibliotecii Județene Astra Sibiu, participarea și contribuția românilor în Marele Război, relațiile româno-franceze și misiunea generalului Berthelot în Regatul României, campaniile armatei române reflectate în comunicate oficiale și, nu în ultimul rând, participarea locuitorilor unor localități de pe raza actualului județ Sibiu la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. Din perspectiva anului centenar, acest din urmă volum reprezintă contribuția cea mai importantă a colecției, deoarece face apel la sursele primare, arătând cu argumente documentare adevărul, în baza principiului naționalităților și a dreptului la autodeterminare națională, a mii de români, bărbați și femei, elevi, studenți și vârstnici, din toate categoriile socio-profesionale, la unirea Transilvaniei cu România.

Este cunoscut faptul că după ce Consiliul Național Român Central de la Arad a lansat convocarea unei mari adunări naționale în cetatea istorică a Alba Iuliei pentru ziua de duminică 18 noiembrie/1 decembrie 1918 și emiterea unui regulament pentru alegerea deputaților acesteia în toate circumscripțiile electorale locuite de români, consiliile naționale au organizat alegeri și au întocmit credenționale pentru împuterniciții lor legitimi la mărita adunare. Mai puțin cunoscut însă este că în adunările locale au fost adoptate, pe lângă credenționale, o serie întregă de proclamații semnate olograf de aproape toți locuitorii, prin care românii își exprimau voința democratică de unire cu România. Aceste proclamații scrise au fost intitulate sugestiv *Hotărârea noastră* conținând următorul text tipizat: „Obștea poporului român din comuna....., din îndemn propriu și fără nici o silă sau ademenire din vre-o parte, dă la iveală dorința fierbinte, ce însuflețește inima fiecărui Român și declară, că voința sa nestrămutată este: Voim să fim alăturați, împreună cu teritoriile românești din Ardeal, Bănat, Ungaria și Maramurăș, la Regatul României, sub stăpânirea Majestății Sale, regelui Ferdinand I. În această hotărâre a noastră așternem tot ce au dorit strămoșii noștri, tot ce ne încălzește pe noi, cei de față, și tot ce va înălța pururea pe fiii și nepoții noștri. Așa să ne ajute Dumnezeu!” Formularul se încheia cu locul și data întocmirii, respectiv cu lista semnăturilor. Aceste hotărâri au fost duse de delegați sau deputați la Alba Iulia și preluate de Comitetul de organizare a Marii Adunări Naționale, reprezentând cea mai clară dovadă a caracterului plebiscitar al Unirii Transilvaniei cu România.

Păstrate în arhiva Muzeului Național al Unirii și în colecțiile speciale ale bibliotecii Astra din Sibiu, Alexiu Tatu, Silviu Borș și Bogdan Andriescu restituie în prezentul volum adevărul și credenționalele din 36 de localități ale județului Sibiu, și anume: Aciliu, Amnaș, Apoldu de Jos, Apoldu de Sus, Boița, Cacova/Fântânele, Cornățel, Galeș, Gușterița, Jina, Ludoș, Mag, Marpod, Miercurea Sibiului, Mohu, Nucet, Orlat, Poiana Sibiului, Poplaca, Rășinari, Râu Sadului, Roșia, Sadu, Săliște, Sebeșu de Jos, Sebeșu de Sus, Sibiu, Sibiu sub Iosefin, Tălmăcel, Tilișca, Topârcea, Turnișor, Turnu Roșu/Porcești, Țichindeal/Cichindeal, Vale și Vurpăr. Meritul celor trei autori este de fi restituit în mod profesionist aceste credenționale, hotărâri, adevăruri oficiale, procese verbale și acte care dau mărturie despre efervescența națională care a cuprins suflarea românească în lunile noiembrie–decembrie ale anului astral 1918. Folosindu-se de tehnologia modernă, autorii au digitalizat și reproduș în mod impecabil documentele originale, facilitându-i totodată cititorului contemporan lectura acestora prin transcrierea conținutului lor (mai ales a numelor semnatarilor) și inserarea de note biografice pe marginea unora dintre semnatarii actelor. Documentele permit realizarea unor statistici care descoperă, fără puțință de tăgadă, amplitudinea avântului cu care românii sudtransilvăneni au îmbrățișat ideea unirii. Astfel constatăm că hotărârile și credenționalele

au fost semnate de 408 locuitori din Tilișca, 427 din Poiana Sibiului, 532 din Miercurea Sibiului, 714 din Apoldu de Jos, 783 din Rășinari și 1.690 din Săliște. Pe de altă parte, actele ne dezvăluie calitatea participării delegaților trimiși de cercurile electorale sibiene la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, unii dintre ei intrând în galeria personalităților culturii române, precum Ioan Lupăș, Nicolae Ivan, Aurel Decei, Nicolae Petra, Ioan Șt. Șteflea, Dumitru Moga, Emilian Cioran, Aurelia Goga, Ioan Stroia, Nicolae Togan, Silviu Dragomir, Ioan Broșu, Victor Tordășian, Pavel Roșca, Andrei Bârseanu etc.

Editarea și transcrierea acestor adeziuni ale locuitorilor județului Sibiu la unirea Transilvaniei cu România de către Biblioteca Astra din Sibiu reprezintă un serviciu făcut deopotrivă istoriografiei române, prin inserarea în fluxul istoriografic a unui bogat material documentar inedit, dar și publicului larg interesat de istoria națională, constituind totodată un gest de omagiere a tuturor celor ce au contribuit la realizarea Marii Uniri din 1918.

Mircea-Gheorghe Abrudan

Marius TURDA, *Știință și etnicitate: cercetarea antropologică în România anilor '30*, București, Editura Muzeului Municipiului București, 2018, 158 p.

Atunci când te gândești la istoria eugenismului în România, trebuie să amintești obligatoriu doi cercetători, ambii cu baza în univestitățile din străinătate: Maria Bucur de la Indiana University (SUA) și Marius Turda de la Oxford Brookes University (Marea Britanie). Să remarcăm pentru început că ambii lucrează în spațiul științific anglofon unde cercetările asupra eugenismului sunt foarte bine reprezentate. Apoi, că din fericire pentru noi, o parte măcar din cărțile lor au fost traduse și în limba română. Și în sfârșit că dacă Maria Bucur consacră istoriei eugenismului doar o parte a activității sale științifice, Marius Turda este dedicat trup și suflet subiectului care ne interesează.

Și acum să revenim la Marius Turda. După ce a publicat în limba engleză impresionant de mult despre eugenism, atât despre cel românesc, cât mai ales despre cel european și american, Marius Turda s-a gândit, și pe bună dreptate, că a scrie doar literatură științifică dedicată fenomenelor culturale derivate din darwinismul social nu este suficient; s-a gândit că trebuie să treacă dincolo de granițele domeniului academic, către un public mai larg. Și apoi s-a gândit la publicul românesc unde avem o situație specială, în sensul că nici măcar în mediile academice eugenismul și subiectele conexe – rasismul de pildă – nu sunt obiect de cercetare istorică. În România aceste întregi domenii de cercetare pur și simplu nu există. Și e la fel de drept că sub imboldul cercetărilor Mariei Bucur și ale lui Marius Turda până și în România lucrurile încep să se miște... Dar Marius merge deja mai departe, imaginând și punând în practică o expoziție – „Știință și etnicitate: cercetarea antropologică în România anilor '30”. O expoziție în cele din urmă despre rasismul românesc așa cum s-a constituit el la nivel academic prin cercetările antropologice. Un subiect intelectual fascinant și, cum spuneam, atât de nou pentru publicul românesc. Și, pentru ca impactul să fie cât mai mare, expoziția este itinerată prin câteva din marile orașe ale țării: București, Cluj, Iași, Timișoara, Târgu-Mureș și Zalău. Cartea asupra căreia ne oprim astăzi este un ghid de lectură al acestei expoziții. Ea a fost concepută ca un instrument explicativ al expoziției, dar până la urmă, se constituie de fapt prin bogatul material iconografic integrat, într-un volum care poate să stea la fel de bine și pe propriile picioare.

Cartea-album a lui Marius Turda este importantă din mai multe puncte de vedere. În primul rând, prin subiect și prin modalitatea tratării acestuia. Într-o primă parte a lucrării sunt trecute în revistă principalele concepte utilizate de cercetarea antropologică interbelică. Mai întâi, indicele cefalic (derivat din mai vechea craniologie) care a devenit în a doua jumătate a secolului al XIX-lea un criteriu important în definirea raselor umane. În România craniologia este reprezentată prin studiile lui Alexandru Borcescu, Victor Papilian sau Ion Chelcea. Oricum ar fi, de-a lungul întregii perioade interbelice craniologia a continuat să ofere un cadru metodologic pentru antropologia fizică. Dar cea

mai în vogă metodă de cercetare în antropologia dintre cele două războaie a constituit-o analiza grupelor de sânge (serologia). Ea avea avantajul noutății și, mai ales, al unui presupus nivel ridicat de științificitate. Analiza serologică s-a sperat și s-a crezut că poate fi criteriul cel mai obiectiv prin care se poate determina apartenența rasială a unei persoane și, prin extensie, a unei comunități. Indiferent de artefactele culturale ale identității și, mai precis, independent de ele, serologia oferea marca rasei și de aceea a fost în perioada interbelică glonțul de argint al antropologiei fizice. De el s-a folosit cu succes P. Râmneanțu pentru a demonstra originea românească a secuilor din Transilvania.

După prezentarea metodologiilor cele mai curențe prin care se determină apartenența rasială, Marius Turda ne introduce în problema „școlilor” românești de antropologie, și nu doar a celor două mari îndeobște acceptate – cea de la Cluj din jurul profesorului Iuliu Moldovan și cea de la București animată de profesorul Gheorghe Banu –, ci chiar a grupurilor mai mici de cercetare, cum ar fi cel de la Iași; o schiță sumară, dar cuprinzătoare a centrelor de cercetare și a direcțiilor de cercetare din antropologia fizică românească.

Următoarele două capitole ne introduc pe deplin în mizele ideologice ale antropologiei fizice. Care în cazul României sunt legate inextricabil de problema identității naționale. Prin antropologia fizică s-a produs în perioada dintre cele două războaie ceea ce autorul numește „biologizarea apartenenței naționale”. Ceea ce înseamnă că în definirea identității naționale, alături de artefactele de natură istorică și culturală cum ar fi limba, originea latină etc., încep să fie luate în calcul și hai să le spunem artefactele biologice: rasa în principal, dar și simbolul ei cel mai puternic – sângele. Acestea devin elemente identitare extrem de importante pentru că, așa cum spuneam, ele sunt reputeate că acționează dincolo de influențele culturale: ele sunt adevărate daturi naturale ale identității naționale pe care atât persoanele, cât și comunitățile nu le pot schimba după propria voință. Și e de datoria antropologului să stabilească pe baza acestor artefacte biologice apartenența rasială și deci etnică a grupurilor care locuiau în România. Și astfel, secuii vorbitori de maghiară s-au trezit peste noapte că de fapt ei nu sunt ceea ce credeau ei că sunt, adică maghiari, ci în urma analizelor serologice ar fi români care, dacă sunt vorbitori de maghiară, înseamnă că au fost cândva în trecut maghiarizați. Și în felul acesta antropologia fizică se dovedește un instrument ideologic perfect pus în slujba statului național român de după 1918 care caută cu orice preț să câștige omogenitatea etnică antebelică, pierdută prin aporturile de populație din noile provincii alipite după Primul Război Mondial. În România interbelică pe agenda publică minoritățile naționale ocupă un loc important. Ele bântuie la propriu ideologia identitară românească care caută soluții pentru a le anihila; antropologia fizică este unul dintre ele.

Și în sfârșit, volumul nu putea să se încheie decât printr-o analiză globală a rasismului românesc interbelic, dar și a... antirasismului românesc.

În al doilea rând, cartea este importantă prin materialul iconografic pus în circulație. Volumul în sine este o mică bijuterie tipografică, extrem de atractiv prin combinația ingenioasă de imagine și text. Text care, așa cum ne-a obișnuit până acum autorul, este de o limpezime de cristal a ideilor și argumentelor. O scriitură evasi-didactică, clară și concisă care îți lăasă totdeauna impresia că nu ți-ai pierdut vremea cu lectura volumului. În concluzie, o carte despre lumea de ieri care este de fapt și lumea noastră; o carte care merită citită.

Constantin Bărbulescu

Vasile PUȘCAȘ, Iuliu Maniu văzut de românii americani, Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2018, 352 p.

Iuliu Maniu este unul dintre cei mai importanți oameni politici din istoria României, cu o carieră politică de aproape 60 de ani. Jurist și membru de onoare al Academiei Române, rămâne în mentalul colectiv drept un mare apărător al democrației. „Sfinxul de la Bădăcin” a influențat prin

personalitatea lui complexă mersul politicii românești din veacul XX, fiind unul dintre principalii artizani ai Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918.

Cartea istoricului clujean Vasile Pușcaș, *Iuliu Maniu văzut de românii americani*, are 352 de pagini și a fost publicată la Editura Școala Ardeleană în 2018. Tema pe care o abordează această lucrare este una interesantă și importantă pentru istoriografia românească. Pe baza unor documente de arhivă, articole de presă, memorialistică, discursuri și iconografie, autorul ilustrează percepțiile românilor americani despre marele om politic Iuliu Maniu. Lucrarea oferă documente din *Calendarul național ilustrat al românilor americani pe anul 1962*, publicat de ziarul „America”, dar și documente din volume de memorialistică editate în România, articole de presă din publicistica americană și documente din perioada postbelică emise de unele organizații ale românilor americani.

În prima secțiune a lucrării, intitulată *Despre Iuliu Maniu și românii americani*, autorul, care a fost preocupat de subiect mai bine de două decenii, arată care au fost motivele strânsei relații dintre Iuliu Maniu și românii americani. O primă explicație consistă în interesul stăruitor al lui Iuliu Maniu pentru destinul românilor ardeleni, care, la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX, au emigrat în număr tot mai mare către Statele Unite ale Americii. Motivele pentru care românii, dar și alte grupuri etnice (unguri, slovaci, sârbi, croați) au emigrat dinspre aria Ungariei spre Lumea Nouă, au fost de natură economică, națională și socială: „cei mai mulți dintre imigranții români nu intenționau să se statornicească în America, ci să revină în locurile de obârșie, după ce ar fi acumulat un anumit capital...”. O a doua explicație este legată de admirația pe care o avea Iuliu Maniu față de societatea americană și față de președintele american Woodrow Wilson, care în ultimii ani ai Primului Război Mondial susținea aplicarea și în cazul românilor din Transilvania a principiului autodeterminării naționale. Acestea l-au făcut pe Maniu să vadă în societatea americană „... un adevărat susținător al idealului unității politice și statale a tuturor românilor”. După înfăptuirea Marii Uniri, Iuliu Maniu a promovat o doctrină națională mai apropiată de concepția politică americană. Acesta propunea o economie competitivă care să intre în competiția europeană. Românii din America „... au văzut în *Rezoluția de la Alba Iulia* (1 decembrie 1918) un proiect de reformare fundamentală a țării”, Iuliu Maniu reprezentând „... garanția transformării economice, sociale, politice și culturale a României postbelice”. Anul 1929 a reprezentat un moment important în relațiile românilor americani cu România. În primăvara aceluiași an, s-a sărbătorit deceniul de la înfăptuirea Marii Uniri, iar la invitația lui Iuliu Maniu, în acea vreme prim-ministrul României, au răspuns invitației și au venit în România „...peste 300 de persoane, reprezentând peste 150 de societăți și 200.000 de români americani ...”. Un alt eveniment care a consolidat imaginea lui Iuliu Maniu ca adevărat democrat a fost cel din 23 august 1944, când România ieșea din alianța cu Puterile Axei și continua războiul alături de Aliați. Însă, în 12 septembrie 1944, România semna Convenția de Armistițiu, actul prin care Aliații occidentali lăsau întreaga Românie la discreția URSS. Cu toate că se simțea trădat de Aliați, Iuliu Maniu „...a contuiat să creadă că numai Occidentul ar putea salva România de sub dominația sovietică”. De la începutul anului 1945, mai ales, comunismul se manifesta în forme tot mai radicale și în România. Din acest motiv, Maniu și-a îndemnat „... colaboratori ai săi, cunoștințe sau intelectuali cunoscuți și diplomați ori lideri politici să aleagă calea exilului până când Statele Unite ale Americii se vor gândi să trateze Europa ca un tot, nu doar partea ei occidentală”. Înscenarea de la Tămădău sau Afacerea Tămădău din 14 iulie 1947 a pus capăt luptei lui Iuliu Maniu, acesta fiind „...nevoit să intre în etapa calvarului închisorilor comuniste, unde a și decedat în 1953”. De la condamnarea lui Iuliu Maniu și până la decesul acestuia, românii americani s-au interesat constant de soarta marelui om politic, cerând chiar intervenția guvernului american și a altor instituții internaționale pentru eliberarea acestuia.

După o notă asupra ediției, urmează a doua secțiune a lucrării, *Iuliu Maniu-Biografie politică*, unde găsim texte despre viața, opera, metodele de democratizare, realizările economice și procesul lui Iuliu Maniu, preluate din *Calendarul America* (1962). Textele sunt scrise de Romul Boilă, Sabin Manuilă și Cornel Bianu.

A treia secțiune a lucrării conține *Opinii despre Iuliu Maniu*. Aceste opinii provin în marea lor majoritate tot din *Calendarul America* (1962). Ele sunt scrise de jurnaliștii Reuben F. Markham și Theodor Andrica, Pierre Fr. Thomas, ambasadorul R.H. Hoare, Constantin Vișoianu ș.a.

În ultima secțiune, intitulată *Documente*, sunt expuse câteva documente referitoare la omul politic Iuliu Maniu. Printre acestea, se regăsesc declarații ale lui Iuliu Maniu și mesaje referitoare la decesul acestuia. Documentele sunt preluate în marea lor majoritate din *Calendarul America* (1962).

La final, cartea conține un sumar în limba engleză, anexe (care prezintă în mare parte fotografii cu Iuliu Maniu în anumite momente ale vieții) și un index.

Apărută în anul Centenarului Marii Uniri, lucrarea istoricului și profesorului Vasile Pușcaș este o contribuție importantă la cunoașterea relațiilor dintre Iuliu Maniu, omul politic care a avut un rol hotărâtor în realizarea Marii Uniri de la 1918, și românii americani, rămași cu gândul la locurile lor de origine.

Ciprian-Marian Porumb-Ghiurco

Veronica TURCUȘ, Șerban TURCUȘ, *Între cultură, șantaj și spionaj. Accademia di Romania la crepuscul (1947–1955). Studiu și documente*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2017, 273 p.

Autorii lucrării *Între cultură, șantaj și spionaj. Accademia di Romania la crepuscul (1947–1955). Studiu și documente* propun un excurs documentar cu privire la Școala Română din Roma (Scuola Romana di Roma) în contextul evenimentelor dramatice care acoperă segmentul de timp al metamorfozei statului român și al modulării intereselor sale în sfera afacerilor internaționale.

La aniversarea a 90 de ani de la inaugurarea Școlii Române din Roma, în 2012, autorii încep culegerea de documente istorice din Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al Italiei, prin care cititorii pot sesiza maniera în care statul român, devenit totalitar și încastrat în logica Războiului Rece, întrebuițează o instituție de cultură și de formare intelectuală în scopuri de spionaj și război informațional.

Rezultatele cercetării efectuate în arhivele italiene sunt însumate inițial într-un studiu apărut în volumul celebrativ *Accademia di Romania 1922–2012* și dezvoltate ulterior în lucrarea de față. Baza documentară este bilingvă – română și italiană – și se constituie din note verbale, telegrame, declarații, referate, dări de seamă și note interne. Volumul propus de autori este structurat în două părți: studiul, care cuprinde gruparea explicațiilor în trei capitole – *Școala Română din Roma și aproximarea sfârșitului*, *Sfârșitul instituției Accademia di Romania*, respectiv *Palatul Accademia di Romania între șantaj și spionaj*, și partea de *Documente*, cu *Nota* prin care se conchide asupra cercetării în cauză.

În cel dintâi capitol, *Școala Română din Roma și aproximarea sfârșitului*, ansamblul de explicații asupra evenimentelor surprinde perioada critică 1942–1947. Autorii lucrării realizează cu precizie radiografia instituției de cultură pe durata războiului care, din pricini financiare și de context politico-militar catastrofal, se înfruntă cu privațiuni financiare și presiuni din partea autorităților române conducătorii Școlii Române din Roma depunând un efort excepțional pentru a asigura funcționarea și supraviețuirea acesteia. A doua perioadă, cea cuprinsă între 1944 și 1947, este decriptată din documentele vremii ca o absorbire a întregului patrimoniu simbolic și identitar al instituției în statul „regimului democratic”, pe cale de a absolutiza puterea la București.

Al doilea capitol al lucrării, *Sfârșitul instituției Accademia di Romania*, cuprinde cercetarea perioadei de până la 1951, marcată îndeosebi de conflictul între statul român, pe de o parte, și statul italian, respectiv Sfântul Scaun, pe de altă parte, asupra scopului funcționării instituției. În logică totalitară, statul român evacuează corpul de cercetare al instituției, populând-o cu pseudo-diplomați și funcționari ai aparatului de spionaj românesc, din motive de strategie sovietică, de vreme ce Italia avea un puternic partid comunist, iar Sfântul Scaun se opunea comunismului însuși ca doctrină și ideocrație. Schimbările ostile de corespondență, cu scopul restabilirii sau măcar al păstrării de către partea italiană a statutului instituției ca instrument cultural, având un limbaj dublu ca sens, eșuează, așa cum era de așteptat. Autorii surprind bine acest crescendo al ostilității, documentând raportul instituției de către noul stat instalat în România, atât la nivelul corespondențelor dintre MAE italian și

cel român, cât și dintre Legațiile române din Italia și cele italiene din România, precum și în corespondența diplomaților, conturând astfel ascendentul celor implicați de ambele părți asupra soluționării problemei.

În cel de-al treilea capitol al studiului, *Palatul Accademia di Romania între șantaj și spionaj*, războiul diplomatic dintre Italia și România comunizată este descris prin succesiunea de înfruntări la nivelul arestărilor, amenințărilor, blocajelor diplomatice și al crizelor de corespondență. Documentarea derapajului României în concertul relațiilor internaționale spre abisul stalinist și manifestările acesteia în plan diplomatic sunt iconice prin cazul lui Eraldo Pintori, victimă a războiului pentru păstrarea palatului.

Cazul de șantaj la care autoritățile române au recurs în problematica arestării și eliberării cetățeanului italian devin simbolice pentru maniera în care statul comunist va opera în relațiile internaționale, răsturnând cutumele și convențiile diplomatice și forțând negocierile prin recurgerea la absurd, delațiuni și impredictibilitate.

Succesiunea evenimentelor descrie politica materialistă a „pașilor mărunți” la care recurge statul român cu scopul de a obține cât mai multe foloase economice în urma unei „farse juridice” regizate de autoritățile de la București. Miza inițială a României a fost păstrarea palatului Școlii Române din Roma, în ciuda deturnării obiectivului acesteia, și întocmai pentru nou-propusul scop – utilizarea ei ca o bază de spionaj în centrul Italiei occidentale și în proximitatea Sfântului Scaun.

Autoritățile din Cetatea Eternă, pe de altă parte, depistând schema de încălcare brutală a convențiilor internaționale, devin reactive, căutând să confişte clădirea. Este arestat un lucrător român, Dobre, pentru acțiuni de spionaj, în baza celor descoperite asupra acestuia. La București, în replică, sunt arestați preotul Gatti și diplomatul Pintori. Din acest punct, încep lungi și tenebroase negocieri între statul italian, dispus să admită vidul de logică juridică și ipocrizia flagrantă a autorităților de la București, și statul român, care, depistând dezideratul italienilor de a-și proteja cetățenii și disponibilitatea acestora de a negocia pentru eliberarea din România, forțează diplomația cu corvezi contractuale injuste.

Dacă pentru diplomații italieni, respectarea *gentlemen's agreement*-ului este firească, Dobre fiind eliberat și expulzat în România și afacerea rămânând la nivelul diplomatic, partea română instrumentează un ridicol proces, arestări crunte și eliberări în urma unor disproporționate concesii de afaceri ale statului italian în favoarea României, inclusiv implicarea concernului FIAT. Energia și răbdătoarea galerie a oamenilor de stat din Italia reușește, într-un final, să obțină eliberarea lui Pintori, România păstrând în schimb Palatul Școlii Române din Roma, dar cu prețul afectării afacerilor de stat și a imaginii României în sfera diplomatică internațională. Cu atât mai mult, instituția de la Roma, menită să creeze o punte intelectuală și culturală între România și Italia, va avea cel mai mult de suferit, cu efecte care s-au prelungit dincolo de afacerea arestărilor absurde. Procedeele statului român comunist vor avea însă câștig de cauză, creând un precedent de șantaj și spionaj bazat pe „slăbiciunile” democrațiilor occidentale pentru cetățenii lor.

În a doua parte a lucrării, autorii prezintă cu fidelitate colecția documentară extrasă din arhivele Ministerului Afacerilor Externe al României și din Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al Italiei. O pondere importantă din mănunchiul de documente italiene îl constituie *Notele verbale*, repere ale tensiunii româno-italiene.

Studiul introductiv, abundența documentelor fac din lucrarea *Între cultură, șantaj și spionaj. Accademia di Romania la crepuscul (1947–1955). Studiu și documente* un reper evocator al istoriei instituției de cultură românești din Cetatea Eternă pentru segmentul de timp avut în cercetare. Importanța lucrării este remarcabilă deopotrivă prin documentarea cu acribie și sintetizarea lucidă și explicită a manierei, arătând cum un stat totalitar, sovietizat și în curs de stalinizare, s-a folosit de toate pârgurile legislative și contextuale pentru a acapara în interes propriu orice formulă de agregare culturală și intelectuală, instrumentalizând-o în scop politic. În cheia interpretării relațiilor internaționale și a diplomației, prin abundența documentelor și prin caracterul dramatic al șantierului de lucru, autorii deschid un nou palier de studiu prin care invită la cercetarea riguroasă și eludarea clișeelelor istoriografice operate din lipsă de informații.

Cristian-Vlad Ciurdar

Vasile PUȘCAS, *Philip E. Mosely despre Transilvania și Basarabia*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2017, 303 p.

Philip E. Mosely a fost un erudit istoric american, absolvent al Universității Harvard, care a fost implicat și în cercetări sociologice în zonele rurale din Balcani și România, precum și în negocieri internaționale în timpul celui de Al Doilea Război Mondial, angajat al guvernului american. Asupra personalității acestuia și-a îndreptat atenția și profesorul Vasile Pușcaș într-un volum apărut nu cu mult timp în urmă și care are la bază cercetările pe care le-a efectuat în arhivele și bibliotecile din Statele Unite ale Americii, în cadrul programului Fulbright.

Precum însuși profesorul Vasile Pușcaș meționează în prefață, prin publicarea acestui volum, a dorit să realizeze o reconstituire istoriografică a unor aspecte din activitatea profesorului Mosely care au avut o legătură directă cu România și care este foarte puțin cunoscută la noi în țară. Dorind să fie cât mai elocvent, orice cititor poate ușor observa că autorul nu a distribuit materialul în mai multe capitole, chiar dacă volumul are 300 de pagini. După o scurtă *Prefață*, dl. Vasile Pușcaș a optat pentru o soluție mai simplă, cu o primă parte de evocare și analiză, reproducând apoi, sub titlul *Anexă*, mai multe studii și articole publicate în deceniile patru și cinci ale secolului al XX-lea, toate legate de personalitatea lui Philip E. Mosley.

Prima parte, intitulată *Philip E. Mosely despre Transilvania și Basarabia*, are 13 subdiviziuni, care pot fi de asemenea grupate în funcție de teme și subiectele abordate. Cum era și firesc într-un demers de acest fel, cititorului i se oferă mai întâi câteva informații biografice despre Philip E. Mosely, contextul în care el a ajuns să facă cercetări sociologice în România, colaborarea cu sociologul Dimitrie Gusti, campaniile desfășurate în zonele rurale, descriindu-se în detaliu cercetările care au avut loc în Transilvania, în special în satul Șant din actualul județ Bistrița-Năsăud.

Atenția profesorului Pușcaș se îndreaptă apoi asupra rolului avut de Philip E. Mosley în susținerea cauzei românești, în timpul și la începutul celui de-Al Doilea Război Mondial, în special în problema Transilvaniei. Sub titlurile: *Philip E. Mosely și problemele majore ale României în anii '40; La Departamentul de Stat, cu teme românești; Lobby și influență; Târguieli și negocieri*, Vasile Pușcaș scoate în evidență rolul avut de „eroul” volumului său în dezbaterile și negocierile internaționale care au antrenat Marile Puteri ale vremii în conflictele teritoriale care au avut loc în Europa Centrală și de Est, respectiv folosirea acelor conflicte în stabilirea sferelor de interese dintre Statele Unite ale Americii și Uniunea Sovietică. Iar în acel context, chestiunea viitorului statut al Transilvaniei constituie o preocupare pentru cercurile diplomatice aliate încă din 1940, dar a dobândit o importanță mai mare începând din anii 1942–1943, când certitudinea victoriei asupra puterilor Axei începea să prindă contur. Luându-se în calcul toate alternativele posibile: divizarea provinciei, restituirii ei integrală către unul din statele ce și-o disputau, autonomia sau independența în cadrul unei confederații mai largi, diferitele structuri și reprezentanți ai Marilor Puteri, dar și ai României și Ungariei, au încercat să identifice soluții privitoare la frontiera româno-maghiară. Firește că Statele Unite ale Americii nu puteau sta deoparte. Astfel, pe lângă Departamentul de Stat al Statelor Unite, și-a început activitatea, în februarie 1942, un Comitet Consultativ (plasat sub conducerea nominală a secretarului de stat), care avea două structuri: politică și teritorială. Lor le-a revenit, printre altele, misiunea de a elabora recomandările necesare în privința soluționării problemei transilvane. Cititorii îl vor descoperi activ pe Philip E. Mosely în disputele și negocierile legate de problemele teritoriale, el lucrând atât în timpul războiului, în cadrul Departamentului de Stat (sub conducerea profesorului său de la Harvard, John C. Campbell), dar numărându-se și printre membrii delegației americane la diferitele sesiuni desfășurate în timpul Conferinței de Pace.

Urmează apoi evocarea activității lui Philip E. Mosley în timpul Războiului Rece, activitate care a inclus, printre multe altele, și continuarea cercetărilor privitoare la România. În volum se menționează faptul că Mosley, ca mulți alți intelectuali americani care au activat în timpul războiului în structurile guvernamentale, s-a reîntors în mediul academic. Universitatea Columbia a fost instituția în care Philip E. Mosley a predat și a cercetat, contribuind la adunarea unor baze de date

importante despre spațiul sovietic și est-european, care au fost folosite și de diferite agenții americane de securitate. În ceea ce privește România, aceasta a rămas în centrul cercetărilor sale. A păstrat legătura cu o serie de personalități din țară, având legături cu diaspora românească din Statele Unite și fiind la curent cu evenimentele petrecute după instaurarea regimului comunist.

La finalul acestei prime părți, dl. Vasile Pușcaș, în câteva pagini, prezintă cititorilor concluziile sale despre activitatea și rolul avut de Philip. E. Mosley. *Anexele* vin în completarea evocărilor și analizelor din prima parte a volumului. Sunt documente în limba română și engleză, urmate de un scurt rezumat în engleză și de un *Index*.

Acestea sunt doar câteva aspecte semnalate de noi, cititorii fiind cei ce vor descoperi mult mai multe lucruri interesante și, în același timp, inedite. Nu în ultimul rând, remarcăm ținuta grafică de excepție și felicităm editura Școala Ardeleană că a acceptat publicarea, sub egida sa, a acestei cărți. Atât autorului, cât și editurii, le dorim succes în activitatea pe care o desfășoară.

Doru Cristian Todorescu

Rudolf GRÄF, Gabriella-NÓRA TAR, Ioana FLOREA (Hrsg.), *Studia Germanica Napocensia* 5/ 2018: „Hier stehe ich, ich kann nicht anders“. Festschrift für Eginald Schlattner zum 85. Geburtstag, PUC, 2018, 175 p.

Eginald Schlattner ist einer der wichtigsten Namen der zeitgenössischen deutschsprachigen Literatur aus Rumänien; seine Werke sind bereits weltweit bekannt und behandeln tiefgehende Aspekte der Geschichte der Rumäniendeutschen sowie des Kommunismus in Rumänien. Die Ideen der Romane entspringen aus den reichen Erfahrungen des Schriftstellers und umfassen Geschichten seiner Jugend, die Traumata der deutschen Gemeinschaft in Rumänien während und nach dem Zweiten Weltkrieg sowie die weitgehende Auswanderung derselben nach der Wende.

Der vorliegende Band, eine Hommage für den Schriftsteller und die Person Eginald Schlattner, umfasst mehrere Beiträge aus den Bereichen der Geschichte und Literaturwissenschaft, sowie auch Interviews mit dem Schriftsteller. Der Band ist unterteilt in folgenden Abschnitten: Hommage, Zeitgeschichte, Erinnerung(s)-Literatur, Begegnungen.

Die Würdigung, signiert von Prof. Rudolf Gräf, hebt die Persönlichkeit Schlattners mit der Hervorhebung der Zeiten mit den vielen dramatischen Ereignissen und Vorgänge die er durchmachen mußte („die Zeiten“ die über „den armen Menschen“ kommen) – die tiefen Änderungen der Welt der Siebenbürger Sachsen, die Studien während welcher er versucht sich der Theologie zu nähern, die Verhaftung und die Jahre der Haft, die literarische Tätigkeit, die Vollendung des Theologiestudiums und die seelsorgerische Tätigkeit v.a. nach der Wende.

Elena Viorel setzt diese Würdigung fort („Von tiefer humanistischer Gesinnung erfüllt: Eginald Schlattner zum 85. Geburtstag“) – durch die *Konturierung* der Persönlichkeit Eginald Schlattners mittels Selbstcharakterisierungen in seinen Werken und öffentlichen Äußerungen, dann durch biographische Angaben und seinen literarischen Werken, mit der Unterstreichung seines eigenen Mottos: Halt aus! Halt durch! Geh nicht! – relevant für das Verbleiben Schlattners in Rumänien, im Gegensatz zu den Rumäniendeutschen die das Land verlassen haben.

William Totok liefert in seinem Beitrag „Zwischen Verklärung und Sachlichkeit. Ambivalente Lebensläufe“ ein komplexes Bild über die Lage der Rumäniendeutschen im Kontext der repressiven Eingriffe der Securitate, auf der Grundlage mehrerer Dossiers aus den rumänischen Securitate-Archiven. Es werden Lebensläufe von Rumäniendeutschen verfolgt; hervorzuheben ist die Person des Ernest Deitel, der als Major Blau im Roman „Rote Handschuhe“ auftaucht, aber auch andere die den Weg der Mitarbeit mit dem Regime gewählt und zu höheren Positionen gelangt sind oder, im Gegenteil, zu den Verfolgten.

Auf Archivmaterial basiert sich auch der Aufsatz von Corneliu Pintilescu „Reprimarea preventivă de către regimul comunist din România a mediilor intelectuale săsești după 1956. Studiu

de caz: «Procesul Biserica Neagră» (1958)», in welchem die wichtigsten Informationen zu einem der wichtigsten politischen Prozesse in der Nachfolge der Revolution in Ungarn angestrebt wurden. Hier handelt es sich um den „Schwarze-Kirche-Prozess“ um Horst Depner; literarische Treffen, bei welchem sich Eginald Schlattner, oder ein westdeutscher Student beteiligten, wurden gemäß der Vorgehensweisen der Securitate politisch umgedeutet. Anhand der Untersuchungsakten kann man feststellen, dass die Securitate diese Art von Treffen eng beobachtete, auch mittels einer Stelle für die Überwachung der „deutschen Nationalisten“, in der zweiten Welle der Repression (1958–1962); den Beteiligten wurde das Begehen schwerer politischer Straftaten vorgeworfen.

Christoph Klein erklärt in seinem Beitrag „«Mythische Erinnerungsorte» im literarischen Werk des Pfarrers und Schriftstellers Eginald Schlattner“ einige der „Geheimnisse“ der Romane Schlattners, bezüglich der Erinnerungsorte die für mythisch betrachtet werden. Zuerst führt uns Klein in Details des Lebenslaufs des Autors ein, in die Atmosphäre seiner Werke, von den ersten bis hin zum *Klavier im Nebel* die theologischen Motive die in diesen vorkommen; die mythischen Orte sind dann dem Leser vorgestellt: vom Gotteshaus, dem Gottesdienst bis hin zum „Zigeunerviertel“, oder das Gefängnis in welchem als Seelsorger tätig ist.

Graziella Predoiu erschließt dem Leser in ihrem Beitrag „...Wir in Siebenbürgen reden nicht, wir erzählen, wir machen aus allem eine Geschichte. Das Siebenbürgenbild in Eginald Schlattners *Der geköpfte Hahn* und in Paul Schusters *Fünf Liter Zuika*“ einen vergleichenden Blick auf die Art und Weise wie das komplexe Gebilde Siebenbürgen sich in den zwei Romanen widerspiegelt. Beide sind auf je einem Familiensaga aufgebaut und schildern Schicksalsmomente der Deutschen in Siebenbürgen, auch wenn die Erzählerperspektiven und der Aufbau der Erzählungen selbst verschieden sind. Das Eindringen der kapitalistischen Verhältnisse, die Änderung der ethnischen Proportionen, die NS-Ideologie mit ihren mannigfaltigen Auswüchsen und, natürlich, das friedliche Zusammenleben in den siebenbürgischen Dörfern und Städten werden detailreich thematisiert.

Sunhild Galter behandelt „Die Bedeutung der religiösen Prägung für die Hauptgestalten in Eginald Schlattners Roman *Das Klavier im Nebel*“ – eine literaranalytische Beschreibung des dritten Romans aus der Feder Eginald Schlattners, welcher die rumänisch-sächsische Interaktion, aus einer persönlichen und konfessioneller Hinsicht thematisiert. Die Behandlung der Ich-Perspektive des Autors wird mit biographischen Details eingeleitet, welche uns auch eine Perspektive über die zwei Hauptdarsteller des Romans gibt, Clemens und Rodica, deren Liebesgeschichte von den zumeist religiösen Verschiedenheiten, die aber auch das soziale Verhaltensweise prägen, unterminiert aber auch die Züge ihrer jeweiligen, komplexen Identitäten offenlegt.

Eine sehr interessante Gender-Perspektive liefert uns Veronica Buciuman in ihrem Beitrag „Sozial-kulturelle und politische Faktoren der Weiblichkeitskonstruktionen in Eginald Schlattners *Der geköpfte Hahn*“: die weiblichen Charaktere im ersten Roman Schlattners sind stark geprägt von ihrer ethnischen und konfessionellen Zugehörigkeit. Die theoretischen Überlegungen die eingangs erörtert werden liefern eine konkrete Grundlage des Aufsatzes, weiter werden die kulturellen Faktoren in Betracht gezogen, die Frauenfiguren anhand ihrer Zugehörigkeit zu ihren jeweiligen Generationen und kulturellen Traditionen beschrieben, dann die Rolle der im Roman vertretenen Nationalitäten in Verbindung mit den weiblichen Figuren, die eigentlich als Vertreterinnen derselben, aus einer „siebenbürgischen Perspektive“ mit vielen Vorurteilen und Superstition agieren; dabei spielt auch die Bürgerlichkeit und ihre Vereinbarkeit mit dem Nationalismus derselben eine Rolle.

Eine treffliche Einführung in die Welt des Films, der Verfilmung der Romane Schlattners signiert Maria Sass: „Literatură versus film. *Cocoșul decapitat* – romanul lui Eginald Schlattner și ecranizarea acestuia, o perspectivă asupra comunității germane din Transilvania“. Ausgangspunkt des Aufsatzes ist das Konzept der „Filmsprache“; nach mehreren theoretischen Überlegungen und biographische Angaben zum Autor folgen einige Ideen über die Verfilmung des Romans „der geköpfte Hahn“ unter der Regie von Radu Gabrea – es werden Orte beschrieben die in der Verfilmung wichtig waren, die Art und Weise wie Ereignisse aus dem Roman im Film wiedergegeben werden. Viele der Überlegungen aus dem Roman gehen in der Verfilmung verloren, die erste Szene des Films leitete die Erzählerperspektive ein, der Begriff „Exitus“ (welcher sowohl das Ende des Schulalters als auch der multikulturellen Welt siebenbürgens bedeutet) sowie der geköpfte Hahn sind starke Motive des Films.

Die Autorin hebt hervor, dass es sich um die erste Verfilmung von historisch wichtigen Ereignissen der Siebenbürger Sachsen handelt, und dass es ein gelungener Film ist, der eigentlich sich näher zum Dokumentarfilm befindet.

„Verlasse den Ort des Leidens nicht, sondern handle so, dass die Leiden den Ort verlassen“ mit diesem Zitat Schlattners betitelt der Schriftsteller Harald Grill die Schilderung seiner Begegnung mit dem Autor. Die Beschreibung des Dorfes, die vielen Besucher und die siebenbürgische Atmosphäre sind als Einleitung für das Interview gedacht; Eginald Schlattner erzählt wichtige Ereignisse: der Besuch des deutschen Innenministers Otto Schily, dann Schilderungen über die Lage der Minderheiten in Rumänien, die Zeit nach der Entlassung Schlattners aus dem Gefängnis, die Beziehungen zur Roma-Gemeinschaft im Dorf und die Bemühungen um die Verbesserung ihrer Lebensbedingungen, das Leben im Kommunismus und das Aufarbeiten der Geschehnisse in den Romanen.

Die Reihe der Interviews setzt sich mit einem für die Zeitung *Romania Libera* (von Iulia Blaga, 2006, übersetzt von Ioana Florea) geführtes Interview fort (Eginald Schlattner: „Ich habe aus Verzweiflung mit dem Schreiben angefangen“); diesmal handelt es sich um die inneren Triebfedern des Autors welche das Entstehen des später verfilmten Romans *Der geköpfte Hahn* bewirkt haben. Die Fragen der Journalistin drehen sich um die Verfilmung selbst, die vom Autor geschätzt wird. Es wird auf die Unterschiede zwischen dem Roman selbst und den Handlungen im Film eingegangen, auf die Auswahl der Schauspieler, das Zusammenleben der ethnischen Gemeinschaften, das Erlernen der Sprachen in der Schule. Die sächsische Welt ist aber gemäß der Äußerung Schlattners nach dem 22. Dezember 1989 verschwunden; mit der Auswanderung haben sich die identitätsstiftenden Elemente stark verschoben. Das Bekanntwerden der Romane im Ausland wird auch thematisiert, wir erfahren auch dass es einen regen Literaturtourismus in Rothberg gibt, aber auch die Motivationen Schlattners, in Rothberg zu bleiben.

Das nächste Interview, von Dr. Andreea Dumitru (Januar 2018) (Eginald Schlattner über das Buch *Wasserzeichen* oder „Biografie als Zumutung“) behandelt den jüngsten Roman *Wasserzeichen*. Dieser Roman hat eine längere Entstehungsgeschichte, Trotz der Versicherung des Autors dass „der Klavier im Nebel“ sein letzter Roman wird. Das Interview geht auf die vorherigen Romane ein, auf ihren vielen Auflagen und Sprachen in welchen sie übersetzt worden sind, auf den literarischen Tourismus in Rothberg, auf die Rolle der Biografien in den Romanen ein. Schlattner erzählt über Ereignisse aus seiner Kindheit, in Oderhellen/Odorhei/Udvarhely, welche für ihn damals nicht zu erklären waren. Diese sind die Ausgangsgeschichten des neuen Romans. Wir erfahren auch viel Interessantes über die Suche nach einem Verlag.

Vom Film zum Theater weist uns Gabriella-Nóra Tar den Weg mit ihre Schilderung („Es ist Zeit, dass die Leiden den Ort verlassen... Überlegungen zu dem ungarischsprachigen Prozessspiel in 2 Akten *Ezerkilencszázötvenhat/1956, Budapest-Klausenburg 2016*“) eines Prozessspiels, veranstaltet von der juristischen Fakultät der Budapester ELTE anlässlich des 60.-jährigen Jubiläums der ungarischen Revolution. Diese, für Klausenburg sehr interessante Aufführung wird hier mit dem fachkundigen Blick der Autorin analysiert, eine anschließende Diskussion mit dem Spielleiter (Jurist) betont die Wichtigkeit der Prozessspiele für Jurastudenten und die Entwicklung dieser Aufführungen an der ELTE, welche jetzt in Klausenburg gespielt wurden, wo in Folge der ungarischen Revolution auch politische Prozesse stattgefunden haben.

Der Band ergänzt sich mit einer Gesamtliteraturverzeichnis, einer Bildergalerie zur Rothberg und der hiesigen Kirche, einigen Porträts des Jubilars und Bilder über seine Tätigkeit (Foto: Małgorzata Tomaszkiwicz) und einer Liste mit den Autoren des Bandes.

Loránd Mádly

Terezia BOLCHIȘ TĂTARU. *O filă din istoria creștinismului contemporan catolic românesc: Catacombele. Salvați Catacomba din Cluj*, Târgu Lăpuș, Galaxia Gutenberg, 2017, 304 p.

Ieșirea la lumină a Bisericii Române Unite cu Roma, Greco-Catolică, imediat după momentul 1989, a fost un semn providențial datorat mai cu seamă celor care în perioada de prigoană comunistă și-au jertfit viața pentru cauza ei. În ultimii ani, au început să apară din ce în ce mai multe lucrări, orientate în mod expres spre perioada care a dat, atât neamului, cât și bisericii numeroși martiri și mărturisitori. În seria lucrărilor ce scot la iveală date, documente și mărturii despre perioada de persecuție a regimului comunist și acțiunile de rezistență ale membrilor Bisericii Române Unite cu Roma, se înscrie și lucrarea dnei Terezia Bolchiș-Tătaru intitulată *O filă din istoria creștinismului contemporan catolic românesc: catacombele. Salvați catacomba din Cluj*, apărută în luna iulie a anului 2017, la Editura Galaxia Gutenberg din Târgu Lăpuș.

Lucrarea aduce în atenția publicului o serie de biografii ale clericilor care, prin mărturia dată, scot în evidență continuitatea creștinismului greco-catolic în spațiul românesc după interzicerea Bisericii Române Unite în anul 1948. Pentru a înțelege persecuția Bisericii Greco-Catolice, autoarea face o scurtă incursiune în istoria creștinismului primar și medieval, cu referire la disputele create în jurul căutării unității Bisericii. Se amintește de apariția celei „de-a doua” și celei „de-a treia” Rome, ca factori perturbatori ai unității bisericești, între care cea mai anti-unionistă a fost Moscova încă de pe vremea țarilor. Punctul culminant al persecuțiilor a fost secolul XX, când, cu sprijin politic comunist, s-a dictat interzicerea Bisericilor Greco-Catolice din spațiul Europei Centrale și Răsăritene.

Doamna Terezia Bolchiș-Tătaru ne introduce apoi într-o încercare de periodizare tematică a istoriei Bisericii Unite sub comunism, jalonată de evenimentele politice și sociale prin care România a trecut în perioada amintită. În cadrul acestei periodizări, cu etape și sub-etape, micro sau macro-biografiile vin și umplu peisajul vieții Bisericii Unite. Astfel sunt surprinse mărturia pr. Octavian Moisin ca unul dintre primii preoți hirotoniți în „clandestinitate”, viața și calvarul pr. Alexandru Săsăran, hirotonirea noilor episcopi „clandestini”, etc. în perioada anilor 1948–1950.

Ca un element de noutate, autoarea vorbește în termeni cât se poate de preciși de locurile unde preoții și credincioșii uniți s-au rugat, numindu-le „catacombele Bisericii Tăcerii, răspândite pe tot teritoriul României, acolo unde ajunseser să trăiască un preot greco-catolic, netrecut [la ortodoxism n.n.] și rămas liber” (p. 40). Aceste locuri au devenit puncte de referință în viața spirituală a credincioșilor.

Despre candidații la preoție, autoarea oferă o colecție de mărturii strânse de la diverse persoane (laici și preoți) menționând: „Cum a lucrat Spiritul Sfânt, la acest capitol intitulat «candidat la preoție în clandestinitate», este un capitol în sine pe care l-a trăit și îl povestește fiecare dintre acești aleși ... Aici pana noastră încetează; este mult prea slabă și palidă în a putea reda această sfântă lucrare a Spiritului Sfânt în renașterea Bisericii în general, a BRU în special.” (p. 42). Se prezintă, așadar, crâmpie din lucrarea studentului Daniel Cătălin Piț intitulată *Activitatea Bisericii Unite în clandestinitate și studiul teologiei în această perioadă în Eparhia de Maramureș* – o încercare deosebit de utilă, cu informații despre studiul teologiei, despre candidați, despre profesori și apoi despre hirotoniri, extrase din interviuri luate preoților Ionel Nicolae Jurja, Iacob Feier, Dumitru Roman și Simion Mesaroș din eparhia de Maramureș.

În continuare, autoarea se încumetă să refacă harta „catacombelor” de pe întreg teritoriul Bisericii Române Unite. Limitele geografice ale eparhiei de Maramureș (Baia Mare, linia Satu Mare, Țara Oașului, Maramureș/Sighet), care îi sunt familiare prin multiplele istorii și informații pe care le menționează, sunt depășite prin referințele la alte „catacombe”. Cele din Blaj – sunt obținute prin intermediul pr. prof. dr. Ioan Mitrofan – care spunea că: „... după interzicere și după prigoana cu închisoarea, tot au mai rămas la Blaj rezistenți greco-catolici, care au desfășurat munci calificate pe unde au putut, dar și-au păstrat identitatea sacerdotală greco-catolică” (p. 65). Cea din orașul Victoria este descrisă amănunțit ca un prim loc de rugăciune și evanghelizare continuă a uniților de la poalele Munților Făgăraș. La Oradea se menționează catacomba PSS dr. Iuliu Hirțea, a pr. Vasile Hossu de la Tranișu, viitor episcop de Oradea și a pr. Alexandru Muntean (p. 70–71). La Silvașul de Sus (jud. Hunedoara) se face referire la catacomba pr. Pavel Dragotă și a pr. Aurel Aron (p. 72–73). La Cluj se amintește cea a preoților Tertulian Langa, Eugen Popa, Pantelimon „Pintea” Aștilean, și cea de pe

Moșilor nr. 3 unde au fost hirotoniți mulți preoți, inclusiv cardinalul Lucian Mureșan. Aici autoarea intervine cu un gând îndreptat către Ordinariatul de Cluj, cerând ca acel loc „catacomba de la demisolul de pe Moșilor 3 ... , să rămână muzeu pentru cei de azi și de mâine, cărora să le arate organizarea, rezistența, lupta, rugăciunea Bisericii clandestine ...” (p. 77). Prin biografia episcopului Ioan Dragomir, Terezia Bolchiș-Tătaru se reîntoarce în cadrele eparhiei de Maramureș, menționând faptul că aceasta a fost activă și pentru eparhia de Cluj-Gherla, unde a sfințit mulți preoți. Aceste hirotoniri – dovadă a continuității Bisericii Române Unite sub comunism, au fost menționate de pr. Simion Mesaroș, pe care autoarea îl citează (este vorba de lucrarea *Episcop Dr. Ioan Dragomir. In memoriam*, Baia Mare, Scriptorum, 2005) adăugând și listele aferente (p. 123–126). Deosebit de interesantă este biografia episcopului Alexandru Mesian – scrisă de el însuși – pe care autoarea o integrează în lucrare pentru a evidenția parcursul vocației și formării unui viitor preot în perioada de persecuție, dar mai ales faptul că acesta a fost hirotonit în catacomba din Cluj, despre care ierarhul menționa: „Preoția o primeam pentru a aduce cult lui Dumnezeu în vremuri de persecuție religioasă, în Biserica Tăcerii, în Biserica din catacombele secolului XX” (p. 106). Urmează apoi o scurtă biografie a cardinalului Lucian Mureșan, evocare care încheie „etapa a III-a, a clandestinității depline (1964–1973)”.

„Etapa a IV-a”, cea „de ușoară destindere”, cum o numește autoarea, continuă cu alte biografii și auto-biografii (Ilie Bondre OSBM, Augustin Mare, Simion Mesaroș, Petre Bilțiu-Dăncuș, Avram Orha, Ioan Arieșan OSBM, Grațian Arieșan OSBM, Grigore Gavril Arieșan OSBM, Grigore Gheorghe Bujor OSBM, Ionel Jurja, cardinalul Alexandru Todea, Matei Boilă, Ioan Rus, Ioan Mitrofan, Dumitru Cordoș, Cornel Ardelean, Iacob Feier) ale celor hirotoniți de episcopii Ioan Dragomir și Alexandru Todea. Tot aici este amintită „călătoria” icoanei Maicii Domnului de la Bixad, povestea „catacombei” de pe str. Gheorghe Lazăr nr. 20 din Cluj, precum și alte obstacole întâmpinate de cei chemați la sacerdoțiu în perioada amintită.

Ultima parte a cărții vorbește despre perioada de „libertate” de după 1989 în care sunt evocați doi preoți, Grigore Dogaru și Dumitru Groșan, ultimul făcând o scurtă, dar deosebit de realistă trecere în revistă a parohiei pe care a păstorit-o (Călinești-Maramureș), perioadă caracterizată de animozitatea dintre greco-catolici și ortodocși determinate de disputele patrimoniale.

Cartea se încheie cu un capitol intitulat *Oare așa trebuie să fie? și Concluzii* în care autoarea semnaleză cititorilor că libertatea Bisericii Române Unite după 1989 a însemnat lipsa bisericilor – pe care nu le-au primit înapoi, și în acest caz, greco-catolicii au fost nevoiți să își construiască biserici noi, ortodocșii făcând același lucru în cartierele muncitorești ale orașelor, în spirit de concurență pentru a nu pierde credincioși. Cu un strigăt de durere pentru lipsa de verticalitate a autorităților politice post-decembriste și a Bisericii Ortodoxe Române, autoarea exclamă: „Numai greco-catolicii, cei care au sfințit orașul comunist, timp de 42 de ani, cu sfânta liturghie de catacombă, nu au dreptul nici după un sfert de secol, la o biserică pentru Domnul!”

Prin această lucrare, care se înscrie în seria restituirilor istoriei contemporane, Terezia Bolchiș-Tătaru aduce o contribuție binevenită la istoria Bisericii Române Unite sub comunism, cu aplecare deosebită asupra „catacombelor” adică bisericile vii din casele particulare, unde, pe lângă hirotonirile făcute de episcopi în secret, viața de credință a greco-catolicilor români a continuat, dând naștere generațiilor de astăzi, pe care Biserica se sprijină în marșul ei spre răspândirea mesajului creștin.

Silviu Sana

Yuval Noah Harari, *Homo deus. Scurtă istorie a viitorului*. București, Edit. Polirom, 2018, 388 p.

Cred că la începutul fiecărei perioade de schimbări majore, societatea umană își îndreaptă mai mult atenția asupra relației dintre prezent și viitor. În acest sens, marea lecție pe care umanitatea a învățat-o din evenimentele secolului trecut este că o greșală în proiectarea așteptărilor dinspre viitor înspre prezent poate conduce la evenimente sistemice dezastruoase. Pentru evitarea unor astfel de

situații, prospectarea și evaluarea viitorului în termeni de continuitate și predictibilitate au devenit un domeniu de interes atât instituțional, cât și decizional. Factorul sistemic al noii ordini mondiale care a impus această dimensiune a fost convergența domeniilor de activitate. Datorită acesteia, implicațiile și complexitatea dinamicilor din Sistemul Internațional au condus în mod continuu la creșterea dependenței de starea inițială în evoluția sistemică.

Cartea scrisă de Yuval Noah Harari, *Homo deus*, este o abordare antropologică a scenariilor posibile despre cum ar putea evolua societatea umană, dacă trendurile actuale se vor menține. Centrul acestei dimensiuni analitice este referința la clasicele subiecte de filosofie ale umanității: nemurirea și dorința de transformare. Astfel, subiectul lucrării este de fapt o încercare de a interpreta anumite teme tip prin noile dimensiuni care au invadat și caracterizează actualmente socialul: tehnologiile emergente, științele de avangardă și cultura urbană. Din punctul de vedere al antropologiei sociale este oarecum de înțeles de ce autorul introduce acești factori în analiza omului modern și a modului în care acesta își formează percepția despre viitor. Cu toate acestea, lipsa legăturii dintre factori și cauzalitate face ca acest proces analitic să fie încă relativ neclar. În acest sens, consider că autorul refuză în mod deliberat să accepte că evoluția culturii este un fapt social clar care creează întotdeauna noi surse de cunoaștere.

În al doilea rând, trebuie să menționez că ceea ce autorul volumului presupune a fi factori care influențează evoluția societății umane – bolile, foamea, religia sau ideologiile – nu sunt altceva decât niște variabile. Această atitudine în argumentare este convenabilă autorului pentru că permite o simplificare a modelului de dezvoltare într-o schemă logică de genul condiție- predicție-rezultat. Și care, în fapt, elimină întreaga complexitate a inter-relaționării dintre grupurile sociale care permite schimbul de informație. Mai mult, modelul înlocuiește rolul influenței cu cel de forță, de pesimism și de individualism, adică cele pe care capacitățile dezvoltate la nivel național le pot oferi societății. Din punctul de vedere al literaturii de specialitate, aceasta este tema clasicei dispute dintre realismul clasic și constructivismul social pe care autorul reușește să o pună într-o dezbateră de predicție.

De abordarea autorului este legată și viziunea sistemică pe care acesta o promovează drept cadru principal pentru susținerea ipotezei. Conform autorului, și aici sunt de acord cu el, ideologiile vor avea întotdeauna un rol fundamental în evoluția și interacțiunea socială. Pentru ca acestea să reușească este nevoie însă de două lucruri: contextul global și cultura. Este adevărat că în secolul trecut, ideologia liberală și cea socialistă au adus îmbunătățiri radicale modului de viață, dar la fel de adevărat este că realismul ne-a adus la marginea cataclismului nuclear. În acest punct, cultura relaționată și viziunea globală asupra relațiilor specifice pentru o perioadă de timp este esențială. În fapt, aceasta este dimensiunea care subliniază elementele caracteristice pentru dinamicile sociale și internaționale, iar comparația acestora este pur și simplu imposibilă, indiferent de modul în care ar fi făcută. Acest lucru nu pare a fi înțeles deplin de autor și, drept urmare, el transferă elemente specifice viziunii sistemice într-o analiză de rețea. Cel mai bun exemplu, în acest sens, este prospecția pe care o face asupra noilor tehnologii de prelungire a vieții și de înfrumusețare printr-o abordare care ține mai mult de partea spirituală sau, în cel mai bun caz, de înțelegerea acestora ca vectori de evoluție dintr-o perspectivă liberală.

În încheiere aș dori să subliniez faptul că față de alte Revoluții Industriale, cea actuală aduce în sferele de discuții un subiect care pentru societatea umană a fost întotdeauna extrem de sensibil – înlocuirea. Iar din acest punct, nu a mai fost mult până la dezvoltarea unui sindrom *Terminator* care să fie introdus nu doar în discursuri, dar și în modul de analiză a dinamicilor internaționale și în prospecția-predicția viitorului, așa cum procedează și Harari în *Homo deus*. Ca provocare a gândirii istoriei nu doar ca trecut, ci și ca viitor.

Tudor Salanțiu

Niall Ferguson, *Imperiul. Cum a creat Marea Britanie lumea modernă*, București, Edit. Polirom, 2018, 355 p.

Am decis să scriu despre acest volum, chiar dacă a apărut în 2003 și a fost tradus în limba română doar recent, datorită BREXIT-ului și corelației acestuia care există cu evoluția istorică a Marii Britanii. Cartea lui Ferguson este, în esență, o evocare romantică a istoriei Imperiului britanic și a ceea ce a însemnat el pentru britanici. Pentru aceasta, autorul face apel la memoria colectivă a societății britanice și la modul în care aceasta a perceput în istorie dinamicile internaționale. Astfel, cartea pune în discuție ceea ce a fost și ceea ce este și, poate, cea mai importantă întrebare pentru societatea britanică: care este viitorul Regatului Unit?

Din cele mai multe puncte de vedere, această întrebare este legată de prestația pe care Marea Britanie a cunoscut-o în relațiile internaționale ca mare putere. Această întrebare a fost întotdeauna pusă în cadrul unei societăți conservatoare, care a privit schimbările sistemice cu multă reticență. Din această cauză, prospectarea viitorului a reprezentat în mod continuu o acțiune legitimă pentru societate și factorii decizionali britanici, care au înțeles schimbările ca un ciudat amestec între oportunitățile și amenințările la adresa tradiționalismului.

Pentru a răspunde la această întrebare, prin analiza istoricului dinamicilor imperiului, Ferguson urmărește într-o oarecare măsură abordarea lui Seeley. Astfel, autorul își îndreaptă atenția cu preponderență spre comerț și cuceririle teritoriale care sunt percepute ca vectori de propagare a dinamicilor politice. Prin acest demers, autorul își rezumă argumentul teoretic la teoria lui Wallerstein, unde întreaga istorie a imperiului britanic este relatată prin relația dintre colonii și metropolă, respectiv dintre centru și periferii. Această abordare nu este neapărat greșită, atâta timp cât se regăsește în ordinea mondială a vremii. Lacuna care apare, însă, este de ordin personal și se rezumă la modul în care sunt înțelese schimburile culturale și influențele sociale. Din acest punct de vedere, cartea lui Ferguson arată doar influența exercitată dintr-o singură parte, adică difuzia de informație, valori și norme pe care a făcut-o Marea Britanie în perioada colonială, fără a discuta influența asupra societății britanice a elementelor pe care aceasta le-a absorbit în timp.

Cartea în sine nu încearcă o regăsire a imperiului în timpurile actuale, acest lucru fiind subliniat de autor prin exprimarea părerii că perioada imperiului colonial s-a terminat. În schimb, se încearcă o readucere în prim plan a elementelor și vectorilor care au determinat ca Marea Britanie să fie o mare putere. Cu alte cuvinte, regăsirea prestației pentru vremurile actuale în istoria imperiului. Din acest punct de vedere, autorul recunoaște imposibilitatea de a separa imaginea istorică a imperiului – în special din perioada victoriană – și imaginea percepută în cultura colectivă. Importanța acestei inseparabilități este că subliniază, prin transmiterea amintirilor despre măreția și prestația cunoscută, dorința unei reînțineri la acele vremuri, dar dintr-o perspectivă factuală.

Autorul reușește uimitor de bine să surprindă această întreagă dimensiune prin legătura subtilă care există între idealismul și cinismul care au fost dezvoltate într-o societate conservatoare. Ceea mai bună exemplificare, în acest sens, vine din modul în care consecințele imperiului sunt explicate prin procesele de reevaluare efectuate de societatea britanică. Pe de o parte, existau comerțul cu sclavi, rasismul, exterminarea culturală sau pseudo-științele, iar pe de altă parte, acea dimensiune a inițiativei pentru corectarea derapajelor. Prin aceasta, autorul nu neagă efectele și dezastrele produse în trecut, dar propune reconsiderarea conceptului de imperiu prin convergența și canalele de comunicare pe care acesta le-a generat. Mai mult, Ferguson admite că nu totul a fost perfect în imperiu, iar acest fapt ține să îl susțină prin comparația cu alte imperii ale vremii.

Din acest punct de vedere, cartea este o reafirmare a contribuțiilor pe care Imperiul britanic le-a adus ordinii mondiale și a celei mai importante moșteniri pe care a lăsat-o – Statele Unite ale Americii. Întregul demers este redat printr-un model creat în jurul dorinței și al eșecului marilor puteri – în cazul nostru ale unui imperiu – de a și menține poziția de dominare. Astfel că filosofia modelului este o analogie între creșterea și decăderea unui imperiu în ceea ce privește rolul acestuia în structura Sistemului Internațional.

Apărent, cartea vorbește despre lecția care poate fi învățată din istoria Marii Britanii, despre rolul Marilor Puteri în ordinea mondială și structurarea Sistemului Internațional. Cu toate acestea, tonul nostalgic pe care Ferguson îl folosește când evocă realizările, trădează un oarecare resentiment față de persoanele și grupurile politice care au facilitat sfârșitul. Aceasta este oarecum și concluzia doar sugerată discret de Ferguson în carte, respectiv, cum anume acel naționalism mascat în excesul de zel a unei societăți și refuzul de a privi viitorul în mod pragmatic pot altera evoluția.

Tudor Salanțiu

Viktor Mayer-SCHÖNBERGER, Thomas RAMGE, *Reinventing Capitalism in the Age of Big Data*, Basic Books, New York, 2018, 225 p.

Optimism și provocare – acestea sunt cele două cuvinte care descriu cel mai bine cartea *Reinventing capitalism in the age of big data*, scrisă de Viktor Mayer-Schönberger și Thomas Ramge. Lucrarea are la bază o prezumpție oarecum sensibilă și anume că implicațiile noilor tipuri de date în competițiile internaționale și în piețe conduc încet spre declinul monedei tradiționale. Astfel, autorii pun în discuție implicația pe care o are posibilitatea de utilizare a datelor de către actori, în noul context internațional, pentru dezvoltarea economică. Prin urmare, transformarea la care se face referire vizează schimbarea actorilor de la surse individuale la construcții globale, acestea fiind mai bogate în date și clusteri informaționali. Din această imagine a noilor procese, argumentul pe care autorii îl oferă susține că schimbarea bazată pe *date* conduce la o reconfigurare totală a economiilor, astfel că într-un final, capitalismul va fi redefinit prin digitalizarea informației.

Înțelegerea *datelor* ca o resursă nu este ceva nou, în schimb percepția acestora sub formă de capital este ceva cu totul nou și oferă o nouă semnificație conceptului de informație-cunoaștere într-un context de hiperconectivitate. În acest sens, autorii văd în noile tipuri de date sursa viitoarelor principii de organizare necesare pentru obținerea bunăstării economice. Toate acestea sunt integrate de autori în contextul actualelor dinamici ale piețelor și noile tipuri de platforme care pot genera pachete de date foarte mari și foarte complexe. În contrast cu aceste construcții, autorii pun piețele clasice pe o poziție inferioară, unde semnalele de tipul preț sau cerere devin simple anacronisme. Rolul acestei comparații dintre vechi și nou este de a permite autorilor să abordeze sensul central al monedei într-un capitalism financiar care, la ora actuală, este perceput mai mult prin fluxurile dense de date.

Până în acest punct, abordarea autorilor sau argumentul utilizat nu cred că aduce neapărat ceva nou în literatura de specialitate. Această viziune, cel puțin în literatura americană, este una general acceptată când este abordată dimensiunea economică a celei de a Patra Revoluții Industriale. Totuși, este de subliniat faptul că această perspectivă nu este una unitară și contextuală. Dimpotrivă, aceasta încearcă să explice un cadru mult mai larg care acoperă globalizarea și modul în care acest fenomen evoluează în paralel cu alte evenimente sistemice.

Cu toate acestea, autorii reușesc într-un mod admirabil să coreleze efectele sistemice produse de *datele* de tip *big data* cu efectul de *distrugere creativă* a lui Schumpeter. În această direcție, *learning machine*-ul sau Inteligența Artificială este clar că are un rol principal. Autorii surprind această caracteristică a celei de a Patra Revoluții Industriale în procesele de adaptabilitate și competitivitate a companiilor, respectiv în impactul pe care creativitatea și inovația le au asupra identificării și percepției viitorului în competitivitatea globală actuală. Mai mult, sublinierea modului în care limitele cognitive sunt lărgite pe baza utilizării *datelor* pentru eficientizarea proceselor arată tendința actuală de construcție și de aplicare a unor forme alternative de organizare și de luare a deciziilor. Toate aceste noi provocări sunt exemplificate în carte prin paralela dintre „*piețele moderne ca oglindă a fluxului de informație care există de la toată lumea la toată lumea*”.

Prin această analiză, autorii abordează viitorul economiei prin prisma reconfigurării sistemice și semnificației piețelor financiare. În acest sens, construcția în sine și argumentarea necesității sunt

bazate pe clasicele elemente de informație, de structură și de înlocuire a linearității în evoluție cu cea de aleator. Din păcate, încă o dată, se pare că autorii acceptă să meargă pe un drum deja rodat de numeroase articole și volume scrise în ultima vreme. Este adevărat că fiecare lucrare aduce ceva nou, dar în acest caz subiectul este atât de abordat în aceeași manieră, încât cu greu se disting diferențe majore. Cred că acest lucru se datorează faptului că majoritatea autorilor vin din mediul academic american care împărtășește aceeași viziune de prospecție strategică. Din această cauză, este posibil ca accentul să fie pus atât de puternic pe companiile americane și pe valorile de piață specifice.

Cu toate aceste neajunsuri, autorii formulează o interesantă triangulație între timp-rapiditate-complexitate, prin care analizează comportamentul companiilor sub dinamica datelor. Acest demers devine interesant atunci când, în lucrare, sunt abordate subiecte de construcție a capitalului și anticiparea așteptărilor prin investiții *smart*. Un caz aparte – și trebuie să recunosc că acesta aduce un plus în viziunea clasică – este utilizarea triangulației pentru a explica de ce activitatea economică nu mai este coordonată de piețe și actorii tradiționali, în special când convențiile clasice de analiză ale informației despre valoare și sens se schimbă atât de repede.

Cu toate plusurile și neajunsurile subliniate, cartea merită citită, în primul rând, datorită modului în care pune în discuție fundamentele economiei. Drept analiză, cartea propune un scenariu plauzibil, cel puțin din punct de vedere american, în care transformările economice vor face ca actuala activitate financiară să devină un simplu curent. Din acest punct de vedere, trebuie să remarc faptul că în ultimii doi ani se poate constata o creștere a numărului lucrărilor care prospectează viitorul pentru a putea explica prezentul într-o manieră analitică. Această abordare tipic americană lipsește în Europa, din păcate, și cu atât mai mult în subiectele de interes din România, unde A Patra Revoluție Industrială rămâne încă o temă exotică, tratată superficial.

Tudor Salanțiu

Livesey FINBARR, *From Global Local. The Making of Things and the End of Globalization*, New York, Pantheon Books, 2017, 203 p.

Volumul pornește de la premisa că actualmente este foarte posibil ca cele trei asumții care au stat la baza economiei mondiale timp de treizeci de ani să își fi pierdut veridicitatea. Prin această propunere teoretică, Livesey analizează modul în care structura comerțului a început să se schimbe și care sunt consecințele acestui proces pentru economia mondială.

Logica expunerii este una simplă, dar care reușește relativ bine să cuprindă actualele direcții de dezvoltare, respectiv impactul noilor direcții globale asupra lanțurilor de producție. În mod special, această logică transpune, așa cum precizează și autorul, invaliditatea argumentului din teza lui Fukuyama pentru noile tendințe de relocare a companiilor din Vest spre Est. Din perspectiva autorului, această decizie metodologică are un singur scop: destructurarea percepției internaționale conform căreia mutarea lanțurilor industriale din Vest în avantajul Estului va conduce la modificări permanente și semnificative ale puterii economice.

Această abordare a subiectului este esențială pentru carte din simplul motiv că reprezintă instrumentul de construcție al argumentului. În acest demers, Livesey consideră că globalizarea poate fi înțeleasă ca un set de povești care acceptă o gamă variată de interpretări. Această perspectivă oferă autorului posibilitatea de a înțelege relația dintre impactul noilor căi și dinamica lanțurilor industriale ca un set de povești interconectate care își pot influența reciproc continuarea. Astfel că, pentru construcția argumentului, cel mai important lucru este cât de corect este înțeleasă „povestea”, și nu interpretarea ei.

Cu toate acestea, un dezavantaj major al metodologiei în ceea ce privește susținerea argumentului este referința statistică. Este adevărat că, în volum, Livesey propune o înlocuire a rolului creșterii PIB-ului global cu comerțul global pentru a măsura (de)globalizarea. Dar aceasta

rămâne doar o expunere teoretică insuficient dezvoltată pentru a putea reprezenta un instrument real de măsurătoare.

Al doilea mare neajuns este contradicția pe care Livesey reușește să o construiască în propria logică. Acesta se datorează faptului că în gândirea pe care o expune există o intercalare între principiile conceptului de „*economic localization*” și asumțiile din descrierea dezvoltării. Mai exact, cele două asumții la care fac referire privesc necesitatea de progres pentru susținerea creșterii economice pe baza producției și introducerii de noi tehnologii sub o anumită organizare. Or, tocmai această relație dintre producție și tehnologii reprezintă esența percepției globale a majorității economiștilor și politicienilor asupra legăturii dintre economie, industrie și evoluție.

Totuși, în ciuda acestor neajunsuri, Livesey pune în discuție într-un mod coerent regândirea proceselor economice pentru susținerea comunităților sub un fenomen global ireversibil. Pentru această discuție punctul de plecare ales este posibilitatea ca globalizarea să aibă anumite limite. Cartea merită atenție datorită perspectivei pe care Livesey o propune pentru discutarea modelelor economice în cadrul noilor dinamici ale globalizării. Din acest punct de vedere, cartea abordează un subiect prea puțin sau deloc discutat la noi în țară, dar care prezintă un interes aparte la nivel internațional datorită multidisciplinarității. Mai mult, prin logica de abordare a problematicii, cartea se află la limita dintre două curente – globalism și construcționism – reușind să intrige și să contravină viziunii clasice.

Tudor Salanțiu

Priya SATIA, *Empire of Guns. The Violent Making of the Industrial Revolution*, New York, Penguin Press, 2018, 507 p.

Autoarea reușește să acorde o notă distinctă volumului prin subiectul propus, punând în discuție moralitatea utilizării armelor de foc în corelație cu principiile societății moderne. Pentru analiza filosofică a acestei relații, Satia Priya întreprinde un studiu istoric, care vizează impactul pe care industria armelor de foc l-a avut în dezvoltarea Imperiului Britanic. Scopul acestui studiu este de a sublinia rolul pe care conflictul armat îl are ca vector al modernității într-o societate. Această abordare reprezintă, de fapt, o proiecție a dezbaterii legislative actuale din Statele Unite asupra dimensiunii etice și semnificației sociale pe care o are dreptul de a deține o armă de foc.

În particular, studiul încearcă să surprindă partea de moralitate a subiectului prin urmărirea relației și disputei dintre familia Galton și quakeri în ceea ce privește industria armelor de foc. Iar această parte nu avea cum să nu aducă în prim plan conflictul dintre angajamentele morale, spirituale și cele sociale. Acest dezacord, care survine odată cu „moralizarea” dezbaterii comerțului cu arme, este cel mai bine surprins în efectele pe care le-a avut introducerea armelor de foc în sfera socială aferentă coloniilor britanice din Africa, Asia sau America. Pe de altă parte, în perioada actuală acest conflict de interese este cu atât mai difuz cu cât interesele economice fac ca dimensiunea socială să se diminueze.

Din acest punct de vedere, studiul întreprins de Satia caută să arate cum anume armele de foc au reprezentat vectori dinamici în contextul industrializării și internaționalizării conflictului. Prin aceasta, autoarea încearcă să construiască un cadru care să arate relativitatea susținerii utilizării armelor de foc printr-o argumentare bazată pe principii sociale. Mai mult, Satia utilizează această construcție ca să abordeze funcția de intervenție a statului în dezvoltarea comerțului cu armament. Astfel, războiul și industrializarea devin factorii de cauzalitate principali ai problematicii abordate de către autoare.

Cu toate că autoarea identifică legătura care exista între industria de armament și politica de extindere a Imperiului Britanic, aceasta exista, de fapt, în toate statele europene care tindeau să își întărească poziția regională prin supunerea zonei periferice, unde erau situate coloniile. Din această perspectivă, industrializarea este percepută într-un mod simplist, rezumându-se doar la schimbările din producția agricolă și mișcările demografice. Acestea sunt, în viziunea autoarei, elementele esențiale în consumarea revoluției industriale ca eveniment sistemic. Iar industria armelor de foc este

trendul – așa cum susține autoarea – care redefinește rolul sectorului privat în funcționarea statului prin facilitarea expansionismului imperial.

A doua problematică abordată este legată de impactul mecanizării producției din timpul revoluției industriale. În această parte, autoarea este interesată să explice cum anume industrializarea a determinat, prin scăderea constrângerilor naturale, ca relația dintre puterile publice și cele private să treacă de la un nivel local la unul global. Răspunsul este conturat în noua structură socială și cultura aferentă acesteia care făcea ca noile idei și abordări să găsească un spațiu propice pentru noile aplicații. În această imixtiune, Satia își ancorează propunerea de analiză istorică în premisa că transformarea Imperiului Britanic s-a făcut prin posibilitatea de propagare a unui trend într-un mediu extrem de conflictual. Și asta mai mult datorită implicării în marile operațiuni militare din secolele XVIII–XIX.

Autoarea propune perspectiva tehnologică și economică în explicarea dinamicii sociale. Aceasta este rezumată în cadrul studiului la analiza relației dintre un obiect – armele de foc – și susținerea intereselor de stat prin cele private. Și trebuie recunoscut că impactul pe care l-a avut a schimbat decisiv sensul forței în relațiile internaționale.

În al doilea rând, este vorba despre contextul actual în care subiectul de referință este abordat. Chiar dacă la nivel internațional reglementările au schimbat natura utilizării armelor de foc, disponibilitatea oamenilor spre violență a rămas relativ aceeași. Astfel că pentru anumite națiuni utilizarea armelor de foc într-un cadru extrem de permisiv a degenerat în situații grave și complicate. Din acest punct de vedere, volumul pune în dezbatere relația dintre forța și principiile care ar trebui să stea la baza dezvoltării mediului de securitate a unei societăți.

Tudor Salanțiu

Anamaria ZBUCEA, Andreea BOCOȘ, Onufrie VINȚELER, *Bio-bibliografia cercetătorului Gelu Neamțu*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2018, 135 p.

Edituri Argonaut din Cluj-Napoca i se datorează o serie întreagă de inițiative editoriale, derulate de-a lungul anilor, pentru promovarea operei cercetătorului Gelu Neamțu și apoi a biografiei sale (1939–2017). Doar în ultimul an (2018), Argonaut a adus la lumina tiparului două cărți de autor (re)editate postum ale istoricului clujean (Gelu Neamțu, „*Documente pentru viitorime*” privind genocidul antiromânesc din Transilvania, 1848–1849, 2009, 300 p.; Gelu Neamțu, *Falsificarea istoriei revoluției românilor din Transilvania, 1848–1849*, 2013, 218 p.), precum și volumul de față, o biobibliografie completă și actualizată a cercetătorului evocat.

Introducerea volumului, intitulată *Gelu Neamțu – istoric și om de excepție* (p. 6–30), este semnată de Onufrie Vințeler. Cu har și cu umor, profesorul Vințeler rememorează, mai întâi, personalitatea lui Gheorghe Neamțu (1913–2008), ca om politic și om de cultură, și mai apoi trăsăturile de caracter ale fiului acestuia, Gelu Neamțu – un bun prieten al autorului studiului introductiv, care îi stârnește admirația și respectul deplin, prin verticalitatea sa, prin încăpățânarea cu care își susține ideile istorice, prin viziunea întregitoare și sintetică asupra revoluției pașoptiste a românilor ardeleni.

Anamaria Zbucea și Andreea Bocoș, de la Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, ne oferă, în continuare, o mostră de profesionalism desăvârșit în alcătuirea bibliografiei critice a lui Gelu Neamțu. În momentul de față, aceasta reprezintă, în sfârșit, o bibliografie completă și definitivă (1966–2017), fiind de adăugat doar cele 2 titluri din 2018 menționate la începutul acestei prezentări.

Astfel, după „Lista periodicelor abreviate” (p. 31–32), bibliografia alcătuită de Anamaria Zbucea și Andreea Bocoș se structurează pe următoarele paliere: I. cărți (fiind nominalizate 21 de titluri de cărți de unic autor ori în colaborare, apărute între 1995–2017, p. 33–35); II. coordonator, ediții îngrijite (7 volume publicate între 2005–2011, p. 36); III. volume de documente (17 volume apărute între 1970–2007, p. 37–40); IV. lucrări în culegeri de studii (74 de articole, din anii 1974–2013, p. 41–52);

V. studii în reviste de specialitate (153 de studii, publicate între 1966–2014, p. 53–68); V(I). prefețe (în număr de 21, din anii 1998–2012, p. 69–71); VI(I). articole în periodice de cultură (48 de articole, între 1966–2012, p. 72–76); VII(I). recenzii (47, din anii 1966–2011, p. 77–83); VIII (IX). referințe critice selectiv în volume și periodice (50 de referințe critice consemnate de varii istorici și istorici literari cu privire la opera lui Gelu Neamțu, publicate între 1996–2008, p. 84–90). Ultima secțiune, „IX (X). Gelu Neamțu – omul și cercetătorul” (p. 91–107), include medalioane biobibliografice, realizate între 1999/2000–2003 și dedicate istoricului evocat de Ioachim Lazăr, Ioan Câmpeanu, preot Gheorghe Naghi, Dan Fornade, Ionuț Țene.

Volumul se încheie cu o secțiune ilustrativă, redând foile de copertă a numeroase publicații semnate de Gelu Neamțu și – lucru nu întâmplător, dar foarte util – cotele cărților autorului clujean aflate în fondurile Bibliotecilor Centrale Universitare din Cluj-Napoca, București, Iași, Timișoara (p. 108–127).

În fine, o importanță biografică specială dobândesc diplomele de onoare și de excelență, înscrisurile de grațitudine, precum și medalia de „Senior al Cetății” (acordată de Primăria Municipiului Cluj-Napoca, la 19 februarie 2010). Și acestea sunt reproduse color (p. 128–135), în mare parte a lor, dar nu integral (lipsind diplomele românilor din Harcov și ale Bisericii Ortodoxe, Crucea Munților, Crucea lui Avram Iancu și alte însemne, medalii, gratificări acordate istoricului).

Volumul semnat de Anamaria Zbucea, Andreea Bocoș și Onufrie Vințeler, editat și susținut financiar de Editura Argonaut din Cluj-Napoca ne oferă, prin biobibliografia lui Gelu Neamțu, un instrument de lucru de primă mână și de mare preț, care va sluji celor preocupați de lumea românească din Ardeal din perioada 1848–1918.

Cred că posteritatea va confirma intuiția și investiția Editurii Argonaut, la publicarea operei și biobibliografiei lui Gelu Neamțu. Vocea istoricului clujean va răsună tot mai clar odată cu trecerea timpului, iar din ale sale „documente pentru viitorime” vom putea extrage cartea de căpătâi a istoriei noastre naționale moderne.

Ela Cosma

Alexandru SURDU, *Publicistica mitropolitului Nicolae Colan*, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2013, 304 p.

Despre mitropolitul cărturar Nicolae Colan s-a mai scris de-a lungul timpului. Autori, precum părinții profesori Alexandru Moraru¹ sau Dorel Man², sau istorici și literați, precum Ioan Lăcătușu³ sau Luminița Cornea⁴, fiind adevărați specialiști în biografia lui. Cu toate acestea, există încă

¹ Alexandru Moraru, *La răscruce de vremi, o viață de om: Nicolae Colan, episcopul Vadului, Feleacului și Clujului (1936–1957), după documente, corespondență, însemnări, relatări, impresii*, Arhiepiscopia Ortodoxă Română a Vadului, Feleacului și Clujului, Cluj-Napoca, 1989; Idem (coord.), *Omagiul mitropolitului Nicolae Colan*, Edit. Arhiepiscopozană, Cluj, 1995.

² Cf. Dorel Man, *Pastorație și istorie la episcopul Nicolae Colan în Transilvania (1940–1944)*, Edit. Renașterea, Cluj-Napoca, 2007; Nicolae Colan, *Teologie și spiritualitate ortodoxă – studii, articole, traduceri*, ed. Dorel Man, col. „Biblioteca Theologica”, Edit. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1998; Idem, *Pastorale*, ed. Dorel Man, Edit. Arhiepiscopozana, Cluj, 1995.

³ A se vedea, de exemplu, Ioan Lăcătușu (coord.), *Genealogia familiei Colan*, Edit. Eurocarpatica, Sfântu Gheorghe, 2012.

⁴ Cf. Ioan Lăcătușu, Luminița Cornea, Ioan Luca, *Personalități ale orașului Covasna*, Edit. Eurocarpatica, Sfântu Gheorghe, 2009. Acestor ucrări li se adaugă și altele, precum: Bogdan Andriescu, *Mitropoliți ai Ardealului: Nicolae Colan (1893–1967) – biobibliografie*, col. „Personalialia”, Biblioteca Județeană „Astra”, Sibiu, 2009; Iosif E. Naghiu, „Biobibliografia P.S. episcop Nicolae Colan al

suficiente laturi ale vieții și activității lui ce nu au fost încă valorificate îndeajuns. Între ele, se numără și publicistica lui, care, prin eforturile cercetătorului Alexandru Surdu, beneficiază acum de o cercetare monografică aproape, dacă nu chiar exhaustivă.

Cititorul care vede pentru prima dată titlul lucrării, respectiv *Publicistica mitropolitului Nicolae Colan*, ar putea fi tentat să creadă că este vorba despre o listă ce conține o înșiruire alfabetică sau tematică a tuturor publicațiilor ierarhului. Lectura acesteia îi va releva însă că autorul nu se rezumă doar la activitatea de repertoriare a volumelor, studiilor, articolelor, eseurilor, predicilor sau recenziilor lui, ci oferă o prezentare comentată a activității sale de *condeier*.

Structurat în șase capitole mari, volumul este deschis de cuvântul profesorului Ovidiu Moceanu, de la universitatea brașoveană (p. 5–8), și de introducerea autorului (p. 9–11), în cadrul căreia acesta vorbește despre geneza temei⁵, își motivează alegerea și trasează principalele direcții de cercetare. Urmează apoi o scurtă trecere în revistă a vieții și activității lui publicistice (p. 12–33), după care, începând cu cel de-al doilea capitol, autorul se focalizează pe analiza anumitor aspecte tematiche sau de gen ale publicisticii lui.

Astfel, capitolul al doilea (p. 34–61) este dedicat particularităților scrisului lui Nicolae Colan și dimensiunii literare a acestuia. Autorul prezintă și analizează fragmente ale publicisticii sale din care reiese talentul său beletristic și reliefează importanța limbii române pentru el⁶. Cel de-al treilea este dedicat genului panegiric (p. 62–103), specific cu precădere literaturii teologice, prezent din abundență în scrierile episcopului clujean, cel de-al patrulea încercărilor literare întreprinse de el (p. 104–135), cel de-al cincilea interferenței dintre publicistică și literatură din opera publicată în paginile diferitelor reviste⁷ (autorul insistând aici asupra formelor publicisticii utilizate de el), iar ultimul (pp. 198–260), diversității tematiche a operelor lui.

Vadului, Feleacului și Clujului, anii 1916–1936”, „Revista Teologică”, XXVI (1936), nr. 11–12, pp. 407–409 et passim.

⁵ „Alegerea temei «Publicistica lui Nicolae Colan», este determinată și de o altă caracteristică a personalității prelatului ardelean. Numele său este legat de evenimente importante ce au marcat istoria Transilvaniei. Iar jurnalistica sa descrie aceste evenimente, reprezentând și astăzi mărturie cu valoare de document. Nicolae Colan a lăsat publicisticii o «moștenire» bogată, care ar merita să fie publicată în integralitatea ei, într-o colecție de aur. Prezentarea în detaliu poate constitui un material pentru realizarea în viitor a unei monografii exhaustive despre omul Bisericii și omul Nicolae Colan. În pînă sa am descoperit un autor și un verb profund variat, ce își pregătea cu minuțiozitate documentarea și care acorda o atenție deosebită formei și conținutului textelor semnate”, Alexandru Surdu, *Publicistica mitropolitului Nicolae Colan*, Edit. Renașterea, Cluj-Napoca, 2013, p. 10.

⁶ „Pentru Nicolae Colan limba națională se confundă cu însăși ființa națională: «Fără îndoială, limba este, în primul rând, mijloc esențial de înțelegere între fiii aceleiași nații. Dar limba națională este mai mult decât atâtea. Ea ascunde în sine, ca într-o cutie magică, întreaga viață a unui popor, cu trecutul lui cel mai îndepărtat, cu pământul care l-a hrănit și i-a încântat privirea, cu împrejurările sociale în care a viețuit, cu îndeletincirile lui zilnice, cu credința care l-a mângâiat în vremi de restriște și care i-a îndrumat năzuințele, cu toată civilizația și cultura la care a izbutit să se înalțe, din treaptă în treaptă, de-a lungul veacurilor»”, *ibidem*, p. 61. Cf. Alexandru Moraru, *op. cit.*, p. 571.

⁷ Aici, el vorbește despre diversitatea tematică și despre modul în care reușește să alterneze aceste stiluri. Redăm mai jos un fragment din textul său: „De la momentul în care adolescentul debuta în publicistică, cu *Scrisoare lui Nistorel*, și până când mitropolitul trimitea ultima pastorală – cu ocazia Învierii Domnului din 1967 credincioșilor de pe cuprinsul Ardealului, viața lui Nicolae Colan s-a înscris pe două coordonate: aceea a filologului, care vorbește și cultivă o dulce și corectă limbă românească, și aceea a teologului, care vorbește și propovăduiește prin toate faptele sale învățătura creștină. Cele două atribute ale formației marelui prelat se regăsesc în toată opera sa și, privind dintr-o perspectivă generală a vieții și activității sale, oricine poate concluziona că ele formează un tot unitar. De altfel, se regăsesc indisolubil legate în mai toate scrierile sale, și orice text așternut de el pe hârtie